

T.C.
GEBZE TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE – RUSYA DOĞAL GAZ ANLAŞMALARI VE BORU
HATTI PROJELERİNİN TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ**
2000 - 2020

Abdullah EREZ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
STRATEJİ BİLİMİ ANABİLİM DALI

GEBZE
2023

T.C.

GEBZE TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE – RUSYA DOĞAL GAZ
ANLAŞMALARI VE BORU HATTI
PROJELERİNİN TÜRK DIŞ POLİTİKASINA
ETKİSİ 2000 - 2020**

Abdullah EREZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

STRATEJİ BİLİMİ ANABİLİM DALI

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Kurtuluş DEMİRKOL

GEBZE

2023

YÜKSEK LİSANS JÜRİ ONAY FORMU

GTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 05/07/2023 tarih ve 2023/24-09 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından 03/08/2023 tarihinde tez savunma sınavı yapılan Abdullah EREZ'in tez çalışması Strateji Bilimi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE

(TEZ DANIŞMANI) : Doç. Dr. Kurtuluş DEMİRKOL

ÜYE

: Doç. Dr. Burcu Bulut GÜRPINAR AYDIN

ÜYE

: Doç. Dr. Ömür AYDIN

ONAY

Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun

...../...../..... tarih ve/..... sayılı kararı.

ÖZET

Türkiye Hazar bölgesi ülkeleri, Ortadoğu, Rusya ve Avrupa ülkeleri arasında önemli bir coğrafi konuma sahiptir. Türkiye hem bir transfer ülkesi hem de müşteri olduğundan dolayı Hazar ülkeleri, Ortadoğu ve Rusya için önemli bir ülkedir.

Türkiye, Rusya'nın enerji kaynaklarına yüksek seviyede bağımlıdır. Türkiye gelişen bir ekonomiye ve büyük bir nüfusa sahiptir ve Rusya da büyük doğal gaz rezervlerine sahiptir. Bununla birlikte, Avrupa enerji kaynaklarının yoğun şekilde tüketildiği bir bölgedir.

Bu bağlamda, Rusya kilit bir dış politika aktörü olarak öne çıkmaktadır. Türkiye – Rusya doğal gaz boru hattı projeleri Türkiye Rusya ilişkilerinin dinamiklerine yön vermektedir. Mavi Akım ve Türk Akım 1-2 Doğal Gaz Boru Hatları enerji diplomasisi, jeopolitik ve dış politika arasındaki ilişkilerin kapsamını ortaya koyan önemli örneklerdir.

Hazar ülkeleri Avrupa'ya doğal gaz ihraç etmek istemektedir. Türkiye bu amaç için önemli bir transfer ülkesidir. Fakat Rusya bu bölgedeki herhangi bir projeyi engellemeyi hedeflemektedir. Bu durum Nabucco projesinde kanıtlanmıştır. Rusya Nabucco doğal gaz boru hattı projesini engellemiş ve Türkiye - Türkmenistan ilişkilerini bozmuştur.

Türkiye Azerbaycan'la birlikte, Rusya'ya olan bağımlılığı azaltmak için, AB'nin enerji güvenliği ve enerji tedariki çeşitlendirmesi politikasına katkıda bulunmak amacıyla TANAP projesini başarmıştır. Ayrıca TANAP, TAP hattı aracılığıyla Yunanistan'a uzatılmıştır.

Karadeniz ve Akdeniz'deki doğal gaz keşifleri Türkiye için çok önemlidir. Türkiye, İsrail, Irak, İran, Mısır ve Katar ile doğal gaz projeleri üzerinde çalışmaktadır. Ayrıca LNG sistemlerine yatırım yapmaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışmada Türkiye çerçevesindeki enerji kaynakları ve Türkiye'nin enerji politikaları incelenmiş ve Türkiye'nin enerji arz güvenliği riskleri, Rusya ilişkileri ve Türkiye dış politikasına etkileri bağlamında analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış politika, Enerji, Doğal Gaz, Doğal Gaz Boru Hattı, Jeopolitik, Türkiye ve Rusya Arasındaki İlişkiler.

SUMMARY

Türkiye has an important geographical position between Caspian region countries, Middle East, Russia and European countries. Türkiye is a significant country for Caspian countries, Russia and Middle East of it is both a transporter country and consumer.

Türkiye is highly dependent on Russia energy sources. Türkiye has a developing economy and big population and so Russia has big natural gas reserves. Moreover, European is a region which consume intensely energy sources.

In this context, Russia stands out as the key foreign policy actor. Türkiye – Russia natural gas pipeline projects guide the dynamics of Türkiye – Russia relations. Blue Stream and Turk Stream 1-2 Natural Gas Pipelines is important examples showing the scope of the relations between energy diplomacy, geopolitic and foreign policy.

Caspian countries wants to export natural gas to European. Türkiye is a significant transporter country for his aim. But Russia aims to blocked any project in this region. This situation proved in Nabucco Project. Russia blocked Nabucco Natural Gas Pipeline Project and Türkiye – Turkmenistan relations damaged.

Türkiye has succeeded together with Azerbaijan, to contribute to the energy supply diversification policy of the EU and energy security in order to decrease the dependence on Russia. Also TANAP was extended to Greece via the TAP.

Thanks to this projects dependency of Türkiye to Russia will diminish with versatile foreign policy. Natural Gas discoveries in the Black Sea and Mediterranean Sea is very important for Türkiye. Türkiye studies for natural gas pipeline and LNG transport with İsrail, Iraq, Iran, Egypt and Qatar. Also, it invest in LNG systems.

As a result, in this study, energy sources of around Türkiye and energy policy of Türkiye reviewed and analyzed to energy supply security risks of Türkiye, context of Russia relations and effects of Türkiye foreign policy.

Keywords: Foreign Policy, Energy, Natural Gas, Natural Gas Pipeline, Geopolitic, Relations Between Türkiye and Russia.

TEŞEKKÜR

Bu alıőmayı tamamlamamda sevgisi ve sabrı ile büyük katkı sağlayan eőime ve bu süreçteki eksikliklerimize ve sıkıntılarımıza rağmen sabrı, anlayışı ve çok değerli yönlendirmeleri dolayısıyla tez danıőmanım Sayın Doç. Dr. Kurtuluş DEMİRKOL'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	iv
SUMMARY	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ	xii
TABLOLAR DİZİNİ	xiii
HARİTALAR DİZİNİ	xiv
1. GİRİŞ	1
2. DIŞ POLİTİKAYA İLİŞKİN KAVRAMLAR	3
2.1. Kavram Olarak Diplomasi – Dış Politika ve Farkları	3
2.2. Dış Politikanın Amaçları	4
2.3. Dış Politikanın Araçları	6
2.3.1. Yöntem Olarak Diplomasi	6
2.3.2. Yöntem Olarak Propaganda	7
2.3.3. Ekonomik Yöntemler	8
2.3.4. İçişlerine Karışma	9
2.3.5. Savaş	9
2.4. Dış Politikanın Dünyada ve Türkiye’de Gelişimi	10
2.4.1. Dış Politikanın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	10
2.4.2. Türkiye’de Dış Politikanın Gelişimi	13
2.4.3. Rusya’nın Dış Politika Anlayışı	20
2.4.4. Türkiye – Rusya İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı	28
2.5. Enerji – Jeopolitik – Strateji – Dış Politika İlişkisi	34

2.5.1. Fosil Enerji Kaynakları	36
2.5.1.1. Doğal Gaz	37
2.5.1.2. Petrol	38
2.5.1.3. Kömür	38
2.5.2. Enerji Politikalarına İlişkin Kavramlar: Enerji Güvenliği, Enerji Arz - Talep Güvenliği, Transit Güvenliği, Enerji Diplomasisi	39
2.5.3. Devletlerin Dış Politikasına Etki Eden Unsurlar	40
2.5.3.1. İç Unsurlar	40
2.5.3.2. Dış Unsurlar	43
2.5.4. Enerji Odaklı Dış Politika ve Enerji Bağımlılığı	45
2.5.5. Türkiye'nin Jeopolitiği ve Bölge Ülkeleri İle Enerji Temelinde Stratejik İlişkiler	49
3. TÜRKİYE'NİN DOĞAL GAZ BORU HATLARI, PROJELERİ VE LNG TAŞIMACILIĞI	53
3.1. Türkiye – Rusya Arasındaki Doğal Gaz Boru Hatları	53
3.1.1. Batı Akım Doğal Gaz Boru Hattı	53
3.1.2. Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı	54
3.1.3. Türk Akım (1-2) Doğal Gaz Boru Hattı	54
3.1.4. Rusya İle Yapılan Doğal Gaz Alım Anlaşmaları	55
3.2. Türkiye'nin Diğer Ülkelerle Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri	58
3.2.1. Bakü – Tiflis – Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattı	58
3.2.2. Doğu Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı	58
3.2.3. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP)	58
3.2.4. Planlama Aşamasındaki Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri	59
3.3. Boru Hatlarına Alternatif Olarak LNG Taşımacılığı ve LNG - Kayaç Gazı .	60
3.3.1. LNG Kapasitesinin Dünyada Gelişimi	60
3.3.2. Türkiye'nin LNG Kapasitesi	62
3.3.3. Geleneksel Olmayan Yöntemlerle Gaz Üretimi ve Kayaç Gazı	63

4. TÜRKİYE – RUSYA DOĞAL GAZ ANLAŞMALARINI VE BORU HATTI PROJELERİNİN TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ	65
4.1. Dünya’da Enerji Görünümü	65
4.2. Türkiye’nin Enerji Politikası	69
4.2.1. Türkiye’nin İmkanları ve Kısıtları	72
4.2.2. Enerji Koridoru – Transit Ülke ve Terminal Ülke (Hub) Bağlamında Türkiye	73
4.2.3. Türkiye’nin Doğal Gaz Tüketimi ve Depolama İşleme Kapasiteleri	75
4.2.4. Enerji Arz Güvenliği ve Türkiye Analizi	84
4.3. Rusya’nın Doğal Gaz Politikası	87
4.3.1. Rusya’nın Doğal Gaz Rezervleri ve Kapasiteleri	89
4.3.2. Rusya’nın Doğal Gaz Politikasının Türkiye Bağlamında Analizi	91
4.3.3. Rusya’nın Avrupa Doğal Gaz Politikası	93
4.3.4. Rusya’nın Asya Doğal Gaz Politikası	98
4.4. Türkiye- Rusya Doğal Gaz Ticareti	100
4.4.1. Türkiye - Rusya Doğal Gaz Ticaretinin Tarihi	101
4.4.2. Türkiye - Rusya Doğal Gaz Ticaretine 2000 - 2020 Dönemi Odaklı Bakış	102
4.4.3. Türkiye’nin Doğal Gazda Rusya’ya Bağımlılığını Aşma Çabaları ve Nükleer Enerji	105
4.5. Dış Politika ve Enerji Diplomasisi Çerçevesinde Türkiye’nin Bölgedeki Durumu	109
4.5.1. Enerji Koridoru – Transit Ülke Bağlamında Avrupa İle İlişkiler ve Rusya Etkisi	113
4.5.2. Türkiye’nin Enerji Diplomasisi ve Rusya’nın Enerji Tedarikinde Güçlü Konumu	117
4.5.3. Türkiye’nin Terminal Ülke (Hub) Olma Hedefi ve Orta Asya - Kafkasya - Ortadoğu İlişkilerinde Rusya Etkisi	123
5. SONUÇ	128

KAYNAKLAR

133

ÖZGEÇMİŞ

140

KISALTMALAR DİZİNİ

<u>Kısaltmalar</u>	<u>Açıklamalar</u>
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Bcm	: Billion cubic meters (milyar metreküp)
BRIC	: Brasil, Russia, India, China
BES	: Biyokütle enerji santrali
BOTAŞ	: Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi
EPDK	: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
ETKB	: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
HES	: Hidro elektrik santrali
IEA	: International Energy Agency
INOC	: Internationalized National Oil Company
IOC	: International Oil Company
JES	: Jeotermal enerji santrali
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği (Örgütü)
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
LNG	: Liquefied natural gas (sıvılaştırılmış doğal gaz)
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Paktı Örgütü)
Nabucco	: Türkiye Avusturya Doğal Gaz Boru Hattı Projesi
NGO	: Non-Government Organization
NOC	: National Oil Company
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development (İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)
RES	: Rüzgar enerji santrali
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TANAP	: Trans Anatolian Gas Pipeline (Güney Gaz Koridoru)
TAP	: Trans Adriatic Pipeline
Tcm	: Trilyon metreküp
TKİ	: Türkiye Kömür İşletmeleri
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

ŞEKİLLER DİZİNİ

<u>Şekil No:</u>	<u>Sayfa</u>
Şekil 2.1: Diplomasinin etkileşim alanı	40
Şekil 3.1: Türkiye'nin 2006 -2015 yılları arasında doğal gaz üretim ve tüketim miktarları	56
Şekil 3.2: 2020 Yılı toplam doğal gaz arzının karşılandığı kaynakların payları(%)	57
Şekil 3.3: Konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan enerji kaynaklarının sınıflandırılması.	63
Şekil 4.1: Dünyada ve ülkemizde birincil enerji kullanımının yıllar içerisinde değişimi	65
Şekil 4.2: Doğal gaz rezervlerinin yıllar içerisindeki değişimi	67
Şekil 4.3: Petrol rezervlerinin yıllar içerisindeki değişimi	67
Şekil 4.4: Küresel boru gazı ve LNG ticareti	68
Şekil 4.5: 2021 yılı kaynak ülkeler bazında Türkiye'nin doğal gaz ithalatı(%)	77
Şekil 4.6: Türkiye'nin doğal gaz giriş kapasiteleri	79
Şekil 4.7: BOTAŞ doğal gaz ve petrol boru hatları	80
Şekil 4.8: 2015-2021 yılları aylık ithalat miktarları karşılaştırması (milyon Sm ³)	81
Şekil 4.9: Sektörler özelinde doğal gaz tüketimi değişimi	82
Şekil 4.10: 2021 yılı toplam ithalatta boru gazı-LNG payları(%)	82
Şekil 4.11: 2021 yılı spot LNG ithalatının ithalat yapılan ülkelere göre dağılımı(%)	83
Şekil 4.12: Türkiye doğal gaz talep projeksiyonu	85
Şekil 4.13: Ülkemizde boru gazı ve LNG ithalat miktarları	86
Şekil 4.14: 2021 Yılı ilk 10 ayı birincil kaynak bazında brüt elektrik üretimi (GWh)	106
Şekil 4.15: Yıllar itibariyle birincil kaynak bazında brüt elektrik üretimi	107
Şekil 4.16: Güney Gaz Koridoru, TANAP-TAP	115
Şekil 4.17: Doğal gaz piyasa serbestleşmesi	124
Şekil 4.18: EFET değerlendirmesine göre Avrupa doğal gaz piyasaları sıralaması	125

TABLolar DİZİNİ

<u>Tablo No:</u>	<u>Sayfa</u>
Tablo 3.1: Türkiye ile Rusya arasında yapılan doğal gaz anlaşmaların süreleri	57
Tablo 4.1: 2011-2021 yılları doğal gaz ithalat miktarları (Milyon Sm ³)	76
Tablo 4.2: 2013-2021 yılları arasında, doğal gaz ithalatı gerçekleştiren şirketlerin doğal gazın taşıma türüne göre ithalat miktarları (milyon sm ³) ve payları (%)	77
Tablo 4.3: 2021 yılı şirketler bazında doğal gaz ithalatı (milyon sm ³)	78
Tablo 4.4: Yer altı doğal gaz depolama tesislerinin mevcut ve planlanan kapasiteleri	79
Tablo 4.5: Türkiye'nin doğal gaz ithalat anlaşmaları	92
Tablo 4.6: Kuzey Afrika, Orta Doğu, Hazar Ülkeleri İle Rusya'nın kanıtlanmış gaz rezervleri ve Avrupa Birliği'ne gaz ihracatının karşılaştırılması	95
Tablo 4.7: Avrupa'ya Rus gazı ihracatı 1973-2003 (Bcm)	96

HARİTALAR DİZİNİ

<u>Harita No:</u>	<u>Sayfa</u>
Harita 3.1: 2019 yılı itibarıyla Türkiye'nin mevcut ve planlanan doğal gaz boru hatları	53
Harita 4.1: Rusya Gazının Avrupa Birliği'ne Gidiş Yolları	97
Harita 4.2: Vazgeçilen Güney Akım Doğal Gaz Boru Hattı Projesi	102
Harita 4.3: Rusya Avrupa Birliği Boru Hattı Ağı	114

1.GİRİŞ

Doğal gaz dünyada petrol ve kömür ile birlikte en fazla kullanılan fosil kaynaklardandır. Doğal gazın çıkarılmasından tüketiciye ulaştırılmasına kadar devam eden süreç teknik, finansal, hukuki vb. bilgi, donanım ve maliyetlere katlanmayı gerektirmesinin yanı sıra doğal gaz boru hatları ve LNG gemileri, ülkeler ve kıtalararası mesafeleri geçtiğinden bu sürecin dış politik çıktıları da bulunmaktadır. Ayrıca doğal gazın çıkarıldığı kaynak / tedarikçi ülke, boru hatlarının üzerinden geçtiği transit / terminal ülkeler ve en son olarak tüketici ülke bağlamında enerji güvenliği, arz ve talep güvenliği, transit güvenliği, enerji diplomasisi gibi kavramlar dış politika çerçevesinde ele alınmayı gerektirmektedir.

Türkiye son yıllarda doğal gaz arama ve çıkarma faaliyetlerine ciddi şekilde ağırlık verse de halihazırda doğal gazda dışa bağımlılığı yüksek bir ülkedir. Türkiye'nin çevresindeki coğrafya doğal gaz kaynakları bakımından zengindir ve Türkiye Rusya, İran, Türkmenistan, Azerbaycan ile 1980'li yıllardan bu yana geliştirdiği projeler ile bu ülkelerden doğal gaz temin etmektedir. Rusya, Türkiye ile 1980'li yıllardan bu yana doğal gaz ticareti yapması yönüyle uzun yıllardır Türkiye'nin en büyük tedarikçisi konumunu sürdürmektedir. Bu ilişki dış politikaya da ciddi şekilde etki etmektedir. Türkiye enerji bağımlılığı anlamında Rusya'ya alternatifler geliştirmek amacıyla İran'ın yanı sıra Hazar Bölgesi ülkeleri olan Azerbaycan ve Türkmenistan ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. Eski Sovyet başlı Azerbaycan ve Türkmenistan ile ilişkilerde Rusya etkisi göz ardı edilmeksizin bu bölgedeki doğal gazın Avrupa'ya taşınması ise Türkiye için hem ekonomik hem de dış politika anlamında çok önemli bir hedeftir.

Türkiye doğal gaz ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla LNG altyapısı ve taşımacılığına da yatırım yapmakta ve doğal gazda kaynak çeşitliliğini ve ülke bazında tedarikçi çeşitlendirmeyi hedeflemektedir.

Türkiye, Karadeniz ve Akdeniz tabanında doğal gaz arama ve çıkarma faaliyetlerine de son yıllarda hız vererek hem bölgedeki ekonomik değeri yüksek yer altı kaynaklarına yönelmiş hem de doğal gazda dışa bağımlılığını azaltma çabasına hız vermiştir.

Türkiye'nin Rusya ile 1980'li yıllarda başlayan doğal gaz ticaret ilişkisi 2000 sonrasında daha da ivmelenmiş, Batı Akım Doğal Gaz Boru Hattı'na ek olarak Mavi Akım, Türk Akım - 1, Türk Akım - 2 Doğal Gaz Boru Hatları da inşa edilmiştir. Bu hatlar bir yandan Türkiye – Rusya arasındaki doğal gaz ticaret hacmini büyütürken diğer yandan Türkiye'nin enerjide Rusya'ya bağımlılığını artırmıştır. Türkiye için bu boru hatları ile gelen doğal gazı Avrupa'ya ihraç edebilmek ve Rusya – Avrupa arasında hem transit ülke hem de terminal ülke konumu elde edebilmek ekonomik değerinin yanı sıra dış politika anlamında da oldukça önemlidir.

Türkiye Rusya ile devam ettirdiği doğal gaz ticaretine ek olarak Hazar Bölgesi gazını ve siyasi gerginliklerinden arınması halinde İran - Ortadoğu - Avrupa gaz transferini de gerçekleştirmeyi hedeflemektedir.

Türkiye'nin doğal gaz ihtiyacının artacağı tahmin edildiği önümüzdeki yıllarda, dünyanın en büyük doğal gaz tedarikçisi konumundaki Rusya'nın bu ihtiyaca cevap veren ülkelerden birisi olacağı ortadadır. Ancak dış politikada manevra alanını etkileyebilecek seviyede dış bağımlılığı artırmak istemeyen Türkiye, hem denizlerdeki doğal gaz arama – çıkarma faaliyetleri hem de farklı ülkelere doğal gaz temini ile bu yolda önemli adımlar atmıştır. Ayrıca, Türkiye doğal gazın elektrik üretiminde yüksek oranda kullanımının önüne geçmek amacıyla yenilenebilir enerji yatırımlarını son yıllarda ciddi oranda artırmıştır.

Türkiye doğal gazda dışa bağımlılığını azaltma çabasını etkili şekilde sürdürürken stratejik ve jeopolitik önemini de farkında olarak bölgesinin en önemli enerji köprüsü olma hedefine de odaklanmalıdır. Nitekim Orta Asya, Rusya, İran ve Orta Doğu ülkeleri özellikle petrol ve doğal gaz açısından dünyanın en önemli rezervlerine sahipken, dünyanın en büyük enerji tüketicilerinden olan Avrupa ülkeleri bu ihtiyacı dışarıdan karşılamak zorundadır. Bu noktada Türkiye bu coğrafyalar arasında önemli bir konuma sahiptir.

Türkiye, çevresindeki ülkelerle ekonomik, kültürel, tarihi, siyasal, stratejik vb. hedefler bağlamında yürüteceği ikili ilişkileri enerji tedariki, ihracı ve transferi bağlamında ele alarak hem ilgili ülkeler için hem de Türkiye için önemli kazanımlar sağlayacaktır.

2. DIŞ POLİTİKAYA İLİŞKİN KAVRAMLAR

2.1. Kavram Olarak Diplomasi – Dış Politika ve Farkları

İnsanoğlu var olduğundan bu yana öncelikle birbiriyle iletişim kurmaya ihtiyaç duymuőtur. İnsan toplulukları büyüyerek toplumlar ve devletler haline gelmiőler ve bu aşamada toplumlararası / devletlerarası ilişkiler bağlamında yeni bir iletişim türüne ihtiyaç dođmuőtur (Ergüven, 2016).

Bu yeni iletişim türü çoğu zaman güç ve çıkar çatışmaları bağlamında ortaya çıkmış ise de bazı durumlarda karşılıklı güven – çıkar çerçevesinde anlaşmalar yoluyla kendini göstermiştir.

Devletleri meydana getiren toplumlar birbirinden farklı din, dil, ırk ve güç - çıkar ilişkisi biçimine sahiptir. Bu farklılıklar dış politikanın üretilmesine ve yürütölme biçimine etki eder.

Dış politika, bir devlet sistemi içerisinde siyasi, ekonomik, askeri vb. gayelerle devletin tercihlerinin oluőturulmasını, hayata geçirilmesini ve gerek uygulama aşamasında gerekse politikadan netice alınması sonrasındaki değerlendirmeyi kapsayan bir kavramdır (Gönlübol, 2014).

Bir diğer tanımlamayla, “*Bir devletin başka bir devlete veya devletler ya da daha geniş anlamıyla uluslararası alana karşı izlediği politika*” olarak ele alınabilir (Kürkçüoğlu, 1980).

Diplomasi ise devlet sisteminde üretilen politika çerçevesinde yine belli bir düzene ve disipline dayalı olarak barıőçı yol ve araçlarla icra edilmesi sanatı olarak, diplomasi trafiğine taraf olan devletler arasındaki ilişkilerin görüşmeler yoluyla teminidir (Tuncer, 1995).

Diplomasi, ekonomik olarak kendi varlığını sürdürebilecek kadar bağımsız ve başka devletlerce de tanınmış birden çok siyasi birimin, aralarındaki güç - çıkar ilişkisi ya da işbirliğine dayalı ilişkilerini ele alma yöntemi olarak da tanımlanabilir (Kınlı, 2006).

Dış politika yürütülecek diplomasinin siyasi, ekonomik, askeri vb. konularda çerçevesini belirli bir vadede ve bazen teorik olarak belirler. Diplomasi bu çerçevede esnek ve daha pratik yöntemlerle icra edilir. Birbiri yerine kullanılan kavramlar olsa da diplomasi ve dış politika birbirinden belirtilen bakımlardan farklı kavramlardır.

Devletler dış politikalarını belirlerken bazı zorluklarla karşı karşıyadır. Bir devlet iç politikadan farklı şekilde dış politikada kendisiyle eşit düzeyde bir devletle ya da daha güçlü / güçsüz bir dış politik aktörle karşı karşıya gelmektedir. Bu sebeple bir devlet dış politikasının çerçevesini belirlerken birtakım koşulları kısıtları ve imkanları göz önünde bulundurmak zorundadır.

Bir ülkenin iç dinamiklerinden ve gerekliliklerinden kaynaklanan bazı özellikleri yanında, ülkenin coğrafyası, jeopolitiği ve geçmişinden devraldığı mirasın getirdiği bazı sorunlarla birlikte ortaya çıkan ve dış politikaya yön veren boyutları bulunmaktadır (Uzgel, 2004). Devletler bu boyutları göz önüne alarak dış politika amaçlarını ve araçlarını belirler.

Diplomasinin yürütülme biçimine ise başta işin doğası gereği dış politika belirleyicilerin oluşturduğu çerçeve etki eder. İktidarda bulunan kadrolar dış politika üreticileri olarak diplomasinin çerçevesini belirlese de bir ülkenin sosyalist veya kapitalist bir devlet oluşu ve başkanlık sistemi ya da parlamenter demokrasi ile yönetilmesi gibi özellikleri de diplomatların yetişme biçimi ve işleri yürütme usulüne etki eder (Özkan, 1996).

Devlet ve hükümet sistemine dayalı bazı özelliklerin yanında diplomatların kişisel özellikleri, yetişme şartları ve tabi ki eğitimlerinin de diplomasi icrasına etki ettiğini söylemek mümkündür (Tuncer, 1995).

2.2. Dış Politikanın Amaçları

Bir devletin doğal olarak öncelikli amacı varlığını sürdürmektir. Bu amacı gerçekleştirmek ise devleti ayakta tutan unsurların devamlılığına bağlıdır. Toplumsal, ekonomik ve siyasal sürdürülebilirlik öncelikli amaç olacaktır. Bu unsurlar üzerinde dış politika amaçları inşa edilmektedir (Uzgel, 2004).

İnşa edilen bu dış politika amaçları bazen zorunlu olarak tavizi gerektirse bile devletlerin dış politikada vazgeçemeyeceği ve taviz veremeyeceği bazı amaçlar ve

alanlar vardır. Ülkenin güvenliğini sağlamak ve stratejik önemi olan bazı bölgeleri elde tutmak gibi amaçlardan taviz verilmesi oldukça zordur. Bunun yanında toplumun refahını temin etmek de devletin öncelikli amaçları arasındadır.

Devletler geçmişte çoğunlukla tarım ekonomisine dayalı bir düzene sahipken, günümüzde devletlerin küresel kapitalizme entegre oyuncular haline geldiği söylenebilir. Ancak hem geçmişte hem de günümüzde, kapitalist olsun ya da olmasın devletin önceliği yönettiği toplumun refahını temin etmektir. Devlet toplum refahını temin etmek için bir takım ekonomik / ticari anlaşmalar yapmaktadır. Ayrıca yine devlet eliyle doğrudan ithalat yapılarak toplumsal ihtiyaç olarak belirlenen ürün / ilaç / hammadde temin edilebilir (Eğilmez, 2018).

Sonuç olarak bir devlet ne şekilde bir dış politika izlerse izlesin dış politikasında ulusal çıkarı ön planda tuttuğu kabul edilir.

Bir devletin ülke içinde eğitim, ekonomi, sağlık, güvenlik gibi alanlardaki başarısından aldığı güç, dış ilişkilerde de bir özgüven sağlamak ve bu yönüyle iç politik başarı dış politikayı olumlu yönde etkilemektedir.

Günümüzde birçok ülkede devletin temel hizmet alanları olarak görülen eğitim, güvenlik, yargı, sağlık gibi görevlerini yerine getirebilen ve aynı zamanda dünyada değişen paradigmaya ve düzene ayak uydurabilmek için siyasal, sosyal ve kültürel yapıyı oluşturan gerçekçi ve uygulanabilir bir ekonomik – stratejik model belirleyen devletler dış politikada da başarılı neticeler alabilecektir (Özkan, 1996).

Dolayısıyla iç politika, dış politika için belirleyici konumdadır. Dış politikanın itici gücü içeride sağlanan düzen ve ulusal çıkardır. Bu bağlamda dış politika uygulayıcıları herhangi bir eylemi ya da kararı ulusal çıkara aykırı olduğu halde sunamaz ve uygulayamaz (Uzgel, 2004).

Devletlerin iç politika temelli ve ulusal çıkar odaklı dış politikasının yanı sıra uzun vadeli dış politika amaçları da olabilir. Nitekim Rus lider kadrolarının ya da Amerika Birleşik Devletleri'nin hedef ülkelerde kendi planlarına yakın bir siyasal sistem kurma çabaları uzun dönemli dış politika amaçlarıdır (Gönlübol, 2014).

2.3.Dış Politikanın Araçları

Dış politikada kendisine eşit ya da üstün bir devlet ya da oluşumla muhatap olan bir devlet, bu ilişkisini yürütürken bazı araçlar kullanır. Bu araçlar yöntem olarak diplomasi, propaganda, ekonomik yöntemler, iç işlere karışma ve savaş olarak sıralanabilir (Gönlübol, 2014). Bu araçlar eşit ya da üstün bir muhatap devlete yönelik olabildiği gibi çoğu zaman daha güçsüz devletlere karşı da kullanılır.

2.3.1.Yöntem Olarak Diplomasi

Diplomasi bir yöntem olarak iki ya da daha fazla taraftan oluşan bir yapıdaki devletlerarası ilişkilerin karşılıklı güç çıkar çekişmeleri bağlamında ele alınma biçimi ya da ekonomik olarak varlığını sürdürebilecek kadar bağımsız ve başka devletlerce de tanınmış birden çok siyasi birimin aralarındaki güç - çıkar ilişkisi ya da iş birliğine dayalı ilişkileri idare etme yöntemi olarak tanımlanabilir (Kınlı, 2006). Devletler uzun dönemler elçi, casus ya da bilgi temin etmeyle de görevli tüccarlar vasıtasıyla birbirlerinden bilgi edinmiştir.

Bugün bildiğimiz anlamda sürekli diplomatik temsilci gönderme uygulamasının ilk örneği İtalya'da Rönesans döneminde görülmüş ve bu uygulama kısa bir sürede Avrupa'ya yayılmıştır (Gönlübol, 2014). Bu gelişme sonrasında devletlerarası iletişim biçimi değişmiştir. Diplomasi yöntemi sayesinde çoğu savaş sebebi olabilecek meseleler daha hızlı şekilde çözüme kavuşmuştur.

Avrupa'da 1618 yılında başlayan Otuz Yıl Savaşları neticesinde imzalanan Vestfalya Antlaşması bugünün dünyasında da hayatımızda olan bazı kavramların ve kurumların doğuşuna aracılık etmiştir. Avrupa'nın modern çağa geçişi olarak değerlendirilen bu anlaşma ile devletler, sınır güvenliği, ülke içinde egemenlik, başka ülkelerin içişlerine müdahale, elçi vb. kavramlarla tanışmıştır (Eğilmez, 2018).

Vestfalya Barışı'nın imzalandığı 1648'de sınırları belli olan bir düzine devlet Avrupa kıtasında sınırlı bir diplomasi yürütmüş ancak bugün dünyanın her kıtasındaki devletler uluslararası sisteme entegre olmuştur. Böylece diplomasi daha karmaşık bir hal almıştır (Ergüven, 2016).

Eski diplomaside çoğu kez sadece hükümdar tarafından yürütülen diplomasi genel olarak gizlilik üzerine inşa edilirdi. Birinci Dünya Savaşı sonrası gizlilik temelli bu diplomasi türüne karşı ABD Başkanı Woodrow Wilson “açık diplomasi” kavramını savunmuştur. Bugün bildiğimiz anlamda kamuoyuna görüşmenin içeriğine ilişkin bilgi verilmesi “açık diplomasi” kavramının getirisi (McNeill, 2021), (Uzgel, 2004).

2.3.2. Yöntem Olarak Propaganda

Propaganda, insanların ve dolayısıyla toplumların düşüncelerinin doğrudan yöntemler kullanılarak şekillendirilmeye çalışılmasıdır (Gönlübol, 2014). Devletlerce hedef olarak belirlenen toplumlara yönelik olarak TV, gazete, sosyal medya gibi iletişim araçları kullanılarak hedef grubun fikirlerini ve davranışlarını değiştirme çabası şeklinde tanımlanabilecek propaganda kavramı olarak kötü bir üne sahiptir.

Propaganda bir dış politika aracı olarak içerik itibarıyla nadiren tamamen doğrudur denilebilir. Ancak kötü ününün dezavantajına rağmen tamamen yanlış olduğu da söylenemez. İnsanlar arasındaki ilişkilere benzer şekilde devlet - birey, devlet - toplum ve devlet - devlet arası ilişkilerde de samimi ve inandırıcılıktan yoksun bir propagandanın bir yöntem olarak etkisi sınırlı kalacaktır (Kınlı, 2006).

Rusya - Ukrayna arasında 2022 yılı başında başlayan ve yıl sonu itibarıyla devam eden savaşta Rusya kendi toplumuna yönelik olarak “Ukrayna’yı Nazi yanlılarının yönettiği” propagandasını kullanmıştır (The Economist Magazine, 2022).

Rusya'nın bu propagandasının inandırıcı olup olmadığını tespit etmek zordur. Ancak savaş halinde olan bir devletin kendi toplumunu savaşa ikna edebilmek için propagandayı yöntem olarak kullandığı bu örnekte görülebilmektedir.

Son yıllarda internetin dünyanın en ücra köşelerine dahi uydu teknolojisi ile ulaşabilmesi devletlere dış politikada farklı bir imkan sunmuştur. Bir devlet başka bir devletin iç meselelerine ilişkin resmi ve diplomatik bir açıklama yapmaksızın sadece bir sosyal medya paylaşımı ile müdahale etme gayreti içerisine girebilmektedir.

Bu bağlamda, bir dış politikanın hedefi olan devlet ve toplumu, bu ilişkiyi izleyen uluslararası kamuoyunu ve dış politikayı icra eden devletin kendi kamuoyunu, o politika doğrultusunda etkilemek ve ikna etmek için propaganda çok yönlü olarak, çok farklı araçlarla ve çok farklı mecralarda icra edilebilir (Uzgel, 2004).

2.3.3. Ekonomik Yöntemler

Dünya tarihi boyunca bir devletin salt başka bir devlet çıkarına dayalı olarak muhatap devletle bir iş birliği süreci yürüttüğünü söylemek zordur. Bu durumda taraflar arasında yürütülen dış politikada belli dengelerin gözetildiğini söylemek mümkündür. Bu denge kimi zaman bir tarafın daha fazla lehine veya aleyhine olabilir (Özkan, 1996).

Bu dengenin tarafı olan devletlerin üretim imkanları, nüfusu, coğrafyasına bağlı olarak sahip olduğu doğal kaynakları, askeri gücü vb. unsurlar o devletlerin güçlerini belirler. Nitekim petrol, doğal gaz gibi yüzyılı aşkın süredir dünyada öncelikli talep edilen kaynaklara sahip ülkelerin bu dengeyi etkileme gücüne daha fazla sahip olduğu söylenebilir (Gönlübol, 2014), (Defay, 2005).

Dış politikada bir araç olarak ekonomik yöntemlere abluka, ambargo ve dış yardımlar sayılabilir. Bir dış politika aracı olarak bu sayılanlar savaş zamanında uygulanabildiği gibi barış zamanında da uygulanabilir. Nitekim dış yardım çoğu kez askeri, ekonomik ve gıda / ilaç gibi insani yardım çerçevesinde yürütülmekte ve bir barış zamanı politikası olarak değerlendirilmektedir.

Diğer yandan abluka ise bir devletin ulaşım yollarını keserek o devletin ithalat - ihracat akışını kesmek yoluyla uygulanan örnekleriyle bilinmektedir. Çin'in Tayvan ile yaşadığı siyasi krizde, Tayvan'ı deniz yolları ve havayolu bakımından ablukaya alarak ticari ve taşımacılık faaliyetlerini sekteye uğratması yakın zamanda yaşanan bir abluka örneğidir.

Ekonomik yöntemler kimi zaman diğer yöntemlere göre oldukça etkili bir araç olmakla birlikte, eğer muhatap devlet güçlü bir ekonomiye ve başka ülkelerin desteğine sahipse ve uzun dönemde kendi kendine yetebilecek potansiyeli varsa ekonomik yöntemler sınırlı bir etkiye sahip olacaktır.

Savaş ve içişlerine müdahale kapsamında yıkıcı faaliyetlere girişmeye nispeten daha insani görülebilecek bir yöntem olan ambargo, devleti baskı altına alma amacı güder (Uzgel, 2004).

Ancak gıda ve ilaç gibi kısıtlamaları kapsayabilmesi ve refaha ulaşmakta zorluk yaşayan toplum kesimleri üzerinde yaşamsal seviyede etkilere sebep olabilmesi

nedeniyle planlananın ötesinde bir insani kriz oluşturma potansiyeline sahiptir. Sürdürülen dış politikanın iç politik destekle yoğun ilişkisi böyle durumlarda daha fazla ön plana çıkmaktadır.

2.3.4. İçişlerine Karışma

Devletler, dış politikalarının çerçevesini belirlerken siyasi hedeflerini gerçekleştirebilmek için ellerindeki imkanlar ölçüsünde hareket ederler. Bu imkanlar ve hedefler çoğunlukla diplomasinin sınırları içerisinde gerçekleşir ve çoğu sorun diplomasi yoluyla halledilir. Ancak kimi zaman dış politika hedefi olan ülkenin direncine göre ordu ve silahlı başka unsurlar bir dış politika aracına dönüşebilir. Savaşın maliyetleri hem ekonomik hem de insani açıdan çok büyük olduğundan içişlerine müdahale savaşa nispeten daha az maliyetli bir yöntem olarak öne çıkabilir (Tuncer, 1995).

İçişlerine müdahale doğrudan olabileceği gibi dolaylı yollardan da gerçekleşebilir. Nitekim günümüzde de birçok devlet gerek geleneksel basın yoluyla gerekse sosyal medya araçlarını kullanarak başka bir devletin iç işlerine ilişkin bir konuda doğrudan hedef alarak açıklamalar yapmaktadır.

İçişlerine dolaylı müdahalede, ise dış politika hedefi olarak belirlenmiş devletin dini, kültürel, etnik vb. bazı hassasiyetlerinden faydalanılarak silahlı gruplar desteklenir ve gerilla savaşına varabilecek boyuta kadar bu destek sürdürülebilir. Ayrıca hedef ülkede siyasi skandallar çıkarmak da içişlerine bir müdahale yöntemidir (Gönlübol, 2014).

Bu tip dış politika yöntem ve araçları özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında bloklaşma hareketleriyle birlikte ön plana çıkmıştır. Her büyük devlet öncelikle kendi yakın coğrafyasında sonra ise stratejik öneme sahip olduğunu değerlendirdiği ülkelerde bu yöntemlere sıklıkla başvurmuştur.

2.3.5. Savaş

Geçmişte ve günümüzde devletlerin önem verdikleri meselelerin başında güvenlik gelmektedir. Güvenliği sağlamak isteyen bir devlet için ise tek yol aktif bir savunma gücünü ve olası bir saldırıya karşılık vermek amacıyla saldırı gücünü elde

tutabilmektir. Bu bağlamda bu güç askerin sayısı, silah gücü, askeri teknolojiler vb. birçok unsuru içinde barındırır.

Dış politika aracı olarak savaş bir caydırma unsuru olarak da kullanılabilir. Savaş ihtimali her devletin uzak durmak isteyeceği bir durum olmakla birlikte, diplomaside bir pazarlık unsuru haline gelebilmektedir (Gönlübol, 2014).

Bir devlet savaş ihtimalinde kullanabileceği silahları kamuoyuna açıklamak, göstermek ya da geliştirdiğini iddia ettiği bir silahı gizli tutarak esasında bir diplomatik faaliyet yürütmektedir. Günümüzde birçok devletin ulusal bağımsızlık günü gibi bazı özel durumlarda elindeki silahları göstermek için askeri birlikleri ile törenler yaptığı, geliştirdiği silah sistemlerini denediği tatbikatların görüntülerini kamuoyuyla paylaştığı bilinmektedir.

Avrupa'da sürekli tarafsızlık ilkesi çerçevesinde yüz yılı aşkın süredir ayakta duran İsviçre dahi, savaştan kaçınmayı da içinde barındıran bu tarafsızlığın yanında aktif bir savunma gücünü elinde tutmayı ihmal etmemiştir (Gönlübol, 2014).

Diplomatik kanalların tıkanması sonrasında gündeme gelen savaş tarafları tekrar diplomasi masasına çekmenin de bir aracı haline dönüşebilmektedir. Savaş durumunda uluslararası örgütlerin en büyük fonksiyonu da bunu gerçekleştirmektir (Özkan, 1996).

2.4. Dış Politikanın Dünyada ve Türkiye’de Gelişimi

2.4.1. Dış Politikanın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Dış politikanın uygulama sanatı olarak tarif edilen diplomasi, uzun bir dönem boyunca aldatma ve ikiyüzlülük – hile içerdiği eleştirisine maruz kalmıştır. Diplomasi mesleği uzun bir dönem kötü bir üne sahip olsa da sonraki dönemlerde ve günümüze değin sistemli ve profesyonel bir meslek haline gelmiş ve devletlerarası ilişkilerin temel aracı olmuştur (Tuncer, 1995).

Diplomasinin gelişimi coğrafyaya toplumların askeri üstünlüğüne, yapısına ve daha birçok etkene bağlı olarak her ülkede farklı seyir izlemiştir. Asya coğrafyasında yüzyıllar boyunca etkin bir konumda bulunan Çin’de uzun dönemler boyunca “ad hoc” diplomasi olarak adlandırılan kendisini muhataplarından üstün gören bir diplomasi anlayışı hüküm sürmüştür (Gönlübol, 2014).

Diplomasi hemen hemen tüm toplumlarda üst sınıfa özgü bir zeminde ortaya çıkmakla birlikte, Batı'da Papalık kurumu üzerinden dini ve feodal yöneticiler ile aristokratik çevrelerde gelişmiştir. Aristokratik çevrelerin zenginleşerek ticaret burjuvazisi haline alması ve yönetimlere etki eder bir güce erişmesi, beraberinde dış ilişkilerde de bu kesimi etkili hale getirmiştir. Osmanlı Devleti'ne de diplomasi yönteminin etki etmesi, ticaret burjuvazisi kanalı ile mümkün olabilmıştır (Kınlı, 2006).

Akdeniz bölgesinde yüzyıllarca egemen olmuş Roma imparatorluğu merkezileşmiş siyasi yapısı Roma imparatorunun sahip olduğuna inanılan ilahi kudret etrafında şekilleniyordu. Eyaletler şeklinde yapılanmış bir sisteme sahip Roma'da, merkezin eyaletler üzerindeki etkisi diplomatik bakımdan kaçınılmaz sonuçtu (Gönlübol, 2014).

Bizans imparatorluğunda ise hükümet Roma'dan daha merkezileşmişti. O dönem itibariyle coğrafyasında en güçlü devlet konumunda bulunan bu imparatorluklar çevrelerindeki siyasal yapılarla bir statü eşitliği zemininde bulunmadığı ve hatta bunu reddeden bir anlayışa sahip olduklarından uluslararası ilişkilerin gelişmesine olanak bulunmuyordu. Orta Çağ Avrupa coğrafyasını bir arada tutan Papalık, yerel yöneticileri kendi temsilcisi olarak konumlandırılmıştı (Kınlı, 2006).

Orta Çağ Avrupa'sında kilisenin zayıflamaya başlamasıyla birlikte merkezi sistemin zayıflaması, beraberinde belli bir coğrafyada hükmeden ulusal devletlerin kurulması için bir başlangıç olmuştur. Günümüz modern devlet sistemine hâkim anlayış bu temel üzerinde yükselmiştir (Gönlübol, 2014).

Devletlerin ve toplumların yapısında ve yönetim biçimlerinde meydana gelen değişiklikler, devletlerarası ilişki biçimini de etkilemiştir. 15. yüzyılda İtalya'da dış politika kavramının gelişimi anlamında ilk adımlar atılmıştı. Sürekli diplomasi kavramının temeli olabilecek diplomasi kurumlarının varlığı mevcuttu. Avrupa'da iç çekişmelerden kaynaklı kavgaların ve savaşların dışında kalmayı, Alp Dağları'nın coğrafi avantajı ile de başarabilen İtalya, ayrıca Venedikli tüccarlar gibi ticaret yaparak zenginleşmişti ve dışarıya daha açık bir toplum yapısına sahipti (Ergüven, 2016), (Gelvin, 2019). Bu toplumsal zemin devletin dış politika kurumlarına uyum sağlamasını beşerî sermaye anlamında desteklemiştir.

Özellikle İtalya coğrafyasındaki kent devletlerinde zenginleşen burjuvazi öncelikle ülke içinde etkisini göstermiş, sonrasında ise dış siyasette de etki eder hale gelmiştir. Bu dönemde ticaret burjuvazisinin dış politikanın yönünün tayin edilmesinde ve yürütülen diplomaside etkili olduğu söylenebilir (Kınlı, 2006).

Avrupa coğrafyasındaki merkezileşmiş yapı ve devletlerarası eşitlik anlayışının olmaması diplomasinin gelişimi önündeki en büyük engeldi. Avrupa'dan 15. ile 19. yüzyıllar arasında imparatorluk ve hanedanlıklar hüküm sürmüştür. Avrupa'da hanedanların sorunlarını çatışmaya dönüştürmeden bazı kurallar çerçevesinde ele almaya başlaması 18. yüzyılda gerçekleşmeye başlamıştır (Ergüven, 2016).

Hanedanlarca güç dengesi politikasına ağırlık verilmeye başlandığı bu dönemde ittifaklar kurma veya tarafsız bir politika gütmeye yoluna gidilmiştir (Gönlübol, 2014).

19. yüzyılın önemli gelişmesi ise ilk işaretleri 18. yüzyılda ortaya çıkan ulusçuluk hareketinin gelişimidir. Yine bu dönemde başka bir önemli gelişme de savaşların seyrini değiştiren bilimsel ve teknolojik icatlardır (McNeill, 2021).

Dünyada mesafeleri kısaltan icatlar yine 18. yüzyılda ortaya çıkmış ve bu yüzyılda demiryolu ve buharlı gemilerin ortaya çıkması kıtalararası seyahatleri, devletler ve toplumlararası ilişkileri kolaylaştırmıştır. Bu gelişmeler Avrupa ve ABD'ni yakınlaştıran zeminin oluşmasına sebebiyet vermiştir (Gombrich, 2018). ABD'deki teknolojik ilerleme dünyanın geri kalanının önüne geçmesini kolaylaştıran en önemli etkidir.

19. ve 20. yüzyıllarda üretim tekniklerindeki yenilikler, enerji kaynaklarının üretim sisteminde kullanımı ile üretimin hızlanması, sermayenin daha etkili kullanımı gibi gelişmeler sadece ekonomileri ve refahı değil, uluslararası ilişkilerin işleyişini de güçlü bir şekilde etkilemiştir. Üretim için gerekli hammaddelerin batıya akması sonucunda dünya nüfusunun sadece %30'unu barındıran batı bölgesinin, sanayi üretiminin neticesinde ortaya çıkan gelirin %80'inini elde etmesine yol açmıştır. Bu gelir akışı beraberinde uluslararası ilişkilerde gücü elde etmeyi de getirmiştir (Yenal, 2010).

19. yüzyılın sonuna doğru uluslararası ilişkilerin yapısında ve sürecinde önemli etkileri olan bir diğer gelişme de Avrupa devlet sisteminin dünyanın diğer bölgelerine yayılması ve eski sömürgelerin yeni aktörler olarak uluslararası politika alanında

kendini göstermesi olmuştur. 19. yüzyılda uluslararası politikanın ortaya çıktığı Avrupa'da birbiriyle sürekli diplomasi trafiği sürdüren devlet sayısı yirmiye geçmiyordu (Uzgel, 2004).

Merkezi devlet yapılarına bağlı ancak dükalıklar gibi dağınık bir yapıya sahip, ayrıca güçlü kilise etkisi altındaki siyasi ünitelerin bulunduğu bir iklimde ilişkilerin sürdürülme biçimi diplomasiden çok farklı bir zeminde uzun yıllar devam etmiştir. 19. yüzyılda ulus fikrinin ortaya çıkmasının da etkisiyle farklı bir iletişim sistemi arayışına giren devletler uluslararası politikanın temelini, eşitlik zemini üzerinde inşa etmek zorunda kalmışlardır (Eğilmez, 2018).

Anadolu coğrafyası için diplomasi anlamında ilk önemli adım ise 17. yüzyılda atılmış olup, 1699 tarihinde gerçekleşen Karlofça Kongresi ile Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya ilk kez bir Avrupa kongresine katılmış oluyordu (Tuncer, 1995). Böylelikle bu iki büyük devlet Batı Avrupa'da uzun zamandır gelişmekte olan diplomasi uygulamasıyla tanışmış oldu (Ergüven, 2016).

2.4.2. Türkiye'de Dış Politikanın Gelişimi

Türkiye'de dış politikanın gelişimini Osmanlı Devleti'nden devraldığı mirasla birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti dış ilişkileri / politikası kuruluş ve yükseliş dönemindeki tek yanlı ilişkiler ve duraklama dönemi ile birlikte ilk kez sürekli diplomatik temsilcilik uygulamalarının başladığı 1793 sonrası dönem olarak iki bölümde ele alınabilir (Yalçınkaya, 2003).

Osmanlı Devleti askeri açıdan güçlü olduğu dönemde, savaş halinde olduğu devlete teslim olma teklifi, antlaşma imzalama, taleplerini iletme gibi şekillerde tek taraflı diplomatik uygulamalar (ad hoc) kullanmıştır (Kodaman ve Akçay, 2010).

Osmanlı Devleti üstün bir askeri güce sahip olması sebebiyle, muhataplarına karşı üstün olduğu uzun bir dönem boyunca diplomasiye önem vermemiştir. Askeri alandaki üstünlüğü kaybetmesiyle birlikte diplomasi daha fazla önem kazanmıştır (Kürkçüoğlu, 1980).

Osmanlı Devleti tek taraflı yürüttüğü diplomatik ilişkilerine ek olarak yerleşik diplomatik temsilci bulundurma hakkını ilk kez 1454 yılında Venedik'e vermiş ve

bunu sonraki dönemlerde Polonya, Rusya, Avusturya, Fransa, İngiltere ve Hollanda takip etmiştir (Ergüven, 2016), (Kınlı, 2006).

Osmanlı Devleti, II. Viyana Kuşatması ardından yaşadığı gerileme sonrasında 1699'da Karlofça Antlaşması ve akabinde 1718'deki Pasarofça Antlaşması ile toparlanmanın zor olduğunun farkına varmıştır. Bunun sonucunda Avrupa devletleri ile tek taraflı yürütülen ilişkiler terkedilmek zorunda kalınmış ve eşitlik fiilen kabul edilmiştir (Yalçınkaya, 2003).

Dış politikasında değişiklikler yapmak zorunda kalan Osmanlı Devleti ile ilk mukim elçi uygulamasına III. Selim döneminde Londra'da Yusuf Agah Efendi ile başlamış ve sonrasında Paris, Viyana ve Berlin'de de elçilikler açılmış ancak istenilen seviyede diplomatik başarı elde edilememiştir. III. Selim dönemindeki mukim elçi atamaları Türk diplomasi tarihinin temel taşları olarak ifade edilebilir (Yalçınkaya, 2003).

Dış ilişkilerde kurumsallaşma ile birlikte, 17. yüzyılda diplomatik temsilcilerin buldukları ülkelerdeki izlenimlerini aktardığı sefaretname adı verilen ve sayıları kırka ulaşan (sadece III. Selim döneminde on adet vardır) raporlar tutulmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti merkez yapılanmasında diplomatik faaliyetlerin izlendiği ve yabancı devlet adamları / büyükelçiler ile ilişkileri takip eden yapı ise reisülküttaplıktır (Ergüven, 2016).

Sefaretnameler, görev ile sınırlı olan ve temsilcinin görevini yerine getirmesi çerçevesindeki özel sefaretnameler ve temsilcinin bulunduğu devletin ekonomik, sosyal, kültürel, askeri gibi konulardaki durumunu içeren genel sefaretnameler olmak üzere iki türdür. Bu belgeler sürekli diplomatik temsilci bulundurma uygulaması öncesi döneme ilişkin diplomasi tecrübesi anlamında önemli bir yer tutmaktadır (Ergüven, 2016).

III. Selim döneminde sürekli diplomatik temsilci bulundurma uygulaması her ne kadar hedeflenen başarıyı elde edemediği şeklinde değerlendirilse de, II. Mahmud döneminde tekrar başlatılan sürekli diplomatik temsilci bulundurma uygulamasında III. Selim dönemi tecrübelerinden faydalanmış ve Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar bu uygulama devam etmiştir. II. Mahmud döneminde ayrıca reisülküttab üzerindeki yetkiler 1836 yılında kurulan Umur-ı Hariciye Nezareti'ne devredilmiştir (Ergüven, 2016), (Kınlı, 2006).

II. Mahmud döneminde diplomatik anlamda uğraşılan en önemli kriz Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa Olayı'dır. Bu kriz neticesinde Osmanlı Devleti ilk kez batılı ülkelerden yardım istemek durumunda kalmıştır (Karpat, 2022).

III. Selim döneminde Prusya ile girişilen askeri ve siyasi ittifaklar Osmanlı Devleti'ni Avrupa'daki politik atmosferin odağına çekmiştir. Ayrıca I. Petro ve sonrasında Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne yönelik saldırgan politikaları da Osmanlı Devleti'ni Prusya ve İngiltere'ye yakınlaştırmıştır (Yalçınkaya, 2003), (İnalçık, 2021).

III. Selim'in reform girişiminde bulunmasının ana sebebi, devletin askeri yapısını yeniden güçlendirmek olmakla birlikte, Müslümanların meskun olduğu Karadeniz'in kuzeyindeki toprakları işgal eden ve devletin en önemli şehri İstanbul'a tehdit oluşturan Rusları geri püskürtmektir (İnalçık, 2021).

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin askeri yapısındaki yetersizliklerin getirdiği güçsüzlük neticesinde Rusya, Osmanlı topraklarında Pan – Ortodoks bir politika izlemeye başlamış ve Osmanlı Devleti toprak bütünlüğünü koruyabilmek amacıyla batılı devletlerle ve özellikle de İngiltere ile bir denge politikası yürütmek zorunda kalmıştır (Kodaman ve Akçay, 2010), (İnalçık, 2021).

Bu gelişmeler çerçevesinde Osmanlı modernleşmesi üç temel etrafında şekillenmiştir. İlk olarak merkezileşme güdüsüne odaklanmıştır. İkinci olarak, Osmanlı Devletinin politik / idari kültürüne ve toplumun geleneksel yapısına yabancı uygulamalar başlatmaya ve bu doğrultuda kurumlar açmaya iten Avrupalı güçlerinin politik etkisidir. Üçüncüsü ise bu iki etkenden türeyen ve modernleşmenin ideolojik yanını oluşturan kısımdır (Karpat, 2022).

18. yüzyılda özellikle III. Selim döneminde askeri alandaki reformlarla başlayan bu gelişim, 1830'dan başlayıp 1876'da neticelenen süreçte Osmanlı Devleti Anayasası (Kanuni Esasi) ilanı ile idari kurumlara kadar yayılarak doruk noktasına ulaşmıştır (İnalçık, 2021).

Osmanlı Devleti'nin III. Selim döneminde başlattığı modernleşme faaliyetleri militer /askeri bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti bir "fetih imparatorluğu"dur ve toprak üretimin kaynağıdır. Osmanlı Devleti savaş meydanında sürekli üstün olduğu Batı karşısında gerilemeye başlayınca modernleşme ihtiyacı hissetmiştir. Savaşta yenilerek toprak kaybetmek anlamına gelir ve bu ise ekonominin

çökmesi demektir. Osmanlı Devleti'ndeki ve Türkiye'deki modernleşme hiyerarşiktir ve Batı'daki modernleşme gibi toplumsal bir süreç değildir. Osmanlı Devleti militer / askeri eksikliklerini gidermek amacıyla başlattığı modernleşme sürecini daha sonra kurumlara ve dolayısıyla topluma yaymıştır (Dellaloğlu, 2016).

Osmanlı Devleti'nin son döneminde I. Dünya Savaşı öncesinde gerek iç gerek dış politika anlamında içinde bulunulan durum yönetilemez hale geldiği için askeri, diplomatik, ekonomik, sosyal vb. her alanda devam eden gerileme I. Dünya Savaşı ile birlikte çöküşe dönüşmüştür (McNeill, 2021).

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Padişah II. Abdülhamid, dönemin şartları da göz önünde bulundurulduğunda, büyük devletleri birbirine karşı idare etme konusunda oldukça maharetli bir diplomasi yürütmüştür (Kürkçüoğlu, 1980).

Osmanlı Devleti son dönemi mirası olan Dış İşleri Bakanlığı, Tercüme Büroları, bürokratik kadrolar ve kurumsal yapılar Türkiye Cumhuriyeti diplomatik yapısı için temel taşı niteliğindedir (Kodaman ve Akçay, 2010). Osmanlı döneminde yetişen bürokratik ve diplomatik kadroların Cumhuriyete etkisi yadsınamayacak boyuttadır.

Cumhuriyet dönemi ise 1924'den 1946'ya kadar devam eden tek partili dönem ve sonrasında 1946'dan günümüze çok partili dönem olarak parlamenter sistem ve başkanlık sistemi çerçevesinde değerlendirilebilir.

Tek partili dönemde yürütme ve yasama erkine hakim olan kadrolar tek partinin yetkilileriydi ve hem iç hem de dış politikaya tek parti politikaları olağan biçimde egemendi. Bu dönemde tek parti uygulamasının neticesi olarak yürütme organı yasama üzerinde de etkindir. Bu sistem ve pratikteki uygulamalar dış politikaya da benzer şekilde yansımıştır.

Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı yıllarından itibaren devletin ve milletin kendi gücünün Türk dış politikasının asıl dayanağı olması gerektiği yaklaşımı, Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan dış politikanın özetidir (Kürkçüoğlu, 1980).

Çok partili sistemin 1946 seçimleri ile Türkiye'de uygulanması ile birlikte parlamenter demokrasi modeli uygulanmaya başlanmıştır. Parlamenter sistemler yasama – yürütmenin denkliği ve işbirliği, devlet başkanı (cumhurbaşkanı) ve hükümet ya da bakanlar kurulundan oluşan çift yapıyı yürütme, devlet başkanının siyasal açıdan sorumsuzluğu, parlamento önünde hükümet ve bakanların sorumluluğu

ve yürütme organının yasama organını fesih yetkisi çerçevesinde beş temel ilke ile oluşmaktadır (Anayurt, 2020).

İkinci Dünya Savaşı'na girmemeyi başararak önemli bir süreci yöneten yeni Cumhuriyet'in yöneticileri, 1950'ler den itibaren daha da belirgin hale gelen iki kutuplu dünyada, Kore Savaşı'na asker göndererek ve NATO'ya üye olarak Sovyet tehdidi karşısında batı bloğuna yakınlaşmıştır. 1974'te Kıbrıs'a asker çıkararak batı ile ilişkilerini bozma pahasına kritik bir hamle yapan Türkiye, sonraki yıllarda ilişkilerini tekrar düzeltebilmiştir (Kürkçüoğlu, 1980).

Türkiye'de 2017 yılında anayasa değişikliği referandumu ile 1982 Anayasasında yapılan değişiklikle Başkanlık Sistemi'ne geçildiği tarihe kadar parlamenter demokrasi modeli uygulanmıştır. Bu dönemde meclis içinden ya da dışından seçilen bakanlar meclise karşı sorumludur. Bu çerçevede hükümetin dış politikasını yürüten mekanizmanın başındaki Dış İşleri Bakanı'nın da meclise karşı sorumluluğu vardır. 2017 yılındaki anayasa değişikliği sonrasında ise bakanların meclise karşı sorumluluğu azaltılmıştır. Yine 2017 yılında yapılan değişiklikle devlet başkanı (cumhurbaşkanı) ve bakanlar eliyle güçlü yürütme ön plana çıkmıştır. Bakanlar devlet başkanına karşı sorumlu hale gelmiştir. Güçlü yürütme ve güçlü siyasi lider profili ile dış politika parlamenter sisteme göre yürütmeye daha da bağlı hale gelmiştir.

Dış politikaya sistem odaklı bakış açısına ek olarak, Türkiye'de ülke güvenliğine yönelik tehdidin varlığına bağlı olarak dış politika dengesi de güvenlik odaklı değişim göstermiştir. Nitekim terör olayları sebebiyle, özellikle komşu ülkelerle ve terör gruplarına bir dış politika aracı olarak destek veren ülkelerle ilişkilerde güvenlik güçleri devletin dış politikasının inşasında daha etkili hale gelmişlerdir.

Soğuk savaş dönemi ve sonrasında da siyasal ve askeri ittifaklar dış politikada öncelikli meseleler haline gelmiştir. Türkiye hem içte hem de dışta güvenliğini önceleyen bir anlayış ve güvenlik öncelikli hareket tarzını benimsemiştir.

Türkiye dış politikası üzerine yapılan çalışmaların meseleye güvenlik odaklı yaklaştığı söylenebilir. Diğer bir deyişle Türkiye'nin dış politikasına "realist yaklaşım" egemendir. Türkiye'nin coğrafi ve stratejik konumu sebebiyle bu bölgede güç kullanımına dayalı çekişmelerin yaygınlığı, bölgesel istikrarsızlıklar ve milliyetçiliğin yükselişi gibi etkenler Türk dış politikasını realist yaklaşım ile açıklamaya uygun bir hale getirmiştir (Uzgel, 2004).

Türkiye'nin Balkanlar, Ortadoğu ve Karadeniz'e komşu devletlerle genel olarak o coğrafyalara etki eden başka devletleri rahatsız eden bir dış politika izlemesi, beraberinde avantajlar ve dezavantajlar getirmiştir. Kültürel, dini ya da soydaşlık çağrışımlı odaklı yürütülen dış politika kimi komşu ülkelerde tepkiler oluşmasına sebebiyet vermektedir. Diğer yandan o bölgelerle bağları kuvvetlendiren ve tarihi - dini - kültürel arka plana dayanan dış politika anlayışı o bölge halklarını kazanabilecektir.

Türkiye, özellikle 1980 sonrası yakın coğrafyasında daha aktif bir dış politika takip etmiştir. Ticari ilişkilerin geliştirilmesi, kültürel ilişkilere zemin hazırlayan Kızılay gibi kurumların çalışmaları, dini bir misyondan bağımsız yardım faaliyetleri, ilgili ülke vatandaşlarına vize muafiyeti gibi bazı kolaylıklar sağlaması vb. girişimler bu politikaları desteklemiştir.

Orta Asya ülkeleri ve komşularla ilişkiler bu denge esasında yürütülürken 1988 yılından itibaren özellikle Sovyetlerle siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirme arayışına girilmiş ve 1988'de Artvin - Sarp sınır kapısı sınır ticaretine açılmıştır. Daha sonra 1991 yılında Sovyetlerle gelişen ilişkilere paralel olarak Sınır ve Kıyı Ticareti Anlaşması imzalanmıştır (Örmeci ve Kısacık, 2018). Yine bu dönemde Sovyetlerle Münhasır Ekonomik Bölge Anlaşması gibi bir dizi ekonomi ve siyaset odaklı kararlara imza atılmıştır. Ayrıca bir diğer önemli adım olarak Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) örgütünün kurulmasına ilişkin Türkiye öncülüğünde girişimde bulunulmuş ve bölge ülkelerince olumlu karşılanmıştır. Bu dönemde atılan adımlara Sovyetler Birliği'nin de olumlu karşılık vermesi, Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesine, Sovyetlerin de olumlu baktığının işaretidir (Uzgel, 2004). Ayrıca KEİ projesine Sovyetlerden bağımsızlığını kazanan ve ekonomik olarak ayakta kalma çabasına girişen Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Ukrayna gibi ülkeler özel bir ilgi göstermiştir.

Türkiye'nin coğrafyası doğu - batı ve kuzey - güney aksında stratejik olarak değerlendirildiğinde Avrupa, Balkanlar, Ortadoğu, Akdeniz, Orta Asya, Rusya, Kafkasya ve Karadeniz ülkeleri için bir bağlantı noktasıdır. Ayrıca bu bölgeler için özellikle kara ve deniz taşımacılığı yanında petrol ve doğal gaz boru hatları bağlamında da önemli bir konumdadır. Böyle bir coğrafyada bulunan bir ülkenin

problemlerinin de hem iç hem de dış politika için dünyanın farklı coğrafyalarına göre daha karmaşık sorunları barındırdığı açıktır (Sarıkaya, 2019).

Rus çarı Petro'nun çok bilinen "Boğazlara hükmetmeden kendi evinin sahibi olunamayacağı" ve Napolyon'un "Boğazları Rusya'ya kaptırmaktansa, dünyanın yarısını terk etmeye hazırım" ifadeleri Türk dış politikasının arka planındaki güvenlik odaklı bakış açısının hem sebebini hem de yönünü tayin eden tarihsel sebepleri açıklamaktadır (Gönlübol, 2014).

Türk dış politikasında bu tarihsel arka plan da odakta tutularak inisiyatif kullanmaktan kaçınma yoluyla uzunca bir süre denge politikası yürütülmesi tercih edilmiştir (Özkan, 1996).

Bu denge politikası Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar devam etmiştir. Doğu Bloğunda askeri ittifakın yıkılmasıyla bozulan dengeler ve beraberinde Türkiye'nin komşuları ve Orta Asya'da yakın tarihsel bağları olan devletlerle ilişkileri Türkiye için yeni bir dış politika zemini oluşturmuştur.

Bu dönemde dünyada yeni bir üretim ekonomisi modelinin gelişmesi, Türkiye için özellikle Avrupa ülkeleri ile ticari odaklı bir perspektif geliştirilmesini zorunlu kılmıştır.

Türkiye NATO (North Atlantic Treaty Organization - Kuzey Atlantik Paketi Örgütü) üyeliği ile batı bloğunun askeri ittifakında yerini alsa da 90'lı yılların başından beri devam eden Avrupa Birliği'ne katılım, sonuçlanmayan bir sürece evrilmiştir. Bu süreç batı bloğu ile siyasi, ekonomik, güvenlik, kültür vb. başlıklarda bir yakınlaşmayı getirmiştir.

Uluslararası rekabeti ön plana çıkararak ve pazarları liberalleştirerek pazar ekonomisi modeli dış politikayı da şekil ve içerik olarak etkileyerek dünya ülkelerini karşılıklı çıkarıya dayanan ve denge içeren bir bütünleşmeye götürmüştür. Bu bütünleşme küreselleşme bağlamında yeni bir ekonomik modeli de beraberinde getirmiştir (Eğilmez, 2018).

Küreselleşme, dünyadaki toplam ekonomik gelirden hangi ülkelerin nasıl bir pay alacağına dayalı olarak geliştirilen liberal anlayışlı yeni bir model olarak ortaya çıkmış olup, bu modeli hayata geçirmeye odaklı kurallar bütününe küreselleşme adı verilir (Özkan, 1996). Küreselleşmenin iddia edilenin tam tersi sonuçlar doğurduğu

eleştirileri, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki uçurum düşünüldüğünde bu eleştiriler haklı görünmektedir.

80'li yıllar sonrasında "Yeni Dünya Düzeni" söylemi ile değişen paradigmanın anahtar kelimesi küreselleşme olmuştur. "Demir Perde"nin yıkılması ve ticaret malların serbest dolaşımının küresel boyuttaki ticaret ağları içinde birbirine bağlı dünya ekonomisini meydana getirmesi, ayrıca işgücü ve sermayenin serbest dolaşımı neo - liberalizmin hüküm sürdüğü bir düzeni oluşturmuştur (Gelvin, 2019). Bu düzene ayak uydurabilen ülkeler hızla ekonomik kalkınma seferberliğine girerken, finans, teknoloji, işgücü vb. hususlarda daha yetersiz olan ülkeler bu ticaret ağları için ucuz iş gücü ve pazar haline gelmişlerdir.

Türkiye, 2000'li yıllarla birlikte Avrupa Birliği'ne tam katılım müzakereleri çerçevesinde, sürecin ivmelenmesiyle dünyayla daha entegre bir siyasi, ekonomik ve kültürel etkileşime geçmiştir. Türk dış politikasının seyri, 1950'lerden bu yana daha güçlü bir şekilde batı bloğu odaklı hale gelmiştir. Türkiye kendi coğrafyasında ise gerek siyasi, tarihsel - kültürel arka plana dayalı gerekse ticari odaklı bir dış politika anlayışından da vazgeçmemiştir. Türkiye enerji konusunda net ithalatçı bir ülke olduğu için dış politikasının bir tarafını sürekli bu arka plan çerçevesinde planlamak zorundadır (Aydın, 2022).

Bu durum Türkiye'yi petrol ve doğal gazda dışa bağımlılığın getirdiği farklı bir dış politika zemini de korumaya mecbur bırakmıştır. Rusya, İran, Hazar Bölgesi ve Ortadoğu ülkeleri bu doğal rezervlerin bulunduğu coğrafyalardır. Türkiye konutlarda, sanayide ve elektrik üretiminde kullandığı doğal gazın ciddi bir kısmını Rusya'dan ithal etmektedir. Bu bağımlılık Rusya ve Türkiye arasında enerji politikaları bağlamında dış politikaya doğrudan etki etmektedir. Ayrıca Türkiye, Avrupa bölgesine Rus gazının ulaştırılmasında, bir transit ülke ve terminal ülke olma arayışındadır. Bu girişimin ilk somut adımı Türk Akım boru hattı olmuştur (Sıvış, 2019). Bu çalışmanın ilerleyen aşamalarında Rusya ve Türkiye arasındaki doğal gaz odaklı dış politika detaylı şekilde ele alınacaktır.

2.4.3. Rusya'nın Dış Politika Anlayışı

Rusya, Çin sınırından Avrupa'nın doğusuna, Kafkasların kuzey sınırlarından kuzey kutup bölgesine kadar çok büyük bir coğrafyaya hakimdir. Çarlık dönemi ve

SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) yıllarında da siyasal ve ekonomik nüfuz alanı olarak sınırlarının ötesinde bir etki alanına sahip olmuştur. Etkisini yavaş yavaş yitirdiği söylene dahi Asya’da Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan gibi eski Sovyet bağlılarında ve Avrupa’nın doğusunda Ukrayna, Belarus, Moldova, Romanya gibi bazıları Avrupa Birliği (AB) ve NATO üyesi ölkelerde, ayrıca güneyde ise askeri varlığı sayesinde Suriye üzerinden Akdeniz’de de ciddi bir etki alanına sahiptir (Bilgin, 2019), (Şimşir, 2020).

Bir ölkenin dış politikasının belirlenmesinde ve icra edilmesinde o ölkenin yönetim sistemi, toplumsal ve kültürel arka planı etkilidir. Rusya’da sosyalist düzenin hakim olduğu dönemde anayasa kurumları köklü ve sürekli bir nitelik taşımazdı. Kurumlar devleti yönetenlerin etkisi ve denetimi altındaydı. Bu sistemde kararlar kişilerin etkisine ve ideolojik yaklaşımların biçimine, iktidar sahiplerinin karakterine, iktidarı kontrol edenlerin arasındaki çatışmanın doğasına ve bu çatışmaya etki eden iç ve dış baskıların boyutuna göre değişirdi (Gönlübol, 2014).

Böyle bir bakış açısı diplomasiyi geçici bir araç olarak görmekteydi. Kapitalist ölkelerle ilişkileri yürütmeye dünyada sosyalist devrimi gerçekleştirenceye kadar diplomasiden yararlanma üzerine kurulu bir anlayış Rus diplomasisine hakimdi. Rus diplomasisinde geleneksel diplomasi anlayışı gereksiz görülürdü. Muhatap devletlere atanan diplomatlar bu ölkelerde uluslararası iş birliği ve barışı çoğunlukla ikinci planda tutmaktaydı (Tuncer, 1995).

Bu diplomasi tutumu karşılıklı güven yerine kuşku ve güvensizlik ortamının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca bu sistemde yetişmiş bürokratlarda olduğu gibi diplomatlarda da esneklikten uzak bir yapı meydana gelmiştir. Bu durum uluslararası ilişkilerin zeminini oluşturan uzlaşma ve anlaşmadan ziyade incelikten yoksun ve doğrudan saldırgan bir tutumu ortaya çıkarmıştır (Tuncer, 1995).

SSCB'nin dağılması sonrası yaşanan bocalama dönemi 2000’li yıllara kadar devam etmiştir. 2000’li yıllarla birlikte Putin ve Medvedev dönemlerinde yer yer bu yaklaşımın değiştiği izlenimi verilse de bu bakış açısının değiştiğini söylemek zordur.

Rusya'nın dış politikasına etki eden toplumsal ve ekonomik arka plana gelince; Sovyetler sonrası Rusya Federasyonuna ilişkin değişimler üç bölümde toplanabilir. Birincisi SSCB yıkıldığında ve Boris Yeltsin iktidarında Ruslar toplumsal devrime de paralel şekilde bireysel bir devrim yaşamıştır. Kremlin’de bir “büyük baba” olduğu ve

onun Ruslardan sorumlu olduğu duygusu bir anda tarihe karışmıştır. İkinci değişim; Rus toplumunda piyasa ekonomisi uygulamalarının katkısıyla para kazanmaya başlamış bir orta sınıf oluşmuş ve bu orta sınıf demokrasiye ve serbest piyasa ekonomisine destek vermiştir. 1990'ların başındaki bu ortam sonra yok olmuş ve 1998 yılında ülke borçlarını ödeyemez hale gelmiştir. Gündelik hayatta kaybolup giden ve sadece hayatta kalma mücadelesi veren toplum yorgun düşmüştür. Üçüncü değişim; Rus kapitalizminin Putin'in iktidarı döneminde Neo - Sovyet özelliklerle yeni bir boyut kazanmasıdır. Bu dönem serbest piyasa, ideolojik vurgular ve daha bir yığın unsuru içinde barındıran tuhaf bir karışımdır. Sistem eski bir olguyu yeniden Rus toplumuna getirmiştir. Nomenklatura (egemen seçkin), Sovyet sisteminde sosyalist sistemden bu yana var olan büyük bir bürokratik sınıftır. Bu sınıf özellikle güvenlik birimlerinde egemen olmakla birlikte tüm bürokrasiye hakimdir (Politkovskaya, 2016).

Rusya ekonomisinden sosyal düzenine, ordusundan dış politikasına kadar benzer biçimde dizayn edilmiş bir Neo-Sovyet modeldir. Bu nedenle diğer alanlara paralel olarak dış politikada da karar alma mekanizmaları ve diplomasinin yürütölme biçimine benzer bir işleyiş olduğu söylenebilir. Putin'in ilk dönemi ve 2008 sonrası Medvedev başkanlığı döneminde batı bloğu ile daha fazla iş birliği eğilimi olan bir görüntü verilmiş ve yolsuzlukla mücadele, ekonomik kalkınma ile toplumun refah düzeyinde ciddi bir iyileşme sağlanmış olsa da sistemin giderek muhalifler üzerinde ciddi baskı kurduğu izlenimi uyanmaktır (Örmeci ve Kısacık, 2018).

Soğuk savaş döneminin sona ermesi dünyada uluslararası ve ulusal zeminde yeni bir düzeni şekillendirmeye başlamıştır. İdeoloji temelli büyük çaplı çatışmalar yerini ekonomik yarışlara, lokal çatışmalara ve etnik rekabete dayalı bir çekişme ortamına bırakmıştır. Uluslararası zeminde değişen her şeye karşın önemini koruyan petrol, doğal gaz hatta kömür bir süre daha stratejik konumundan vazgeçmeyecektir (Yergin, 2014).

Rusya'da bu çerçevede fosil kaynakların ihracatından gelen gelire fazlasıyla bağımlıdır. Doğal gaz Rus ekonomisi için vazgeçilmezdir. Rusya, dünyadaki en büyük doğal gaz tedarikçilerinden biri olarak yakın coğrafyasına öncelikle doğal gaz temini aracılığıyla etki etmektedir. Öte yandan Rusya, Avrupa ülkeleri ve Türkiye için 143 milyonluk nüfusu ile devasa bir pazardır (Özdemir, 2022).

2000’li yıllardan itibaren Rusya’ya dair konuşulacak her konu Vladimir Putin ile başlayacak ya da sonlanacaktır. İktidara geldiği dönemde petrol ve doğal gaz fiyatlarında meydana gelen artışın da etkisiyle umutsuz Rus toplumunu kalkındırmayı ve kendine getirmeyi başardığı ve özellikle ilk sekiz yılında başarılı bir çizgi izlediği söylenebilir (Politkovskaya, 2016).

Putin dönemine gidilirken bu dönemin taşlarını döşeyen isimlere değinmek Putin Rusya’sını ve 2000 yılı sonrasını anlamak için faydalı olacaktır. 80’lerde ekonomideki durgunluğu aşabilmek için yeniden yapılandırma (perestroyka) hedefi ile yola çıkan Mihail Gorbaçov birtakım siyasi- yapısal değişiklikleri gerekli görmüştür. Bu süreçte şeffaflık ve demokratikleşme olarak ifade edilebilecek çerçeveyi esas alan Gorbaçov, Rusya’nın bürokratik hegemonyası ile karşı karşıya gelmiştir (Girgin, 2014).

1990 yılında milletvekili olarak seçilen Boris Yeltsin, siyasi desteği sayesinde aynı yıl Yüce Sovyet Başkanlığına seçilmiş ve Gorbaçov ve Sovyet hükümetine karşı ciddi bir eleştirel tutum sergilemiştir. 1991 yılında başkanlık sisteminin de inşasıyla Sovyet Cumhuriyeti’nin ilk başkanı olmuştur. Yeltsin dönemi “şok terapi” ve “Atlantikçi doktrin” ile ifade edilen dış politika ile anılmaktadır (Örmeci ve Kısacık, 2018).

Günümüz doğu - batı bloğu çekişmeleri düşünüldüğünde Yeltsin’in başkanlığı ilginç bir dönemdir. Bu dönemde dış politika yapıcılarını ülkeye yönelik herhangi bir dış kaynaklı tehdit olmadığı politikasını vurgulamış ve SSCB’nin egemenlerinin elinde şekil alan düzenin ortadan kaldırılmasını ve batı ile problemleri meselelerin iş birliği ve ilişkilerin geliştirilmesi yoluyla giderilmesini hedeflemişlerdir (Örmeci ve Kısacık, 2018).

Batı ile yakın ilişkilerin kurulmaya çalışıldığı ve Orta Asya devletlerinin Rusya için ciddi bir yük olduğu değerlendirilen bu dönemde, Çeçenistan Savaşı sebebiyle siyasette etkisi artan güvenlikçi bakış açısının etkisiyle batı yanlısı politikacıların tam anlamıyla hedefine ulaştığını söylemek zordur. 90’larda Hazar bölgesinde enerji rezervlerine batılı ülkelerin enerji güvenliği ve ekonomik gerekçelerle ilgisinin yoğunlaşması, bugün yaşanan enerji savaşlarının ilk sinyallerini vermiştir (Akgül, 2007).

2000’li yıllara gelindiğinde artık büyüyen bir Rus ekonomisi 90’ların boğucu ikliminden kurtularak kendine gelen bir toplum, dış ilişkilerde kendini hissettirmeye başlayan Rusya’nın enerji politikası konuşuluyor olacaktır. Bu gündemler içinde sistemin mimari, ekonomi tezinde enerji üzerine çalışmış Vladimir Putin ayrı bir yer tutmuştur (Tosun, 2016).

Putin dış politikada, özellikle de batılı ülkelerle iş birliği sürecine girmeden önce iç politikada ve ülkesinin ekonomisinde toparlanma ve istikrarı öncelikli görmüştür (Aydın, 2013).

ABD’nin baskın ve tek kutuplu siyaset tarzına karşın Avrupa ülkeleri ile özellikle ekonomi – enerji – ticaret temelli bir süreç takip etmek, Rus dış politikasının önceliği olmuştur. Nitekim Rusya’nın bu politikasında Almanya ve Fransa gibi büyük ekonomilerle geliştirdiği ekonomik ilişkilerle başarılı olduğu söylenebilir. Bugün Doğu Avrupa ülkeleri başta olmak üzere Avrupa’nın çok büyük bir kısmı özellikle doğal gaz konusunda Rusya’ya bağımlı haldedir. 2009 yılında Ukrayna ile yaşanan siyasi krizin de etkisi ile Avrupa’ya gaz akışı kesildiğinde, bu krizin devamı olarak 2022 yılında Ukrayna - Rusya Savaşı’nda batı bloğunun Ukrayna’ya açık desteğine tepki olarak enerji kartını çeken Rusya’nın yine doğal gaz arzını kısma ya da kesme tehdidiyle karşılaşıldığında, Putin’in bu politikasının etkili olduğu görülebilecektir.

Avrupa’nın büyük kısmı ve özellikle Doğu Avrupa ülkelerinin doğal gaz konusunda zaman içinde oluşan Rusya bağımlılığı ve Rusya’nın ekonomisinin enerji ihracatı gelirlerine bağımlılığı Rusya ve Avrupa arasında karşılıklı bağımlılığı getirmektedir (Sıvış, 2019).

Rusya’nın Avrupa politikası karşılıklı bağımlılığa ulaşmış olsa da bugün artık her iki taraf da bu bağımlılıktan kurtulma çabası içerisindedir. Rusya, Almanya’ya Sibiry gaz sahasından Kuzey Akım Boru Hattı ile Baltık Denizi tabanından doğal gaz ihracatı yaparak, Ukrayna ve Belarus’u boru hattı taşımacılığında devre dışı bırakmayı başarmıştır (Hamzaoğlu, 2021).

Avrupa ülkeleriyle yaşanan doğal gaz krizinin temel sebeplerinden olan transit ülke konumundaki Ukrayna’yı devre dışı bırakma çabasının sonucu olan Kuzey Akım Boru Hattı’nın benzeri Karadeniz tabanından geçirmek suretiyle Avrupa’ya ulaşması planlanan Güney Akım Boru Hattı projesiyle de hedeflenmiştir. Güney Akım Hattı’nda ise Türkiye devre dışı bırakılmak istenmiştir. Rusya - Türkiye ilişkilerinin

gergin olduğu dönemde masada tutulan bu proje, 2016 sonrası ilişkilerin iyiye gitmesi sonrasında rafa kaldırmış ve bu proje yerine Türkiye'nin de dahil olduğu Türk Akım 1 - 2 Boru Hattı projeleri inşa edilmiştir (Sıvış, 2019).

Rusya Avrupa ülkelerine doğal gaz ihracatına çeşitli projelerle devam ederken bir yandan da Hazar bölgesindeki devletlerin elindeki potansiyeli kontrol altında tutmak için Türkmen gazının Nabucco Boru Hattı projesiyle Avrupa'ya ulaşmasını engelleyerek enerji politikasının hedefini açıkça göstermiştir. Türkmen gazının Rusya tarafından uzun süreli satın alınması yanında, Hazar bölgesi rezervinin kendi kontrolü dışında Çin ve Hindistan'a ulaşmasına da engel olma çabasıdadır. Doğu Sibirya bölgesindeki rezervlerin Çin ve Japonya gibi güçlü bölge ülkelere ulaştırılmasını planlayan Rusya çıkışlı Atlai Boru Hattı projesi bu politikanın bir sonucudur (Özdemir, 2022).

Rusya, eski Sovyet ülkelerinde özellikle ekonomik etki alanını genişletmek için Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun kuruluşuna öncülük etmiştir. 2000 yılında kurucu ülkeler Rusya, Tacikistan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Buna göre Orta Asya'nın enerji ve su kaynaklarında ortak bir yönetim anlayışı belirtilmiş ve ortak bir taşımacılık alanının faaliyete geçirilmesi öngörülmüştür (Örmeci ve Kısacık, 2018). Bu anlaşma AB'nin bir benzerini oluşturma çabası olarak görülmektedir. Sürecin hedefine ulaşmasını ulaşması ise 2015 yılında Avrasya Ekonomik Birliği'nin kurulması ile olmuştur. Bu birliğin üyeleri Rusya, Belarus, Kırgızistan, Ermenistan'dır (Bilgin, 2019).

Rusya'nın dış politikasının günümüze de yansıyan temellerinin atıldığı 1990'lar ve 2000'de Putin döneminin ilk dört yılı ele alındığında ekonomi - enerji temelli bir anlayışın hakim olduğu görülebilecektir. Kalkınmayı ve toplumsal dönüşümü hedefleyen Rusya'nın elindeki en büyük kozu enerji politikasıdır (Tosun, 2016).

Hem batı hem doğu hem de güney coğrafyasına öncelikle enerji politikası ile etki etmeye çalışan Rusya'nın, bu sistemi inşa ederken kullandığı en önemli şirket Gazprom'dur. Büyük kısmı Rus Devleti'nin elinde olan bu şirket devasa bir enerji rezerv sahasına ve sermayeye hükmetmektedir. Gazprom'un sermaye ve teknik altyapısı sayesinde Rusya, bir yandan Avrupa ülkeleri ile ciddi yatırımları finanse edip AB şirketleriyle ortaklıklar kurarken, diğer yandan boru hattı taşımacılığında teknik

altyapı eksikliği bulunan Orta Asya ülkelerini de kontrol altında tutabilmektedir (Aydın, 2013).

Rusya dış ilişkilerinde 2000 sonrasında, Çeçenistan, Afganistan, Gürcistan ve Ukrayna'da sıcak çatışmalara dönüşen askeri ve siyasi kriz ortamlarına, ABD ile olan süper güç mücadelesinde uzayda rekabet de dahil masada olma yarışına, Avrupa ile karşılıklı ekonomik - enerji bağımlılığına ve Suriye gibi uzak bir coğrafyada yürüttüğü askeri operasyonlara varıncaya kadar etkili bir dış politika izlemiştir. Özellikle Rus muhalefetince sert eleştirilerin odağında olan ve batı medyasında son yıllarda hedefe konan Putin'in enerji odaklı ekonomi bağlamında başarılı olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Rusya'nın tarihsel dış politik mirası haline gelen Akdeniz stratejisi ve bu stratejinin doğal sonucu olarak İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının önemi, ayrıca Türk Boğazlarının, Rusya'nın Karadeniz güvenliği bakımından merkezi konumu, Rusya'nın Suriye'de sabit askeri hava üsleri ve donanma gemileri bulundurma hakkı elde etmesi ile başka bir boyuta taşınmıştır. Bu gelişme, boğazların Rusya için fonksiyonunu yitirdiği anlamı taşımasa bile Rusya'nın Akdeniz'e askeri olarak yerleşmesi enerji, uluslararası hukuk, politika gibi birçok alanda Rusya'nın elini güçlendiren bir hamledir.

Rusya tarihinde Çarlık döneminden bu yana dış politika konusu olan bazı konular Putin'in döneminde de dış politika hedefleri olarak belirlenmiştir. Bu hedefler hem Putin'in demeçlerinde hem de Rus devletince açıklanan dış politika metinlerinde kendisini göstermektedir (Aydın, 2013).

Rusya'nın iç ve dış politikasına ilişkin önemli belgelerden birisi de 2016 yılında Putin'in imzasıyla ilan edilen "Rusya Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi" olup, bu belgede ortaya konan önemli başlıklar, iç politikaya yönelik ve dış politikaya yönelik maddeler olarak iki bölümde incelenebilir (Örmeci ve Kısacık, 2018).

Bu belgede iç politikaya yönelik olanlar:

1. Batı destekli "renkli devrim" çabalarının ve ülke içindeki yolsuzlukların Rusya için tehlike arz ettiği,

2. Rusya'nın yaşadığı ekonomik zorlukların hem içerideki piyasa şartlarından ve yolsuzluklar gibi olumsuzluklardan hem de Rusya'ya yönelik ambargolardan kaynaklandığı,

3. Rus yönetiminin ekonomideki problemleri aşmak için tedbirler alacağı,

Dış politikaya yönelik olanlar ise:

1. Rusya'nın komşusu olan bazı devletlerdeki biyolojik ve kimyasal silah tehdidinin varlığının rahatsızlık yarattığı,

2. NATO'nun genişlemeci tavrının rahatsızlık yaratması ile birlikte Rusya'nın batı bloğu ülkeleri ve kurumları ile iyi ilişkiler geliştirmek istediği,

3. Ukrayna'daki yönetimin "düşman Rusya" imajı oluşturmasının rahatsızlık oluşturduğu,

4. Nükleer gücün azaltılmasına hazır olduğu ancak bunun karşılıklı anlaşmalar ile mümkün olabileceği.

5. İnternet vasıtasıyla habercilik ve istihbarat servislerinin Rusya'ya yönelik yürüttüğü bilgi savaşının rahatsızlık yarattığı,

6. Diğer yöntemlerin yetersiz kaldığı durumlarda Rusya'nın askeri güce başvurmaktan çekinmeyeceği,

olarak sıralamak mümkündür (Örmeci ve Kısacık, 2018).

Bu belgede de görüldüğü üzere Rusya'nın iç politikasındaki problemler kabul edilmekle birlikte dış politikada da Rusya'nın kendisine yönelik tehdit algısının boyutlarını tarif ettiği söylenebilir.

Rusya - Batı ilişkilerinde soğuk savaş sonrası devam eden gergin ortamın sonlandığı tezlerini bu belgenin çürüttüğü söylenebilir. Nitekim bu bölgede dış politikaya yönelik maddelerden altıncısında da sayıldığı üzere Rusya'nın Ukrayna'yı işgal girişimi ile askeri güce başvurma seçeneğinin somutlaştığı görülmüştür.

Strateji belgesinin dış politikaya yönelik kısmının ikinci maddesinde belirtildiği gibi, Rusya dış politikası batı ile iyi ilişkiler geliştirmesi temennisi içerse de Rusya'ya karşı gerek ambargolarla gerekse Ukrayna'ya askeri destek olarak somut hale gelen tavrı, Rus yönetimini ilişkileri bu temelde yönetmede fazlasıyla zorlamaktadır. İçerde savaş halinin olağan sonuçlarından biri olarak Rus güvenlik bürokrasisi reflekslerinin

dış politikada daha etkin bir hale geldiği bu ortamda, Rus lider kadrosunun diplomasiyi askeri seçeneğin önüne koyabilme imkanının azaldığı söylenebilir.

Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik işgal girişimi 2023 Nisan ayı itibariyle batı desteğiyle geri püskürtülmüş gibi görünse de Ukrayna'daki savaş ortamının hala sıcaklığını koruduğu gözlemlenmektedir. Rusya gerek tahıl anlaşmaları ile gerekse enerji kartını kullanarak batı ülkeleri üzerinde etkisini sürdürme çabasıdadır. İçeride ekonomiyi ayakta tutmak için Avrupa'ya gaz satışına mecbur olan Rusya'nın bu ortamda enerji kartını kullanmayı ne kadar sürdürebileceği ise belirsizdir.

2.4.4. Türkiye – Rusya İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Fatih Sultan Mehmet döneminde başlayan siyasi ilişkiler, Rusya'nın genişleme çabalarının başlaması ile devam etmiş ve özellikle 18. yüzyıldan Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar Rusya ile siyasi, askeri ve diplomatik çok önemli seyir izlemiştir. Rusya özellikle Çariçe II. Katerina döneminden itibaren Balkanlar, Boğazlar ve Kafkasya bölgesine özel bir önem vermiştir. Osmanlı Devleti'nin elindeki topraklar ve denizlerde Rusya'nın bu hedefi iki taraf arasındaki savaşların sebebidir (Kurat, 2011), (Sander, 2016).

III. Mustafa döneminde 1768 - 1774 yılları arasında süren Osmanlı - Rus Harbi Küçük Kaynarca Antlaşması ile 1774 yılında sonlanmış ancak Osmanlı Devleti için çok ağır şartlar içermiştir. Osmanlı topraklarındaki Ortodoks Kilisesine bağlı Hristiyanlar üzerinde etkisini bu anlaşma sayesinde artıran Rusya, ayrıca İstanbul'da sürekli bir elçi bulundurma hakkı elde etmiş ve Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak için kapı aralamıştır (Kurat, 2011), (Karpat, 2022).

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan birisi olan Yunan İsyanları sebebiyle Osmanlı Devleti ve Rusya karşı karşıya gelmiş ve 1828 - 1829 Harbi sonucunda, Ruslar Edirne'ye kadar ulaşarak İstanbul ve Boğazları tehdit eder hale gelmiştir. Bu gelişmeler sonrasında Yunanistan bağımsızlığına kavuşmuştur (Uçarol, 2019).

1828 - 1829 Rus Harbine destek vermeyen Mısır Valisi Kavalı Mehmed Ali Paşa Osmanlı Devleti için başka bir sorun teşkil etmiştir. Mora İsyanı'nın bastırılması için verdiği destek karşılığında taleplerinin yerine getirilmemesini bahane eden Mehmet

Ali Paşa 1828 - 1829 Harbinde destek vermemiş ancak Osmanlı Devleti'nin bunu cezalandıracağını fark etmiştir. Bunun sonucunda 1832 yılında isyan başlatarak ordularını Anadolu'ya sevk etmiştir. Kütahya'ya kadar gelen Mısır Valisi'nin birlikleri, Rusya'yı, Boğazlara başka bir ülkenin ele geçireceği çekincesi ile rahatsız etmiş ve Rusya Osmanlı Devleti'ne isyanın bastırılması için yardım etmiştir. Bu gelişmeler sonrasında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1833 yılında Hünkar İskelesi Antlaşması imzalanmış ve Osmanlı Devleti Rusya etkisine daha fazla açık hale gelmiştir (Armaoğlu, 2020), (Sander, 2016).

Hünkar İskelesi Antlaşması ile Osmanlı Devleti üzerinde etkisini artıran Rusya, başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletleri rahatsız etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Hünkar İskelesi Antlaşması yükümlülüklerinden kurtulmak istemesi sebebiyle Osmanlı Devleti ve İngiltere, Fransa, Avusturya yakınlaşmıştır. Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya ve Osmanlı Devleti arasında 1841 yılında imzalanan Boğazlar Sözleşmesiyle Rusya'nın Hünkar İskelesi Antlaşması ile elde ettiği imtiyazlar kaldırılmıştır. Rusya elindeki imtiyazları kaybetmesi sonrasında Osmanlı Devleti'ni parçalama politikasına dönmüştür (Armaoğlu, 2020), (Kurat, 2011).

Fatih Sultan Mehmet'in 1453'te İstanbul'u fethetmesi sonrasında İstanbul'da bulunan Ortodoks Kilisesi'nin başı Rum Patriği'nin Osmanlı himayesinde kalması "Kutsal Yerler" meselesi olarak bilinen ve Katolik ve Ortodokslar arasında çekişmeye sebep olan probleme Osmanlı Devleti'ni de dahil etmiştir. 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı topraklarındaki Ortodoksların hamiliğini elde eden Rusya bu imtiyazı sayesinde Osmanlı Devleti içişlerine karışmaktan geri durmamıştır (Yalçınkaya, 2003), (Sander, 2016).

Fransa 1740 yılında kapitülasyonlar sayesinde Osmanlı hakimiyetindeki Latinlerin hamiliğini elde etse de imtiyazların genişletilmesi için III. Napolyon döneminden 1851 yılında kanunun tekrar ele alınması için Osmanlı Devleti'ne baskı kurmaya çabalamıştır. Bu gelişmeler Fransa ve Rusya'yı karşı karşıya getirmiş ve Rusya kendi lehine olan imtiyazların aynen devam talebiyle girişimlerde bulunmuştur (Armaoğlu, 2020), (Uçarol, 2019).

Rusya Kutsal Yerlere ilişkin taleplerini Osmanlı Devleti'ne kabul ettiremeyince Eflak ve Boğdan'ı 1853'te işgal etmiştir. İngiltere ve Fransa tarafından da tepkiyle karşılanan bu işgal, Rusların Balkanlarda ilerleyişi sebebiyle Avusturya ve Prusya'da

da rahatsızlığa sebep olmuştur. Avusturya, Prusya, Fransa, İngiltere Viyana Notası kararlarını Rusya'ya kabul ettirmiş ancak bu notada yer alan Rum - Ortodoks imtiyazlarının Rusya'nın elini güçlendiren şekilde ele alınmasına Osmanlı Devleti itiraz etmiştir. Bu gelişmeler sonrasında Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilan etmiş ve Eflak - Boğdan'ın boşaltılmasını talep etmiştir (Sander, 2016), (Kurat, 2011).

1853 - 1856 tarihleri arasında devam eden Kırım Savaşı üç farklı cephede (Rumeli, Kafkasya, Kırım) ve Karadeniz'de deniz savaşı halinde gerçekleşmiştir (Sander, 2016).

Karadeniz ve Azak Denizi'nin önemi Rusya açısından donanma gücü ve Tuna'nın kontrolü anlamında kritiktir. Ayrıca Rus donanmasının barınma alanı olarak Karadeniz ve Azak Denizi önemlidir (İnalçık, 2021). Rusya'nın batı ve kuzey tarafındaki denizlerin buzlanması hem ticari hem de askeri / stratejik anlamda Karadeniz, Azak Denizi ve Hazar Denizi'ni Ruslar için daha önemli hale getirmektedir. Ayrıca Rusların Akdeniz'e inme hedefleri için de bu denizler önemlidir (Ascherson, 2001).

Kırım Savaşı devam ederken Sinop Limanı'nda Osmanlı donanmasına bağlı bir filonun Rusya tarafından imha edilmesi İngiltere ve Fransa'da endişeye sebep olmuş ve Rusların Boğazlardan zorlanmadan geçerek Akdeniz'e ineceği endişesiyle Osmanlı Devleti ile İngiltere - Fransa 1854'te İstanbul Muahedesi imzalanmıştır. Buna göre İngiltere ve Fransa Osmanlı topraklarını koruyacaklarını ve Osmanlı Devleti'ne her türlü yardımı yapacaklarını temin etmişlerdir. Ayrıca aynı yıl Avusturya ile de bir anlaşma imzalanmıştır. Osmanlı Devleti bu savaşta Rumeli, Kafkasya ve Kırım cephelerinde savaşmış olsa da Rusya'yı Karadeniz'de etkisiz hale getirmek amacıyla Kırım cephesine ağırlık vermiştir (Kurat, 2014).

Savaş devam ederken Rus Çarı I. Nikolay'ın ölmesi sonrasında yerine geçen II. Aleksandr cephelerden gelen haberlerin Rusya lehine olmaması sebebiyle barışa hazır olduğunu bildirmiştir. 30 Mart 1856 Paris Antlaşması ile hüküm altına alınan bazı önemli maddelere göre;

- Tüm taraflar işgal edilen topraklardan çekilecektir.
- Boğazların statüsüne ilişkin 1841 Londra Antlaşması'nın yürürlüğü devam edecektir.
- Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün garantörü Avrupa devletleri olacaktır.

- Karadeniz’de donanma ve tersane bulundurulmayacak ve tarafsız hale gelecektir.
- Eflak - Boğdan’a özerklik verilmiştir (Uçarol, 2019).

Kırım Savaşı sonrasında III. Selim döneminde Osmanlı Devleti Rusya ile ilişkilerini düzeltme arayışına girmiş ve Rusya’ya daimi elçi atanmıştır. Rusya’nın Paris Antlaşması’nda yer alan Karadeniz’in askerden ve silahtan arındırılarak tarafsız hale getirilmesi maddesini, 1871’de Londra Antlaşması ile kaldırıldığını Avrupa devletlerine kabul ettirmesi sonrasında Rusya Karadeniz’de tekrar kaleler ve tersaneler oluşturmaya başlamıştır. Bu gelişmeler Rusya’nın Karadeniz’e hakim olma ve güneye inme, ayrıca boğazlarda hakimiyet amacı çerçevesinde 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Savaşı’nın sebepleri olmuştur (Kurat, 2014).

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş yılları, Kurtuluş Savaşı sebebiyle Anadolu’da zorlu bir dönemi ifade eder. Kurtuluş Savaşı yıllarında Rusya’nın olumlu karşılık vermesiyle başlayan iyi ilişkilerin İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar sürdüğü söylenebilir. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası karşıt bloklarda yer alan iki devletin ilişkileri zorlu bir döneme girmiştir. Soğuk Savaş olarak ifade edilen bu dönemden 80’lere kadar ilişkilerin toparlanması oldukça zahmetli olmuştur (Uçarol, 2019).

Çarlık Rusya’nın mirasını devralan sonra Sovyetler Birliği, çok uluslu ve devasa bir coğrafyaya hükmeden zoraki bir imparatorluk olarak 75 yıl bu durumu sürdürebilmiş ve mirası Rusya Federasyonu’na hem nüfus hem de toprak bakımından küçülerek devretmiştir (Bilgin, 2019).

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) sonrası kurulan devletlerin ilki olan Rusya Federasyonu, federal bir devlet olmanın da doğası gereği, bünyesinde birçok farklı dil, din, ırktan milleti barındırmaktadır. Ciddi bir Müslüman nüfusa sahip oluşu ve Türkleri de barındıran bölgelere hakimiyeti sebebiyle Rusya Türkiye’nin de odağında olan bir ülke olmuştur.

Rusya Federasyonu’nun Türkiye ile sıkı temasının başladığı yıllar Boris Yeltsin dönemidir. Bu dönemde Rusya, Sovyetlerin çöküşü şokunu atlattıran bir devleti ve toplumu yönetmenin zorluğuyla karşı karşıya kalmıştır. Yeltsin özellikle ekonomik problemleri yönetmede ciddi zorluklar yaşamıştır. Ayrıca eski Sovyet ülkelerinin elindeki silahlar meselesi ve toplumun Sovyet döneminde alıştığı üzere ücretsiz

sağlanan bazı hizmetlerin paralı hale getirilmesiyle oluşan sosyal - siyasal tepkiler, Yeltsin dönemini zorlaştıran başlıca faktörlerdir (Girgin, 2014).

Rusya'daki Yeltsin dönemine Türkiye'de Süleyman Demirel ve Turgut Özal liderlikleri dönemleri denk düşmüş, ikili ilişkilerde bir ivme yakalanmış ve bu ivme 2000'li yıllara kadar artarak devam etmiştir (Girgin, 2014).

Yeltsin dönemi dış politikasının iki karşıt bloğu vardır. Bunlardan birisi Atlantikçi veya Batıcılar olarak bilinen ve anlaşılacağı üzere batı ile iyi ilişkiler geliştirilmesini savunan grup, ikinci grup ise Avrasyacılar olarak bilinen ve batı bloğuna karşı bir duruş geliştirmekle birlikte Rusya'nın Çin, Hindistan, İran ve Orta Asya ülkeleri ile iyi ilişkiler geliştirmesi gerektiğini savunanlardır (Girgin, 2014).

NATO'nun Rusya aleyhine genişlemesi, Hazar Bölgesi'nin enerji potansiyelini ABD'nin odağına alması, Çeçenistan Savaşı gibi gelişmeler Avrasyacı grubun elini güçlendiren doneler olmuştur (Örmeci ve Kısacık, 2018).

2000'li yıllarda "Yakın Çevre Doktrini" çerçevesinde Putin ile birlikte vurgulanan askeri güç temelli yaklaşım bu dönemin adeta özetidir. Rusya Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) gibi kurumlarla bu yaklaşımını güçlendirmiştir. Bu yaklaşıma göre Rusya, Rus nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde gerekli görürse askeri güç kullanma ve diğer devletlerin bu müdahaleye karışmasına izin vermeme hakkına sahiptir (Girgin, 2014).

Rusya yine Avrasyacı yaklaşımın etkisiyle Şanghay İşbirliği Örgütü, Avrasya Ekonomik Birliği, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı gibi Asya odaklı birliklere ve oluşumlara dahil olmasının yanı sıra G20, BRICS, Minks Grubu ve Avrupa Birliği, Rusya Ortaklık Konseyi gibi ekonomi - politik odaklı kuruluş ve birliklerle de çeşitli düzeylerde temas kurmaktan geri durmamıştır. Bu oluşumların bazılarında, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı gibi, Türkiye de dahildir. Bu durum Türkiye Rusya ilişkilerinin pozitif yönde etkilemektedir (Bilgin, 2019).

Putin dönemi, hem Avrasyacı yaklaşım hem de ekonomi - enerji temelinde, batıyla ekonomik işbirliği temelli hareket tarzı ile pragmatist bir çizgiyi temsil etmektedir. Türkiye - Rusya ilişkilerinin çoğunlukla ekonomi - turizm - enerji zemininde yürütülmesi, bazı problemler meselelerin göz ardı edildiği gibi bir eleştiri getirebilir. Ancak boğazların Rusya için askeri, stratejik, ekonomik bağlamda önemi,

Türkiye'nin ABD ile yakın ilişkileri, Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile tarihsel bağları üzerinden geliştirdiği ekonomik - politik zemin, Türkiye'nin sorun yaşadığı bazı ülkelere Rusya'nın destek vermesi gibi birçok mesele Türkiye Rusya ilişkilerinde kırılma noktaları olarak dönem dönem kendisini hissettirmektedir (Aydın, 2013).

Sonuç olarak Türkiye Rusya ilişkilerinin tarihsel bağlamında şu hususların öne çıktığı söylenebilir;

Rusya ve Türkiye yüzyıl yüz yılı aşkın süredir, Rus savaş uçağının 2015 yılında Türk hava sahasını ihlal etmesi gerekçesiyle düşürülmesi gibi ciddi olaylara rağmen hiç savaşmamıştır. Dünyada değişen ekonomik düzene paralel biçimde ilişkiler dönem dönem gerilse dahi güvenlik zemininde tartışılan meselelerin ekonomik zemine etkisi mümkün olduğunca sınırlı tutulmuştur. Rusya'nın lehine olarak enerji odaklı ve Türkiye'nin lehine turizm - inşaat - tekstil sektörü tabanlı bir ekonomik ilişki zemini geliştirilmiştir. Türkiye'nin enerji bağımlılığı, politik - stratejik bir risk olarak not edilmelidir. Türkiye bir NATO üyesidir ve bu askeri ittifakın içinde kaldığı süreçte sorumlulukları, getirileri ve sonuçları olduğu açık bir gerçektir.

Türkiye'nin bölgesel çatışmaların sıkça yaşandığı bir bölgede olması ve zaman zaman Türkiye'yi yakından ilgilendiren göç ve terör gibi Türkiye'nin uzun yıllardır yaşadığı sorunları da etkilemesi, Rusya ile ilişkilerde de başat bir politika unsurudur.

Nitekim Suriye'de Rusya'nın izlediği politikanın Türkiye'ye etkisi göz ardı edilmemelidir. Ayrıca 2022 yılında Ukrayna - Rusya arasında çıkan savaşta Türkiye her ne kadar tarafsız rolünü sürdürmeye çabalasa bile, boğazlardan askeri gemilerin geçişi ve Gürcistan'ın NATO'ya üyeliğine verilecek Türkiye desteği gibi ikili ilişkilerde Rusya ve Türkiye arasındaki çatlağı bir anda büyütme potansiyeline sahip birçok fay hattı bulunmaktadır.

Rusya bu gibi meselelerde öncelikle turizm, enerji gibi Türkiye'nin bağımlı olduğu alanlar üzerinden etkisini hissettirmekten geri durmamaktadır. Rusya vatandaşlarına Türkiye'ye seyahat uyarısı yapmak ve uçuşları kısıtlamak gibi çok basit yöntemlerle bile milyonlarca dolarlık zarar verebilecek potansiyeli elinde her zaman tutmaktadır. Rusya'nın Ukrayna ile yaşadığı siyasi krizin 2022'de savaşa dönüşmesi sonrasında Avrupa'ya karşı çektiği enerji kartını Türkiye ile yaşayacağı olası bir krizde de kullanmayacağını garanti etmemiştir. İkili ilişkilerin tarihi ve deneyimler Türkiye

gibi enerjide Rusya'ya fazlasıyla bağımlı bir ülke için akılda tutulması gereken hususlardır.

2.5. Enerji – Jeopolitik – Strateji – Dış Politika İlişkisi

Dış politika üretilir ve diplomasi yoluyla uygulanır. Dış politika üretilirken arka planda askeri, ekonomik, stratejik, toplumsal, kültürel vb. sınırlar, kısıtlar ve imkanlar sunan etkenler bulunmaktadır (Uzgel, 2004). Bir ülkenin sahip olduğu zengin yeraltı ve yerüstü kaynakları, yeterli nüfusu, askeri gücü, uygun jeopolitik konumu ve stratejik geçiş yollarına hakimiyeti gibi avantajları o ülkenin dış politikada elini güçlendirmektedir. Aksine enerjide dışa bağımlılığı, nüfusun yaşlılığı, etnik ve bölgesel anlaşmazlıklara dayalı çatışmaları, kendi kendine yetemeyen bir gıda üretimine sahip oluşu gibi dezavantajlar ise dış politikada işini zorlaştırmaktadır. Bu avantajlar ve dezavantajlar arasında sonradan elde edilmesi ya da ele geçirilmesi veya iyileştirilmesi en zor olanlar enerji bağımlılığı ve jeopolitik konumudur (Uğurlu, 2009).

Bir devlet stratejik ve jeopolitik öneme haiz bir bölgeden, sahip olarak ya da işgal etmeksizin çeşitli siyasi, ekonomik ve askeri yöntemlerle baskı altında tutarak yararlanabilir. Bu bölgelere uzak ya da yakın bir devlet için iyi ilişkiler geliştirerek o bölgenin özellikle yeraltı zenginliklerinden faydalanmak ise öncelikle dış politika üretici ve uygulayıcılarının işidir (Turan, 2010).

Dış politika, enerji, jeopolitik, strateji gibi kavramlar Napolyon'un "her devlet kendi coğrafyasının siyasetini yapar" ifadesinde anlam kazanıp, vücut bulur.

Tarih boyunca birçok ülkenin başka devletlerce işgale uğramasının altında yatan en önemli sebepler jeopolitiği ve sahip olduğu kaynaklardır (Defay, 2005).

Bir ülke stratejik geçiş yolları üzerinde yine stratejik su yollarına hakim ve üretim - tüketim bağlamında önemli bir hammaddenin doğal rezervlerinin sahibi olabilir. Tüm bu sebepler o ülkenin işgaline veya günümüzdeki örnekleri itibarıyla dış politikada hedef ülke haline gelmesine sebep olabilir.

Jeopolitik açıdan kritik öneme sahip veya enerji kaynakları açısından zengin doğal rezervlere sahip bir ülke, içerde başarılı bir sistem kurup bunun üzerine dış

politika inşa edebilirse üzerinde yaşadığı coğrafya avantajına dönüşmektedir (Uğurlu, 2009).

Jeopolitik, bir ülkenin coğrafyasında meydana gelen etkileşimleri ve bu etkileşimden kaynaklanan güç ve çıkar çatışmalarını inceler (Defay, 2005). Bu etkileşim din, kültür temelli olabileceği gibi ticaret, enerji, teknoloji ve çatışma temelli de olabilir.

Strateji ise klasik anlamda gücün maharetle kullanılması biçiminde tanımlanabilir (Gönlübol, 2014). Atom bombası gibi ciddi bir silaha sahip ülke örneğini ele alırsak; söz konusu silaha sahip ülke bu gücünü stratejik işleve sahip bir araca dönüştürebilir. Bu stratejik gücü bir baskı unsuru olarak kullanmak savaşları engelleyebilir. Ancak tersi durumda bu güç savaşa da sebep olabilir.

Günümüzde iletişim ve ulaşım alanındaki gelişmeler devletlerarası, toplumlararası ve bireylerarası iletişimi ve etkileşimi de hızlandırmıştır. Komşu devletlerin yanı sıra farklı coğrafyalardaki ülkelerde bu hızlanmanın etkisi gözlemlenmektedir. Ayrıca kritik ticaret malları, hammadde ve fosil yakıtlara olan ihtiyaç arttıkça yakın coğrafyasında bu ihtiyaçlarını temin edemeyen ülkeler, uzak coğrafyalara da açılmak zorunda kalmaktadır.

Bu kapsamda kara, deniz ve havayolu ile yapılan taşımacılıkla büyük çoğunlukla ticaret malları, hammadde, fosil yakıt gibi yaşamsal metaller taşınmaktadır. Bunlara ek olarak, bir taşıma aracından bağımsız şekilde ülke sınırlarını, denizleri ve gölleri geçen boru hatları günümüzdeki önemli taşımacılık faaliyetlerindedir (Özdemir, 2022).

Sırasıyla değindiğimiz enerji, jeopolitik ve strateji kavramları, taşımacılık faaliyetlerinin hızlanması ve kapasitesinin artması ile birlikte daha farklı boyutlarda ele alınmayı gerektirmektedir. Taşımacılık faaliyeti tek başına bir ticari faaliyet olmanın ötesinde bir konuma ulaşmıştır. Nitekim dünyanın en önemli su yollarından Süveyş Kanalında 2021 yılında meydana gelen bir gemi arızası tüm dünyayı ekonomik olarak sarsmıştır. Bu örnek bile başlı başına jeopolitik bir su yolunun enerji taşımacılığında yoğun kullanımında her ülke için stratejik açıdan ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Gemi taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı ticari, ekonomik, güvenlik, hukuki, stratejik vb. birçok açıdan dış politikaya doğrudan etki eden bir mesele haline gelmiştir. İhracatçı, ithalatçı ve transfer ülkeleri açısından enerji, jeopolitik ve strateji kavramları da o ülkelerinin dış politikalarını doğrudan etki altına alma potansiyeline sahiptir (Yılmaz, 2011).

Bu kavramlar etkisinde bir dış politikanın çerçevesini daha rahat betimleyebilmek adına enerji kavramının detaylarına, konumuz özelinde fosil enerji kaynaklarına ve enerji politikalarına ilişkin kavramlara daha detaylı şekilde değinilecektir.

2.5.1. Fosil Enerji Kaynakları

Bugünün dünyasında modern toplumlar hem yenilenebilir hem de yenilenebilir olmayan (fosil) kaynaklara fazlasıyla bağımlı halde yaşamaktadır. İhtiyaç duyulan enerjinin hala çok büyük bir kısmı fosil yakıtlardan elde edilmektedir. Fosil yakıtlar ise toprak altı katmanlarında milyonlarca yılda meydana gelmekte ve her kaynak sağladığı belirli bir kapasite sonunda tükenmekte ya da verimsiz hale gelmektedir (Noreng, 1998).

Bugün evlerde, işyerlerinde, sanayide hatta dünya dışına gönderilen uzay araçlarında dahi demir, alüminyum plastik vb. maddeler ile yapılan bütün makineler, araçlar, ekipmanlar ve dahası bazı ilaçlar fosil kaynaklar sayesinde elde edilmiş ve bütün endüstri dalları enerji temeli üzerinde inşa edilmiştir (Diamond, 2005).

Fosil kaynaklara bu şekilde bağımlı hale gelmiş olursa da bu kaynakları çıkarmak için şirketler ve devletler bazı maliyetlere katlanmak zorundadır. Yeni teknolojilerle birlikte başta petrol, doğal gaz ve kömür gibi önemli yeraltı zenginliklerini çıkarmanın maliyeti azalmış ve daha verimli madencilik / sondaj teknikleri geliştirmiştir (Üşümezsoy, 2017).

Petrol, doğal gaz, kömür, bakır, altın, demir cevheri, bor ve daha birçok değerli kaynak ekonomiye ve insan yaşamına ciddi katkı sağlamakla birlikte, çevreye olan bazı zararları da göz ardı edilmemelidir. Özellikle fosil yakıt üretilen rezervlerin üretiminde çevreye ve insan sağlığına ciddi zararlar veren bazı kimyasallar kullanılmaktadır. Bu kimyasalların insan sağlığına ve diğer canlı türlerine verdiği

zararın önüne geçebilmek hem şirketler hem de devletler için bir miktar daha maliyete katlanmayı zorunlu kılmaktadır (Diamond, 2005).

Kısa, orta ve uzun vadede çevreye ve insan sağlığına verdiği zararın maliyeti, önleyici tedbirler geliştirilmesinin maliyetini aşabilir. İnsanlık tarihi boyunca çevreye verilmeyen zararın sanayi devrimi ile ve özellikle de petrol endüstrisinin gelişmesini sonrasında hızlandığı söylenebilir (Tosun, 2016).

Fosil kaynaklar yerine daha çevreci, daha ucuz ve verimli ikame edilene kadar bu kaynakların çevreye ve insanlığa verdiği zararı asgari düzeye indirme çabaları yetersiz de olsa bu konuda alınan tedbirler, resmi ve hükümet dışı kuruluşların girişimleri önemli ve değerlidir.

Bu bağlamda fosil kaynaklar ekonomi, çevre, güvenlik, politika birçok farklı açıdan ele alınabilir. Ancak çalışmamızın kapsamı fosil enerji kaynaklarının rezerv ülkelerinden talep eden tüketici ülkelere transferine dayalı altyapı çalışmaları, anlaşmalar vb. unsurlar ve bunların dış politikaya etkisi olduğundan çalışmada bu çerçevede ilerleyecektir.

Enerji sektöründe arz tarafında kaynaklar bakımından bir sınıflandırma yapıldığında bu konuyu üç başlıkta toplamak mümkündür: fosil yakıtlar, nükleer enerji ve yenilenebilir kaynaklar (TSKB, 2021).

Bu başlık altında fosil kaynakların tamamına ilişkin değil ama en yaygın olarak talep edilen ve üretilen doğal gaz, petrol ve kömüre ilişkin bazı hususlara, dünyada ve Türkiye'deki rezervlere, detaylarına daha sonra girilmek üzere kısaca değinilecektir.

2.5.1.1. Doğal Gaz

Karbon bazlı, renksiz, yanıcı ve havadan hafif bir gaz karışımı olan fosil enerji kaynağı doğal gaz, fosil enerji kaynakları arasında petrolün ardından en fazla talep edilen enerji hammaddesidir (Yergin, 2014).

Bir ülkede doğal gaz tüketimini arttıran etkenlerin başında sanayileşme, kentleşme ve nüfusun büyümesi sayılabilirken; tüketimin azalmasındaki etkenler olarak da ekonomik nedenler yanında iklim etkisi sayılabilir (TSKB, 2021).

Doğal gaz; sanayide, üretimde, konutlarda, ısınmada ve elektrik üretim santrallerinde yoğunlukla kullanılmaktadır. Çevreye verdiği zarar bakımından da kömür ve petrole göre daha tercih edilebilir oluşu, doğal gazın talebine etki eden bir faktördür. Çıkarılması, taşınması, kullanımında diğer fosil kaynaklara göre daha avantajlı yönleriyle doğal gazın çevreye az zarar vermesi yönüyle de gelecekte daha fazla talep edileceği öngörülmektedir (Uğurlu, 2009).

2.5.1.2.Petrol

Sıvı, gaz ve katı halde bulunabilen içeriğinde karbon, nitrojen, hidrojen, oksijen ve kükürt bulunan bir bileşim olarak petrol, dünyada enerji talebinde birinci sıradadır. İlk keşfedildiğinde yalıtım malzemesi ve ilaç yapımı gibi alanlarda kullanılan petrol, ham halde sınırlı bir kullanım alanına sahipti. Öte yandan rafine işlemine tabi tutulan petrol; benzin, motorin, jet yakıtı, asfalt, madeni yağ, petrol gazı (LPG) gibi günümüzde en fazla talep edilen ürünlere dönüşmektedir (Noreng, 1998), (Yergin, 2014).

2.5.1.3.Kömür

Karbon açısından oldukça zengin bir fosil yakıt olan kömür, fosil yakıtlar arasında çevreye en zararlarından olmasına rağmen hala yoğun şekilde talep edilen ve tüketilen bir enerji hammaddesidir (Şahin, 2019).

Dünyada kömür rezervleri bakımından Asya - Pasifik bölgesi %32'lik oranla ilk sırada yer alırken, onu izleyen %28'le Kuzey Amerika ülkeleri ve %24 ile Rusya ve BDT ülkeleri takip etmektedir (TSKB, 2021).

Kömür, elektrik üretiminde hala yoğun olarak kullanılmaktadır. Isıl açısından düşük değeri, bıraktığı kül ve nemin yüksek oluşu sebebiyle linyit, özellikle termik santrallerde elektrik üretimi amacıyla kullanılan bir kömür türüdür. Türkiye petrol ve doğal gaz da çok sınırlı bir rezerve sahipken linyit kömüründe nispeten daha iyi durumdadır (TÜBA, 2021).

2.5.2. Enerji Politikalarına İlişkin Kavramlar: Enerji Güvenliği, Enerji Arz -Talep Güvenliği, Transit Güvenliği, Enerji Diplomasisi

Bir ülkenin enerji politikalarına ilişkin değerlendirme yapabilmek için o ülkenin enerji ihracatçısı ya da ithalatçısı olması yanı sıra enerji koridoru, transit ülke veya terminal ülke pozisyonunda bulunması gibi farklı durumların ayrı ayrı ve birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir (Sarıkaya, 2019). Bir ülke kendi rezervlerinin ihracatçısı olmasının yanında stratejik ya da ekonomik gerekçelerle ithal ettiği, doğal gaz ya da petrolü de ihraç etmeyi tercih edebilir. Ayrıca ithalat ya da ihracat yapmaksızın yalnızca enerji koridoru veya transit ülke konumunda bulunabilir. Aşağıda bu kavramlar daha detaylı şekilde ele alınacaktır.

Dünya Enerji Konseyi'nin yaklaşımı çerçevesinde, enerjiye erişim (accessibility), enerji bolluk ve enerjinin sürekli temini (availability), enerji temin ve tedarikinin makul oluşu (acceptability) kavramları ile tanımlanan enerji güvenliği kavramı, yukarıda da belirtildiği üzere ilgili ülkenin enerji ticaretindeki konumuna göre farklı şekillerde değerlendirilmektedir (IEA, 2022).

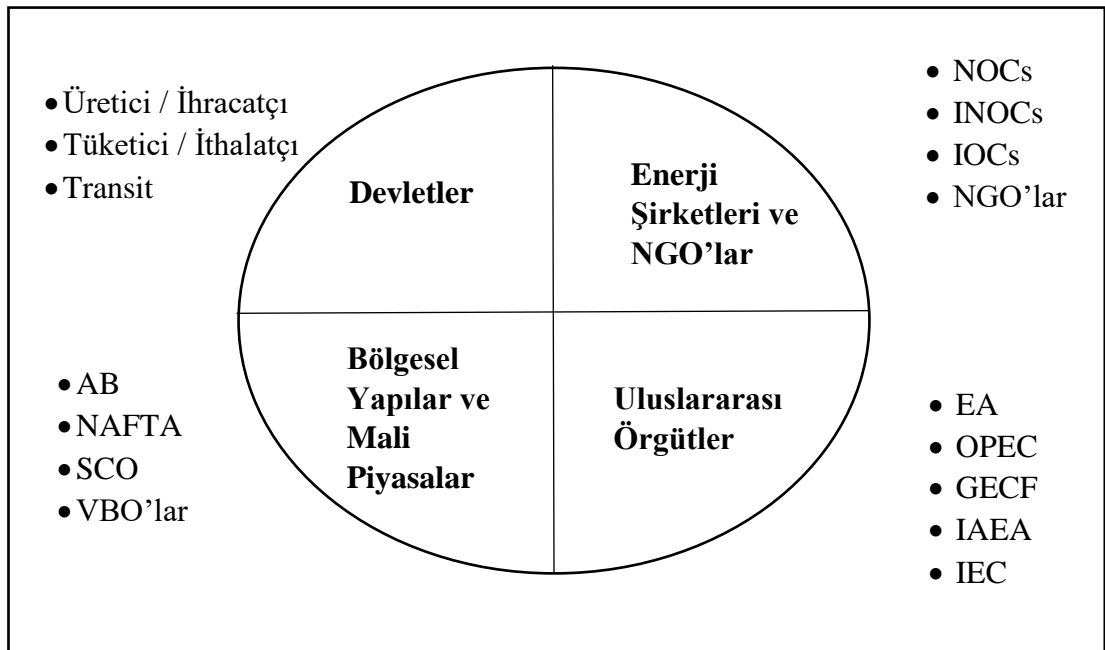
Enerji arz güvenliği kavramını Türkiye bağlamında açıklamak gerekirse; Türkiye doğal gaz ve petrolde net ithalatçı konumundadır ve enerjinin sürekli temini Türkiye için hayati derecede önemlidir. Enerjiyi Türkiye'ye temin eden ülkelerden enerjinin devamlı ve makul fiyatlarla akışı enerji arz güvenliği kavramını ortaya çıkarmaktadır (ETKB, 2023).

Diğer taraftan, Rusya gibi doğal gaz petrol rezervi zengini bir ülke için Türkiye'nin aksine enerji talep güvenliği gündeme gelecektir. Nitekim ihracatçı ülkeler devamlı enerji pazarlayabileceği piyasaları odağına almakta ve bu ülkeler için sürekli enerji ithal edecek ülkeler önem kazanmaktadır (Hodalogulları ve Aydın, 2016).

Bunların dışında Ukrayna, Rusya'dan Avrupa'ya doğal gaz transferinin büyük bir kısmını sağlayan boru hatlarının geçtiği ülke olması sebebiyle transit güvenliği kavramının konusu olmaktadır. Ukrayna'nın güvenliği her yönüyle enerjide transit güvenliği kavramı ile örtüşmektedir. Hem ihracatçı ülke hem de ithalatçı ülkeler için arz güvenliği ve talep güvenliği kavramlarını tamamlayıcısı transit güvenliğidir (Hamzaoğlu, 2021).

Enerji diplomasisi ise açıklanan bu kavramların kesişim alanında ve üstünde yer almaktadır. Enerji güvenliğini sağlama bağlamında enerji politikalarının iktisadi, hukuki ve teknik alanlarda ihtiyaç gösterdiği düzenlemeler, teknik işleyiş ve kamu politikaları bu bağlamda ele alınabilir (Sarıkaya, 2019).

Enerji diplomasisi, devletler ve ulusal - uluslararası şirketler, çevre odaklı sivil toplum örgütleri, ekonomik ittifaklar bağlamında kurulan birlikler gibi çok taraflı hukuk, mühendislik, iktisat gibi farklı yönlerden ele alınan ve yürütülen bir etkileşim alanında değerlendirilmektedir. Şekil 2.1’de enerji diplomasisinin etkileşim alanları belirtilmiştir (Özdemir, 2022).

Şekil 2.1: Diplomasinin etkileşim alanı.

2.5.3. Devletlerin Dış Politikasına Etki Eden Unsurlar

2.5.3.1. İç Unsurlar

Bir devletin dış politikasını temelde o ülkenin ulusal çıkarları tayin ederken, bu ulusal çıkarların belirlenmesi ve somut bir dış politika unsuru haline getirilmesinde iç dinamikleri ve siyasi - ekonomik koşulları rol oynar. Bir devlet, kurulu olduğu ülkenin yer aldığı coğrafyaya, insan unsurunun doğal yetenekleri, tarihsel tecrübesi ve diğer özelliklerine, ülkesindeki kuralların ve kurumların kapasitesi ve kapsayıcılığı

ölçüsünde dış politikasını oluşturma ve icra etme kapasitesini kazanabilir (Uzgel, 2004).

Dünya üzerinde iletişimin kısıtlı olduğu ve seyahat etmenin zor olduğu dönemlerde göçebe yaşayan topluluklarla yerleşik hayata geçmiş toplumlar arasında her yönden ciddi farklılıklar olduğunu söylemek hatalı olmayacaktır. Benzer şekilde tüccar bir toplum ile tarımsal faaliyetlerle yaşamını sürdüren toplumlar arasında da ciddi farklılıklar bulunduğu söylenebilir (Acemoğlu and Robinson, 2013), (Diamond, 2005).

Nitekim İtalyanlar gibi deniz ticareti ile çok erken zamanlardan beri uğraşan toplumlarda, farklı ülke insanları ile sık sık iletişim halinde olmanın getirdiği birikim sayesinde farkında olarak ya da olmayarak farklı bir iletişim yeteneği ve şekli gelişmesi gayet doğaldır. Bu sayede İtalyanlar 15. yüzyılda hem devlet sistemi hem de diplomasi olarak gelişime açık bir toplumsal yapıya sahip olmuştur (Kınlı, 2006).

Bir devletin iç gücünü oluşturan öğeleri, beşeri sermayesi, sanayi ve hizmet sektöründeki gelişmişliği, teknolojik gelişmişlik seviyesi, yeraltı kaynakları, askeri gücü, tarım, eğitim gibi alanlardaki kalitesi gibi birçok faktörle açıklamak mümkündür (Acemoğlu and Robinson, 2013).

Bu iç faktörler potansiyeline göre tek başına ya da topluca dış politikaya etki edebilir. Nitekim Rusya, Katar, Suudi Arabistan gibi dünyanın en zengin yeraltı kaynaklarına sahip ülkelerde dış politikayı yoğunlukla yeraltı zenginliğinin ihracatına dayalı enerji diplomasisi belirlemektedir (Aydın, 2013). Diğer yandan Hindistan gibi nüfus bakımından dünyada ilk sıralarda bulunan bazı ülkelerde ise nüfusları kendi başına bir güç unsuru olmakla birlikte bu insan sermayesi teknolojik imkanlar, eğitim, refah kimi unsurlarla desteklenmediği sürece dış politikaya etkisi oldukça sınırlı kalmaktadır.

Bir ülke sadece konumu sebebiyle de stratejik öneme sahip olabilir ve bu konumu ile uluslararası politikaya etki edebilir. Dünya ticaretinin en önemli su yolları arasında olan Süveyş Kanalı, Panama Kanalı ve İstanbul Boğazı'nda meydana gelebilecek bir gemi kazası ya da askeri - siyasi bir tercihle gerçekleştirecek bir kapanma giderek tüm dünyayı ilgilendiren bir problem haline gelebilir. Böyle bir jeopolitik ve stratejik avantaja sahip ülke ekonomik, askeri, politik vb. açılardan güçlü

bir ülke olmasa da hemen hemen tüm devletlerin dış politikasına etki etme gücüne sahip durumdadır.

Böyle bir coğrafyaya her yönden güçsüz bir devletin uzun dönemler boyunca egemen olup olmayacağı tartışmalı olmakla birlikte ancak böyle bir avantajın dış politika tayin ve icrasında güçlü bir çarpan etkisi olduğu açıktır. Bu türden imkanlara sahip devletler için jeopolitik güç unsuru diğer güçler ve uygun araçlarla desteklenmediğinde etkisi sınırlı kalacaktır (Gönlübol, 2014).

Bir devletin dış politikasını etki eden unsurlar arasında, günümüzde de en önemli dış politika araçlarından biri haline gelen enerji meselesini ilk sırada sayabiliriz. Petrol ve doğal gaz dünya dış politikasının güdümünden hiçbir zaman kopmamıştır. Enerji piyasaları en stabil dönemlerinde bile dikkatle gözlemlenmeye devam ederler (Şahin, 2019).

Diğer yandan, 2020 yılında başlayan covid-19 pandemisi ve 2022 yılında başlayan Ukrayna - Rusya Savaşı, enerji piyasalarını derinden sarsmıştır. Fiyatlardaki dalgalanmalara ek olarak bu yıllarda enerji arzında ve talebinde olan iniş çıkışlar piyasalarda, ulaşımda, taşımacılıkta, sanayide, konutlarda ısınmada ve daha birçok bağlantılı sektörde sarsıcı etkilere sahip olmuştur. Bu örneklerde de görüldüğü üzere enerji kriz ortamının daha da derinleşmesine sebep olabilmekte, hatta enerji silaha da dönüşebilmektedir.

Rusya, Ukrayna ile uzun yıllardır yaşadığı siyasi krizin savaşa dönüşmesi sonrasında Avrupa'ya gaz akışının azaltacağını açıklaması ile stabil gibi görünen dış politika dengelerini alt üst etmiştir (Develi ve Erdem, 2023).

Enerji arz güvenliği, enerji güvenliği, alternatif enerji kaynakları, yenilenebilir enerji kavramlarının yanı sıra, kullanımının azaltılması hedeflenen nükleer enerji ve hatta 19. yüzyılın gözdesi kömür ile çalışan termik santraller bile gelişmiş ülkelerde tekrar konuşulmaya başlanmıştır. Enerji krizleri, devletleri ve toplumları, tarihsel deneyimleri tekrar yaşamaya sürükleme potansiyeline sahiptir.

Sonuç olarak, bir ülkenin dış politikasını etkileyen soyut ve somut birtakım faktörler sayılabilir. Ancak soyut kategori de sayabileceğimiz ve tarihsel kültürel zeminde yürütülen ve bazı uzmanlar tarafından “yumuşak güç” olarak da nitelenen dış

politika unsurları, çoğu zaman iyi niyetli bir çerçeve anlaşma temin edebilir (Aydın, 2013).

Ancak dış politikaya yön veren ve somut kategoride sayabileceğimiz unsurlar, (enerji rezervleri, askeri güç, jeopolitik güç, teknolojik altyapı vb.) asıl belirleyicilerdir.

2.5.3.2.Dış Unsurlar

Bir ülkenin dış politikasını her ne kadar sahip olabildiği ya da olamadığı güç ve imkanlar belirlese de birçok durumda dış politika o ülkenin komşuları ile olan ilişkileri ve içinde bulunduğu siyasi - ekonomik - askeri ittifaklar, çevre ülkelerle olan tarihsel ve kültürel bağları, içine isteyerek ya da istemeyerek dahil olunan bir siyasi - askeri - kriz vb. unsurlar tarafından yönlendirilebilir (Özkan, 1996).

Sınır komşuları ile ekonomik, siyasi, askeri bağlamda sorun yaşamayan ya da coğrafyası sebebiyle sınır komşusu olmayan okyanus ülkelerinde, sınırdaşığa ilişkin bazı avantajlar ya da dezavantajlar daha farklı açılardan ele alınabilir.

Bir ülkenin sınır komşusu ile yaşadığı sınır probleminden göç problemine, sınır geçişlerini engelleyen ülke sebebiyle meydana gelen terör faaliyetine kadar bir dizi dış politika zorlukları bulunabilir. Bu bölgede yürütülecek dış politikanın iki ülke arasında yürütülecek diplomasi faaliyeti ile rayına oturtulması mümkün olabileceği gibi soruna üçüncü taraf ülkeler ve kuruluşlar da müdahil olabilir (Gönlübol, 2014).

Birleşmiş Milletler (BM), NATO gibi uluslararası örgütlerin dahil olması halinde dış politikayı uluslararası zeminde farklı usul ve yöntemlerle yürütmek zorunlu hale gelir (Sander, 2018).

Uluslararası askeri - siyasi - ekonomik ittifaklara dahil olmak bir ülke için çoğu kez avantaj olarak görülmektedir. Nitekim Avrupa Birliği (AB) gibi siyasi ve ekonomik bir birlik içinde bulunmanın birçok yönden avantajı olacağı açıktır. Siyasi ve ekonomik ittifaklar bir ülkeye, dış politikada çoğu zaman alan açarken, askeri ittifaklar içinde bulunmanın ise krizlerin varlığı halinde ciddi sonuçları olabilir. Askeri ittifaklar çoğu zaman dış politikada gerginliği de beraberinde getirme potansiyeline sahiptir (Uzgel, 2004), (Özkan, 1996).

Dış politikaya etki eden başka bir unsur olarak hükümet dışı organizasyonlar (Non-government Organization - NGO) sayılabilir. Bu örgütler / organizasyonlar çevre hukuk, ekonomi gibi alanlarda faaliyet gösteren, devletlerden bağımsız hareket eden ve devletlerin dış politikalarına ve kimi zaman iç politikalarına da etki etmeye çabalayan yapılar olarak tarif edilebilir (Özdemir, 2022).

Yeraltı zenginlikleri bir ülkenin politikasına etki edebilecek iç unsurlar arasında sayıldı. Ancak bu zenginlikler iç tüketim dışında ihracat malı haline gelme potansiyeline sahipse o halde farklı bir yaklaşımla ele alınabilir. Petrol ve doğal gaz gibi stratejik öneme haiz enerji kaynaklarına sahip ülkeler, sahip olduğu bu rezervi iç tüketimini karşılamanın ötesine geçiyorsa tüketim fazlasını boru hattı taşımacılığı ve gemi taşımacılığı gibi yöntemlerle ihraç edebilir. Bu durumda enerji ihraç edilen ülkeyi ya da boru hattı geçişine izin veren transit ülkeyi dış politikada farklı bir zeminde ele almak zorunlu hale gelecektir. Buna karşılık enerji ithal eden ülke açısından enerji bağımlılığı bağlamında bir değerlendirme yapmak gerekecektir (Yergin, 2014).

En basit ticari ilişkilerde dahi görülebilen rakibini etkisizleştirmek, piyasa fiyatını tek başına belirlemek ve tekel konumuna gelmek, rakibinin potansiyelini uzun dönemli olarak engellemek gibi amaçlarla yapılan stratejik hamleler, enerji politikaları ve piyasalarında da görülebilmektedir. Potansiyel müşterisini kaybetmek istemeyen enerji rezervi zengini ülke, ihtiyacı olmasa dahi potansiyel rakibinden ithalat yapmakta ve piyasadaki altyapı, teknoloji ve finansman gücü sayesinde belirleyici konumunu sürdürebilmeyi rahatlıkla başarmaktadır. Kimi zaman bu durum ekonomik gerekçelerden tamamen bağımsız olarak dış politika bağlamında da gelişebilmektedir (Noreng, 1998).

Benzer durumlar askeri ittifaklar, siyasi ve ekonomik birlik veya oluşumlar açısından da mümkün olabilmektedir. Bir ülke ekonomisi ve askeri gücü bakımından çok güçsüz olsa da dönemsel ve bölgesel bir kriz ya da savaş halinde sadece o coğrafyada bulunması sebebiyle bir askeri ittifakla ya da siyasi birliğe dahil olabilir veya davet edilebilir (Gönlübol, 2014). Nitekim 2022 yılındaki Ukrayna - Rusya Savaşı sonrasında Ukrayna, İsveç ve Finlandiya NATO'ya üyelik başvurusunda bulunmuştur. Ukrayna, Avrupa ile Rusya arasında tampon bir ülke konumundadır. Savaşın Doğu Avrupa'ya da sıçraması korkusu ile bölgedeki tüm ülkeler tedbir almış

ve bugüne kadar NATO'ya üye olmaktan siyasi gerekçelerle uzak duran Kuzey Avrupa ülkeleri de üyelik başvurusu yapmıştır. Bu örneklerde de görüldüğü üzere bir ülkenin dış politikasını kendisi dışındaki bazı gelişmeler de çok güçlü bir şekilde etkilemektedir.

Bir ülkenin dış politikasına etki eden başka bir unsur ise iletişim ve internet teknolojisinin etkisidir. Ülkeleri, toplumları ve bireyleri etkileme hızıyla iletişim ve internet altyapısının geldiği nokta tüm sayılanlardan bağımsız olarak da dış politikanın seyrini değiştirebilecek potansiyele sahiptir. Bir ülkenin herhangi bir bölgesinde meydana gelen en küçük olay dahi artık saniyeler içinde o ülkenin ve dünyanın farklı bölgelerinde tepkilere sebep olabilmektedir. Bu durum politikacıları hem iç politikaya hem de dış politikaya yönelik olarak çok yönlü düşünmeye ve hareket etmeye zorlamaktadır.

Sonuç olarak dış politikaya etki eden dış unsurların hepsinin birbiriyle etkileşim halinde olduğunu söylemek mümkündür. Günümüzde dış politikayı enerjiden, askeri güçten, ekonomiden, hukuktan, iletişimden, uluslararası ittifaklardan, sivil toplum örgütlerinden vb. birçok unsurdan bağımsız ele almak makul olmadığı gibi, bu unsurları birbirinden bağımsız düşünmek de mümkün değildir. Dış politika bu çerçevede, iç ve dış unsurların etkisi altındaki karmaşık bir sistemin idare edilmesidir (Aydın, 2013), (Özkan, 1996).

2.5.4. Enerji Odaklı Dış Politika ve Enerji Bağımlılığı

Bir ülkenin enerjiye olan talebi nüfusu, üretim kapasitesi, enerjiye bağımlı sektörlerin büyümesi gibi unsurlara bağlı olarak artar ya da azalır. Söz konusu ülkenin enerjiye ulaşabilmesi ya da doğrudan sahip olması ise başta ekonomisi olmak üzere iç ve dış politikasını etkiler. Enerji kaynaklarına sahip olan ülkeler rezerv kapasiteleri sayesinde dış politikalarını şekillendirmede büyük ölçüde bu güçten yararlanırlar. Bunun aksine enerji kaynakları açısından fakir ülkeler ise bu bağımlılıkları sebebiyle dış politikalarını daha hassas bir denge üzerine kurmak zorundadırlar (Sarıkaya, 2019).

Petrol, doğal gaz ve diğer yeraltı kaynakları açısından zengin ülkeler bu fosil kaynakları çıkarma ve ihraç etme yoluyla gelir elde eder ya da çıkarmayarak potansiyel geliri geleceğe ertelerler. Fosil kaynak geliri üretkenliğe dayalı olarak değil, belli bir miktardaki kaynağın çıkarılmasına dayalı olarak elde edilir (Noreng, 1998). Net enerji

ithalatçısı ülkeler açısından ise durum bunun aksine, fiyat hangi seviyeye çıkarsa çıksın, eğer bu ithalat ısınma gibi temel ihtiyaçlar için söz konusu ise her durumda satın almak zorundadır. Bu durumun çözümü alternatif enerji kaynaklarına yönelmek ve onları daha ucuza elde edebilmektir.

Petrol ve doğal gazda çıkarma maliyeti, teknolojik gelişme ile azalmakla birlikte, çıkarma faaliyeti sonucu ortaya çıkan gelir, kaynak sona erdiğinde ya da verimsiz hale geldiğinde sonlanacak bir rant gelirdir (Noreng, 1998).

Teknolojik gelişmelere paralel olarak rezerv tespiti de daha kolay hale gelmiştir. Fosil kaynaklara sahip ülkeler rezervlerin sayısında ya da hacminde artış olsa bile bazı ekonomik ve siyasal gerekçelerle petrol / doğal gaz arzını kısma ya da artırma yoluna giderek fiyatlara müdahale edebilmektedir. Nitekim OPEC gibi ittifaklar sayesinde petrol arzının kısılması ya da artırılmasına ilişkin kararlar tek bir merkezden yönetilmektedir (Gelvin, 2019).

Petrolün varil fiyatı ve doğal gaz metreküp birim fiyatındaki artış veya azalış; yeni rezervlerin tespiti rezerv sahibi ülkelerdeki siyasi istikrarsızlık, alternatif enerji kaynaklarının tespiti ve geliştirilmesi, bölgesel çatışmalar ya da savaş gibi sebeplere bağlı olarak değişmektedir (Üşümezsoy, 2017).

Fosil kaynaklarının çıkarılması ve ihracı üzerine kurgulanmış bir ekonomik model bazı zayıflıkları da beraberinde getirir. Bu gelir kaynağı tükendiğinde ya da alternatif bir enerji kaynağı ortaya çıktığında kaynak sahibi ülkeler, yazılım üretimi, turizm, tarım vb. alternatif gelir kaynaklarından mahrum ise öncelikle ülke içinde siyasi ve toplumsal sorunlarla yüz yüze kalacaklardır (Şahin, 2019).

Petrol ve doğal gaz çıkarmanın zamanlaması bu ülkelerin ana siyasal ölçülerinden biridir. Fosil rezervleri çıkarmak ekonomik olsa da siyasi olarak mantıklı bir tercih olmayabilir. Özel sektör yatırımcısı açısından bu gibi bir durumda yeraltı zenginliği çıkarmak ve gelir elde etmek makul olabilir. Ancak siyasiler ve bürokratlar için göz önünde bulundurulması gereken etkenler ekonomik olduğu kadar aynı zamanda siyasal ve toplumsaldır (Noreng, 1998).

Fosil kaynaklara sahip ülkeler için dış politikada bir güç unsuru olan rezervler, teknolojik gelişmelere bağlı olarak verimsiz ya da kullanımı anlamsız hale gelebilir. Bugün petrol, doğal gaz gibi çok değerli olan rezervler için bunu söylemek erken

olabilir ancak kömür bakımından bu durumun bazı ülkeler için çoktan gerçekleşmiş olduğu ve dünyanın geriye kalanı için de yakın gelecekte gerçekleşeceği söylenebilir.

Elektriğin icadı ile yapay ışık için ihtiyaç duyulan gaz yağı, havagazı ve mumun hızla terk edilmesi; telgraf, telefon icadıyla geleneksel posta sistemlerine yapılan yatırımların verimsiz hale gelmesi ve bu durumun ortaya çıkardığı rekabet alanlarına yakın zamanda dünyanın tanıklık etmesi en bilinen örneklerdir (Yergin, 2014).

Yeni gelişen elektrik teknolojisi kısa sürede tüm Avrupa'ya yayılmış ve elektrikle işletilen sanayiler Berlin'de öylesine benimsenmiştir ki bu şehir kısa zamanda "Elektropolis" adıyla tanınır olmuştur (Yergin, 2014). Bu gelişme petrol üreticileri ve elektrik üreticileri arasında bir rekabeti de getirmiştir. Yakın gelecekte yenilenebilir enerji türlerinde daha verimli teknolojilerin kullanımı ile aynı durumun fosil kaynaklar ile "yeşil enerji" türleri arasında da gerçekleşmesi mümkündür.

Teknoloji ve yeni buluşlar dünyamızı sürekli olarak değiştiriyor ve yeni bir politik - toplumsal - ekonomik zemine oturtuyor. Bu yeni zemin dünyamızın giderek daha çok internet ve bilgisayar kullanımı, haberleşme ile iletişime bağlı kılarken, 19. yüzyıldan kalma endüstri ekonomisinin yanı başında enformasyon ekonomisi de giderek güçleniyor (Eğilmez, 2018).

Bugün modern dünya ekonomilerinde liderlik ve dinamizm bilgiye dayalı endüstrilere geçerken, petrol ve doğal gaz endüstrisi tarafında itici güç ve uygarlığın vazgeçilmesi olmaya devam etmektedir (Yergin, 2014).

Fosil kaynaklar ve dünya toplumlarının bu kaynaklar bakımından etkileşiminde çeşitli global senaryoların ve risklerin her zaman ortaya çıkması mümkündür. Tıpkı 1990 - 1991 yıllarında Körfez Savaşı'nda ve 2023 Mart ayı itibariyle sürmekte olan Ukrayna - Rusya Savaşı'nda görüldüğü gibi, ulusal güç alanında ve dünya ekonomisinde en temel unsur, savaş ve çatışmanın seyrini etkileyen çok kritik bir odak noktası ve uluslararası platformlarda kararları ve toplumları etkileyen kesin güç fosil kaynaklardır (IEA, 2022).

Bu bağlamda, petrol ve doğal gazı sahip ülkelerin dünya ekonomisi ve dış politikalar üzerinde önemli etkisinin sürmesi gelecekte de olasıdır. Rusya, Kafkasya, Ortadoğu, Arap Yarımadası dünya enerji ihtiyacını karşılamada başat bölgelerdir. Bu ülkelerin dış politika hedefleri, siyasi istikrarsızlık ya da savaş gibi olağanüstü bir kriz

ortamında olmaları dünya enerji talebi ve arzına ilişkin dengeleri de bozmaktadır (Şahin, 2019).

Rusya örneğini ele aldığımızda; ülkenin doğal gaz rezervleri ve mevcut boru hattı ağı ülkeye, dış politikada çok güçlü bir done sağlamaktadır. Mevcut boru hatları ile Rusya doğu - batı - güney istikametindeki birçok ülkeye enerji ihraç etmektedir (Hamzaoğlu, 2021).

Rusya 2022'de Ukrayna'ya yönelik işgal girişimi başlatması ile özellikle batı bloğunda ciddi tepki almış ancak özellikle Avrupa'nın kendisine olan doğal gaz bağımlılığını etkili bir dış politika aracına dönüştürmüştür (The Economist Magazine, 2022). Doğal gaz ve petrol ihracı geliri, ülkenin tüm sistemleri açısından hayati önemde olmakla birlikte Rusya dışarıdan teknoloji, tüketim malları gibi kritik bazı ihtiyaçları karşılamak için petrol ve doğal gaz ihracatına bağımlıdır (Örmeci ve Kısacık, 2018).

Rusya örneğinde, enerji ihracatı gelirine bağımlı ve enerji odaklı ekonomi dış politikada bu ülke için gelir tarafında ciddi bir avantaj sağlarken, uluslararası bir kriz ortamında o ülke için dezavantaja dönüşebilme potansiyelini de barındırmaktadır. Rusya için bu kriz yönetilebilir seviyeyi geçtiğinde içerideki eleştirilerin dozu ve toplumsal memnuniyetsizlik artacak ve bu durum siyasileri zor durumda bırakacaktır.

Fosil kaynaklara sahip bir ülke enerji odaklı bir dış politika belirleyebilirken, fosil kaynaklara sahip olmayan ülkeler ise enerji bağımlılığı bağlamında ve enerji arz güvenliği odaklı bir dış politika gütmek zorundadırlar (Sarıkaya, 2019).

Petrol, doğal gaz ve kömür konutlarda ısınmada, sanayide üretimde ve elektrik üretimi santrallerinde, hammadde olarak ilaç sanayide, ambalaj ve tekstil sanayide ve daha birçok alanda kullanılmaktadır (Yergin, 2014). Bu hammaddelerin temin edilemediği bir ülkede ekonomik bir darboğaz yaşanması kaçınılmazdır ve bu durum beraberinde toplumsal ve siyasal krizleri de getirmektedir.

Bir ülkenin enerji bağımlılığının seviyesi o ülkenin dış politikasında güvenlik, jeopolitik ve stratejik başlıklarda tavizler vermesine sebebiyet verebilecek kadar etkilidir. Buna karşı önlem geliştirmek uzun vadeli, çok yönlü ve sürdürülebilir bir enerji politikası ve dış politika araçları üretmeyi gerekli kılmaktadır (Aydın, 2022). Ayrıca enerji arz güvenliğini sağlamak amacıyla alternatif tedarikçi ülkeler ve bu

lkelerle boru hatları veya gemi taşımacılığı vasıtasıyla çeşitli projelerin hayata geçirilmesi gereklidir. Ek olarak, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ve tesis kurulumunu arttırmak amacıyla bir dizi teşvik tedbir geliştirilmelidir. Tüm dünyada yenilenebilir enerji kaynaklarına yöneliş evre hassasiyetiyle de bağlantılı olarak artmaktadır. Ancak yeşil enerji kaynakları hala petrol ve doğal gazın yerini almaktan çok uzaktadır (TSKB, 2021).

Enerji bağımlılığına alternatif olarak, her ne kadar evre ve insan sağlığına ciddi etkileri olabilme ihtimali ve yakın geçmişte yaşanan felaketler sebebiyle soğuk yaklaşılsa da, nükleer enerji santralleri de tüm dünyada yeşil enerjiye ek olarak elektrik üretimi için ciddi bir alternatif oluşturmaktadır (Sarıkaya, 2019).

Enerji odaklı bir dış politika hem ihracatçı ülke modelinde hem de ithalatçı ülke modelinde çeşitli zorlukları beraberinde getirmektedir. Enerji arz güvenliği, enerji, talep güvenliği, enerji bağımlılığı gibi birçok meseleyi beraberinde getiren enerji odaklı dış politika ithalatçı ülkeler için ciddi bir dezavantaj barındırdığından yönetilmesi daha zor süreçleri beraberinde getirmektedir (Hamzaoğlu, 2021).

Enerji bağımlılık seviyesi yüksek ülkeler açısından hem tek enerji kaynağına bağımlılığın seviyesi hem de o enerji kaynağını temin ettiği ülkeye bağımlılığın seviyesi makul seviyelerin üzerinde ise enerji politikaları daha da karmaşık hale gelmektedir (Sıvış, 2019).

2.5.5. Türkiye'nin Jeopolitiği ve Bölge lkeleri İle Enerji Temelinde Stratejik İlişiler

Jeopolitik kavramı, daha önce de belirtildiği üzere, bir ülkenin başka ülkelerle coğrafi alandaki etkileşimleri ve bu etkileşimlerin sonucu olarak ortaya çıkan politik, ekonomik, askeri, toplumsal vb. alanlardaki g ve çıkar mücadelesini irdelenmektedir (Defay, 2005).

Türkiye'nin üzerinde kurulu olduğu coğrafya, birçok farklı medeniyete ev sahipliği yapmış olmasının yanında doğal su yolları olan İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına hakimiyeti, Avrupa, Asya ve Afrika kıtasının kesişiminde bir kavşak noktası olması sebebiyle her dönemde ilgi odağı olmuştur.

Jeopolitik açıdan stratejik yollar ve yaşam kaynakları, aynı zamanda elde tutulan toprakların veya bir din, ırk ve topluluk için sembolik değeri olan bölgelerin kontrolü, uluslararası ilişkilerde ciddi bir koz olmakla birlikte, bu koza sahip yerel, bölgesel ya da küresel güce sahip bir devletin manevra alanını oluşturur (Defay, 2005).

Türkiye bu bakımından hem yerel hem bölgesel hem de küresel anlamda jeopolitik öneme ve kozlara sahip bir ülkedir. Yerel bağlamda Türkiye, üzerinde yaşadığı verimli topraklar, dinamik nüfusu ve nüfusuna yetebilecek yaşamsal gıdayı üretebilecek kapasite ile içerde jeopolitik gücünü kullanma potansiyeline sahiptir (Sarıkaya, 2019).

Bölgesel bağlamda Türkiye çevresindeki ülkelerle tarihsel, kültürel ve ekonomik bağları sayesinde yakın coğrafyasında, askeri varlığı ve NATO, KEİ, Avrupa Konseyi, Şangay İşbirliği Örgütü gibi uluslararası örgütlerdeki, jeopolitik öneminin de etkisiyle güçlü temasları sayesinde küresel bağlamda ciddi bir stratejik potansiyele sahiptir. Bu potansiyelini kullanabilme kapasitesi dönemsel olarak değişse bile uluslararası zeminde bu arka plan kendisini her zaman hissettirmektedir (Gönlübol, 2014), (Bilgin, 2019).

Türkiye açısından enerji jeopolitiği, doğal gaz, petrol boru hatları, LNG taşımacılığı gibi konular üzerine yapılacak her çalışma öncelikle Rusya ve Hazar Bölgesini, ardından Ortadoğu Bölgesini ele almak zorunda kalacaktır. Rusya devasa bir boru hattı sistemine sahip olmasının yanı sıra kanıtlanmış doğal gaz rezervi bakımından dünyada ilk sırada yer almaktadır (Örmeci ve Kısacık, 2018). Türkiye açısından, bunun önemi ise; Rusya ve Hazar Bölgesi gibi zengin rezervleri hem kendi tüketimi bağlamda kullanabilmek hem de bu rezervlere yüksek seviyede talebi bulunan Avrupa ülkelerine transfer ülke ya da terminal ülke olabilmektir (Turan, 2010).

Rusya'nın Doğu Avrupa ülkeleri ile yaşadığı siyasi - askeri - diplomatik krizler sebebiyle Türkiye, Rusya için Avrupa'ya köprü vazifesi görecek bir konu sahiptir. Rusya'nın doğal gaz ihracatında en büyük müşterileri Avrupa ülkeleridir (Özdemir, 2022). Benzer şekilde Hazar bölgesindeki Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan için de Türkiye'nin jeopolitik konumu Avrupa'ya ulaşımında stratejik bir öneme sahiptir (Bilgin, 2019).

Türkiye, yakın coğrafyasının petrol ve doğal gaz yataklarına sahip ülkelerle çevrili bir konuma sahip olmasının avantajını yeterince kullanamamaktadır. Türkiye'nin güneyinde petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip Irak, Suriye gibi ülkeler bulunmasına rağmen Irak'ın kuzeyindeki terör örgütü PKK'nın varlığı Suriye'de uzun süredir devam eden siyasi istikrarsızlık ve güvenlik endişeleri ve diğer bölge ülkeleri ile siyasi ve diplomatik ilişkilerin dalgalı bir seyir izlemesi gibi engeller, Türkiye ile enerji alanında düzenli bir politikanın yürütülmesini zorlaştırmıştır. Bölgenin diğer enerji rezerv zengini İran'la ise gerek batı bloğunun ambargoları gerekse enerji bağımlılığının siyasi ve stratejik gerekçelerle düşük düzeyde tutulması gibi sebeplerle enerji ticareti belli bir seviyede kalmaktadır.

Türkiye'nin güneyinde durum bu iken, batısında ise Türkiye'ye benzer şekilde büyük oranda enerjide Rusya'ya bağımlı Avrupa ülkeleri bulunmaktadır. Avrupa'da Norveç gibi enerji rezervleri bakımından zengin ülkeler olsa da 1967'den beri Avrupa'nın gaz tedarikçisi olan Rusya'nın etkisi kırılabilmiş değildir (Kakışım, 2020), (Stern, 2004). Ayrıca bazı Avrupa ülkeleri bu durumu, Rusya'nın en büyük enerji şirketi Gazprom'la ortaklıklar yaparak ve ikili anlaşmalar yoluyla avantaja da çevirmiştir. Nitekim Avusturya bu anlamda bir terminal ülke (hub) olarak Avrupa'ya doğudan gelecek her doğal gaz boru hattı projesinde gündeme gelmektedir. Öte yandan Almanya Avrupa Birliği'nden gelen bazı itirazlara rağmen Rusya'dan doğal gaz temini için Kuzey Akım Botu Hattı'nın inşasını tamamlamıştır (Hamzaoğlu, 2021).

Türkiye'nin doğusunda ise dünyanın en zengin doğal gaz rezervlerine sahip bölgesi olan Hazar Havzası bulunmaktadır. Bu bölgede yer alan eski Sovyet bağlantıları Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan Türkiye için doğal gaz tedarikinde önemli bir potansiyele sahiptir. Bu ülkeler Hazar Bölgesi'nden çıkardıkları doğal gazı, Türkiye'ye ve akabinde Avrupa pazarına ulaştırmayı hedeflemektedir. Ancak Rusya bu projelere kendi çıkarlarına uymaması sebebiyle karşı çıkmaktadır. Türkmenistan gerek finansman gerekse teknolojik altyapı anlamında Rusya'nın Gazprom gibi dev enerji şirketlerine bağımlıdır. Azerbaycan'dan ise Bakü - Tiflis - Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Bakü - Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı ile ciddi bir enerji akışı sağlanmıştır (Akgül, 2007).

Azerbaycan 2007 yılında Türkiye - Yunanistan Doğalgaz Boru Hattı vasıtasıyla AB'ye enerjiyi boru hattı ile ihraç etmenin ilk adımını atmıştır. Türkiye bu bağlamda AB'ye transfer ülke olma anlamında ilk somut adımı atmıştır (Özdemir, 2022). Bu hat sayesinde Hazar Bölgesi'nden bir ülke boru hattı taşımacılığı ile ilk kez Avrupa Birliği Bölgesi'ne Rusya'dan bağımsız olarak ulaşabilmiştir. Hazar Bölgesi ülkeleri yalnızca daha fazla gelir elde etmek değil Rusya'nın Gazprom benzeri dev enerji şirketleri ile kurduğu etkiyi de azaltmayı amaçlamaktadır (Aydın, 2013).

Hazar Bölgesi'ndeki ülkelerin Avrupa'ya doğal gaz ihraç edebilmesi amacıyla Nabucco, TANAP ve TAP gibi projeler gündeme gelmiş ancak gerek Rusya'nın etkisi, gerekse projelerdeki ortaklık paylarında yaşanan anlaşmazlıklar projelerin hayata geçmesini engellemiş ya da geciktirmiştir (Kakışım, 2020), (İlter ve Kınık, 2017).

Türkiye jeopolitik bağlamda gücünü ağırlıklı olarak Rusya - Doğu - Güney Avrupa ülkeleri boru hatları ve Hazar ülkeleri - Avrupa boru hatları bağlamında kullanma potansiyeline sahiptir. İran, Türkiye'ye doğal gaz sağlamakla birlikte özellikle ABD'nin İran'a yaklaşımının etkisiyle Avrupa'ya İran gazının ulaşması 2022 itibariyle proje olarak dahi konuşulmaktan uzaktır.

Suriye ve Irak'taki siyasi ortamın sonucu olarak Avrupa ve Türkiye bölgenin enerji rezervlerinden faydalanamamaktadır. Türkiye için en makul seçenek Rusya'ya bağımlılığı azaltmak için Hazar Bölgesi ile gaz tedarik ilişkilerini geliştirmektir.

3. TÜRKİYE’NİN DOĞAL GAZ BORU HATLARI, PROJELERİ VE LNG TAŞIMACILIĞI

3.1. Türkiye – Rusya Arasındaki Doğal Gaz Boru Hatları

3.1.1. Batı Akım Doğal Gaz Boru Hattı

Türkiye Cumhuriyeti ve dönemin Sovyetler Birliği hükümeti arasında 1984 yılında Ankara’da doğal gaz sevkiyatı amacıyla hükümetler arası bir anlaşma imzalanmıştır (ETKB, 2023).

Batı Hattı olarak bilinen bu boru hattı ile 1987 yılından itibaren gaz akışı başlamış ve 25 yılına yapılan bu anlaşma Ukrayna - Romanya - Bulgaristan güzergahını takiben Türkiye topraklarına Tekirdağ / Malkoçlar’dan giriş yapmaktadır (Koutroumpis, 2020).

Bu hat Tekirdağ Malkoçlar’dan Hamitabat, Ambarlı, İstanbul, İzmit, Bursa, Eskişehir güzergahından Ankara’ya ulaşmaktadır. Hattın toplam uzunluğu 845 kilometredir. Süreç içerisinde bu hattın kapasitesi yıllık 14 bcm seviyesine kadar ulaşmıştır (BOTAŞ, 2021).

Harita 3.1: 2019 yılı itibarıyla Türkiye’nin mevcut ve planlanan doğal gaz boru hatları

Harita 3.1’de, 2019 yılı itibarıyla Türkiye’nin mevcut ve planlanan doğal gaz boru hatları gösterilmiştir (ETKB, 2023).

3.1.2. Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı

Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ) ve Rus enerji şirketi Gazexport arasında 1997 yılında imzalanan anlaşma ile doğal gaz Rusya’dan ve arada bir transfer ülkesi olmaksızın, Karadeniz tabanından geçen Mavi Akım Boru Hattıyla Türkiye’ye ulaşmaktadır (ETKB, 2023).

Mavi Akım Boru Hattı İzolbilnoye - Djubga arasındaki Rusya kısmında olan 370 km, Djubga - Samsun arasında 390 km Karadeniz Geçişi (paralel 2 hat), Samsun - Ankara arası 501 km olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Ve bu hattın uzunluğu toplamda 1261 kilometredir (EPDK, 2022).

Mavi Akım Hattının Rusya topraklarındaki kısmı Karadeniz tabanı inşaatı ve finansmanı, Rus enerji şirketi Gazprom Şirketi, Türkiye topraklarındaki inşaatı ve finansmanı ise BOTAŞ tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu hat 2003 yılında işletmeye alınmakla birlikte resmi açılışı 2005 yılında yapılmıştır. Mavi Akım Samsun’dan başlayarak Amasya, Çorum, Kırıkkale güzergahını takiben Ankara’ya ulaşmakta ve Türkiye Ana Gaz Şebekeleri ile irtibatlanmaktadır (ETKB, 2023).

3.1.3. Türk Akım (1-2) Doğal Gaz Boru Hattı

Rusya ile Avrupa Birliği (AB) arasındaki siyasi kriz sebebiyle iptal edilen Güney Akım Boru Hattı projesine alternatif olarak sunulan Türk Akım projesine ilişkin 2016 yılında Türkiye ve Rusya arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu projenin iki hattan meydana gelmesi ve her hattın 15,75 bcm ve toplamda 31,50 bcm kapasiteye sahip olması planlanmıştır (ETKB, 2023).

Türk Akımı Hattı’nın Rusya topraklarından çıkarak Karadeniz geçişini tamamlaması ve Türkiye’nin Trakya bölgesinde karaya varması tasarlanmıştır. Planlanan şekilde bu hattın Karadeniz geçişi Gazprom şirketi tarafından, Trakya kısmında ise alıcı terminale ulaşmayı sağlayan bağlantı hatları BOTAŞ tarafından inşa edilmiştir. Birinci hat bu şekilde inşa edilmişken, ikinci hat ise Türk karasına ulaştığı

noktadan AB sınırı olan Bulgaristan'a kadar kısmı BOTAŞ - Gazprom (%50 -%50) ortaklığı ile inşa edilmiştir (Özdemir, 2022), (ETKB, 2023).

Türk Akım - 2 kapsamında Avrupa'ya gaz temini sağlayan bu hat Türkiye için ciddi bir gelir sunmasa da projenin Türkiye'nin jeopolitik - stratejik potansiyelini kanıtlaması anlamında değerli olduğu söylenebilir. Bu tip projelerle Avrupa Birliği'nin enerji güvenliğine katkı sağlanmakta olup Türkiye - AB ilişkilerine enerji bağlamında yeni bir boyut kazandırılmıştır (Karagöl ve Kızılkaya, 2015), (Özdemir, 2022).

3.1.4. Rusya İle Yapılan Doğal Gaz Alım Anlaşmaları

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında doğal gaz alımına ilişkin ilk anlaşma 1984 yılında Ankara'da imzalanmıştır. Batı Hattı olarak bilinen bu hat ile Doğu Avrupa ülkelerini takiben Türkiye'ye 1996 yılından itibaren 23 yıl süreli yıllık 4 bcm gaz akışı, söz konusu anlaşma ile başlamıştır. Türkiye'nin doğal gaz tüketimindeki artışa bağlı olarak 1998 yılında aynı hat üzerinden yıllık 8 bcm gaz alımını kapsayan bir anlaşma daha 23 yıl süreli olarak imzalanmıştır (ETKB, 2023).

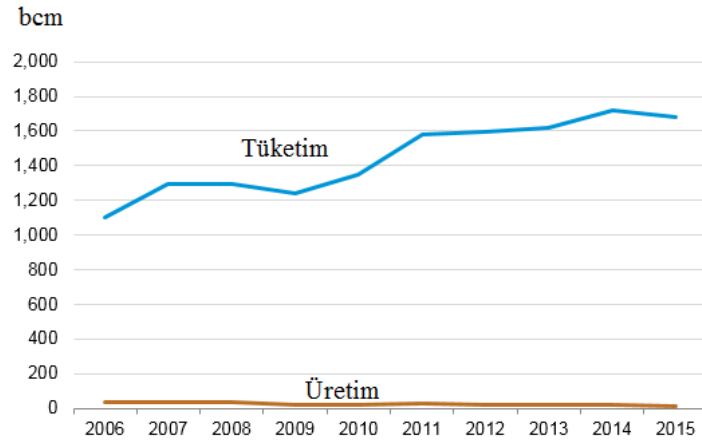
Türkiye - Rusya arasındaki doğal gaz anlaşmaları ile enerji - ekonomi bağlamında ilerleyen ikili ilişkiler sonucunda Türkiye'ye ikinci bir enerji boru hattının ilk adımı olan bir anlaşma daha imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Karadeniz'in altından geçmesi planlanan ve Türkiye - Rusya arasındaki ilk direkt hat olma özelliğini taşıyan Mavi Akım Boru Hattı'nın ilk adımı atılmış oluyordu. Bir ön anlaşma olarak 1997 yılında ilk imzası atılan bu projenin yaklaşık 1213 km uzunluğa sahip olması planlandı (Yıldız vd., 2017). Söz konusu hat 2022 itibariyle aktif olup, yıllık 16 bcm gaz akışı sağlamaktadır (ETKB, 2023).

Mavi akım projesinin hayata geçmesiyle birlikte Türkiye, Rusya'nın doğal gaz ihracatı yaptığı ülkeler sıralamasında kapasite olarak Almanya'nın ardından ikinci sıraya yükselmiştir (Özdemir, 2022). Bu anlaşma Türkiye'nin Rusya'ya enerji bağımlılığını arttırmış olması yönüyle Türkiye için dezavantajlı bir durum ortaya çıkarmıştır. Ancak Rusya açısından mevcut pazar payının genişletilmesi dışında Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan'ın devreden çıkarılması sebebiyle ciddi bir avantaj sağlamıştır.

İlk olarak 1997 yılında imzalanan anlaşma ile hayata geçirilen Mavi Akım Hattı vasıtasıyla 25 yıl süreli ve 16 bcm kapasiteli gaz akışı 2028 yılı sonu itibariyle bitecektir (EPDK, 2021).

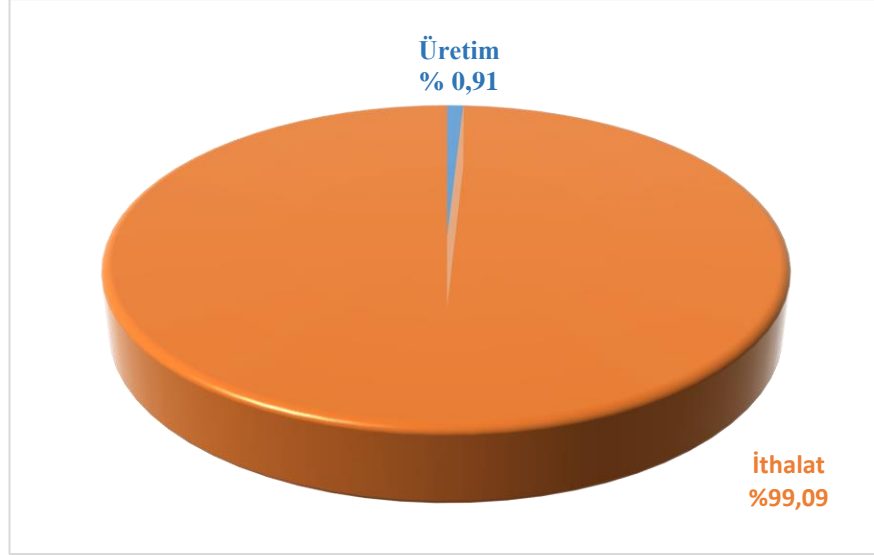
Türkiye'nin en büyük gaz tedarikçisi konumunda bulunan Rusya ile mevcut boru hatları ve anlaşmalara ek olarak Türkiye'nin artan talebi de dikkate alındığında gaz ticaretinin devam edeceği söylenebilir. Son olarak Türk Akımı Boru Hattı ile devam eden doğal gaz ticareti ve 2022 yılında Rusya tarafından tekrar dile getirilen Türkiye'de enerji üssü kurma teklifi de bunun göstergesidir (Develi ve Erdem, 2023).

Şekilde 3.1'de görüleceği üzere Türkiye'nin tüketimi içeride büyüyen talebe bağlı olarak artmakta ancak üretim tüketime dolayısıyla talebe cevap vermenin çok uzağında kalmaktadır (Web 1, Web 2). Karadeniz ve Akdeniz gaz sahalarında yapılan ve yapılacak keşiflerin doğal gaz şebekesine aktarılabilir hale gelmesi, enerji bağımlılığını azaltacaktır (Aydın, 2022).

Şekil 3.1: Türkiye'nin 2006 - 2015 yılları arasında doğal gaz üretim ve tüketim miktarları.

Ülkemizde üretilen doğal gaz miktarı, tüketim talebini karşılayamadığı için 2020 yılında da doğal gaz ithal edilmiştir. Şekil 3.2' de görüleceği üzere, ülkemizin toplam doğal gaz talebinin % 0,91'i Türkiye'de üretilen doğal gaz ile geri kalan % 99,09'lık kısmı da yurt dışından ithalat lisansı sahibi şirketler tarafından farklı kaynaklardan gerçekleştirilen ithalat ile karşılanmıştır (EPDK, 2021).

Şekil 3.2: 2020 Yılı toplam doğal gaz arzının karşılandığı kaynakların payları(%).

Türkiye'nin doğal gaz ithalatında en büyük pay boru hatlarıyla gelen doğal gaza aittir ve boru hatları anlaşmaları uzun dönemli kontratlar içermektedir (Aydın, 2022).

Tablo 3.1: Türkiye ile Rusya arasında yapılan doğal gaz anlaşmaların süreleri.

Ülke	İşletme Tarihi	Anlaşma Süresi (yıl)	Miktar Bcm/yıl	Anlaşmanın Sonlanacağı Tarih
Rusya	1996	23	4	2022
Rusya	1998	23	8	2022
Rusya	2003	25	16	2028
Rusya	2013	23	1	2036
Rusya	2013	30	5	2043
Rusya	2020	25	15,75	2045

Rusya'dan gelen Batı Akım, Mavi Akım ve Türk Akımı Boru Hatları üzerinden imzalanan anlaşmalarla temin edilen doğal gaz miktarı ve sürelerini gösteren Tablo 3.1' den de anlaşılacağı üzere boru hatlarının dezavantajlı yanı uzun süreli oluşlarıdır (Kakışım, 2020). Bu uzun süreli kontratlar tek ülke ile imzalanınca ve “al ya da öde” sistemi yanında petrol fiyatlarına endeksli olunca başka riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu anlamda Rusya ile imzalanan doğal gaz anlaşmaları enerji

bağımlılığı, enerji arz güvenliği, dış politika, ekonomi bağlamında da ele alınmalıdır (Sarıkaya, 2019).

3.2. Türkiye'nin Diğer Ülkelerle Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri

3.2.1. Bakü – Tiflis – Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattı

Azerbaycan'ın Şah Deniz sahasındaki doğal gazın Türkiye'ye iletimini hedefleyen proje kapsamında 2001 yılında Türkiye - Azerbaycan hükümetleri arasında anlaşma imzalanmıştır. Bu kapsamda Azerbaycan enerji şirketi SOCAR ve BOTAŞ arasında 6,6 bcm yıllık kapasite ile 15 yıl süreli anlaşmaya varılmıştır (ETKB, 2023).

Bakü - Tiflis - Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı ile aynı güzergahı kullanan bu hat yaklaşık 980 km uzunluğunda olup inşasına 2004 yılında başlanmış ve 2007 yılında gaz sevkiyatı başlanmıştır. Bu hattın toplam kapasitesi 20 bcm olup yapılan anlaşma çerçevesinde belirlenen yıllık 6,6 bcm doğal gazın 15 yıl süreyle sevk edilmesi kararlaştırılmıştır (ETKB, 2023).

3.2.2. Doğu Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı

İran - Türkiye arasında 1996 yılında imzalanan anlaşma ile yıllık 10 bcm doğal gazın Türkiye'ye sevk edilmesi planlanmış olup, sevkin gerçekleştirileceği Doğu Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı toplamda 1491 km uzunluğuna sahiptir. Bu hat 2001 yılında devreye alınmıştır. Bu hat Türkiye sınırında Kars / Doğubayazıt'tan başlayıp Erzurum, Sivas, Kayseri'yi takiben Ankara'ya varmakta ve ek olarak ayrı bir hat ile Kayseri Konya üzerinden Seydişehir'e ulaşmaktadır (ETKB, 2023).

3.2.3. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP)

Avrupa Birliği tarafından, birlik üyesi ülkelerin ihtiyaçlarını karşılama ve enerji güvenliği bağlamında önem atfedilen bu hat, Azerbaycan doğal gazını Türkiye vasıtasıyla birlik ülkelerine ulaştırmak amacıyla inşa edilmiştir. Ayrıca bu hat üzerinden Türkiye'de gaz alımı gerçekleştirilmektedir. TANAP, Avrupa Birliği'nce

önemsenen Güney Gaz Koridoru (South Gas Corridor – SGC) projesinin ilk adımıdır (Kakışım, 2020), (İlter ve Kınık, 2017).

TANAP, Gürcistan sınırından başlayarak Yunanistan sınırına kadar uzanmakta olup, ilk gaz akışı 2018 yılında başlamıştır. Bu proje kapsamında Avrupa ayağında ise Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) 2020 yılında tamamlanmıştır. TANAP ve TAP ile toplamda 32 bcm doğal gazın taşınması ve 6 bcm Türkiye'ye, 26 bcm Avrupa Birliği ülkelerine sevki planlanmaktadır (BOTAŞ, 2021).

Bu hattın başlangıçta 16 bcm taşıma kapasitesi ile çalışması planlanmış ancak sonrasında kapasite artırımına gidilmiştir. Gürcistan sınırından Yunanistan'a uzanan hattın toplam uzunluğu 1850 kilometredir. Bu hat TANAP Doğal Gaz İletim A.Ş. tarafından işletilmekte olup BOTAŞ %30, SOCAR %58 ve BP %12 paya sahiptir (ETKB, 2023).

3.2.4. Planlama Aşamasındaki Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri

TANAP kapsamında ek projelerle hem Türkiye'ye hem de AB'ne gaz akışının artırılması kapsamında 2023 ve 2026 yıllarına kadar Azerbaycan'dan 7 bcm ve 8 bcm'lik gaz akışının da sağlanması hedeflenmektedir (BOTAŞ, 2021).

Ayrıca Türkiye'nin doğal gaz politikalarında öncü kurumu olan BOTAŞ eliyle;

- Türkiye'nin komşusu Irak'taki doğal gaz rezervlerinden ithalat yapılabilme amacıyla yıllık 10 - 12 bcm kapasite ile ITGEP (Irak-Türkiye Gaz İhraç Projesi) adı verilen hat vasıtasıyla,

- Hazar Bölgesi'ndeki Türkmenistan'dan yıllık 30 bcm kapasite ile Hazar geçişli Türkmenistan, Türkiye - Avrupa Boru Hattı Projesi vasıtasıyla,

- İran'dan yıllık 30 bcm kapasite ile Avrupa'ya gaz akışını sağlamak amacıyla ITE (İran Türkiye Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi) projesiyle,

- Arap Gaz Doğalgaz Boru Hattı vasıtasıyla Türkiye, Suriye, Mısır, Lübnan ve Ürdün topraklarını geçecek şekilde yıllık 2 - 4 bcm'lik bir projeye, çeşitli planlamalar yapılmıştır (ETKB, 2015).

Bu projelerin siyasi, ekonomik, güvenlik gibi gerekçelerle şimdilik gerçekleştirilmesi zor görünse de, güncel durumda başta bölgesel siyasi

istikrarsızlıklar gibi risklerin ortadan kalkmasıyla yeniden ele alınması kuvvetle muhtemeldir.

3.3. Boru Hatlarına Alternatif Olarak LNG Taşımacılığı ve LNG - Kayaç Gazı

Enerji piyasasında taşımacılık türü, rezervin bulunduğu bölgenin coğrafi yapısı, tüketicilerin bulunduğu coğrafya ve ikisi arasındaki transit ülkelerin coğrafyasına göre zorluklar ya da farklılıklar gösterebilmektedir. Petrol taşımacılığında tanker kullanımı yaklaşık %70 ile ciddi seviyelere ulaşmasına rağmen doğal gazda durum %40'lar seviyesindedir (Vladimirov ve Özenç, 2017)

Doğal gaz taşımacılığında tankerle transferi mümkün kılan LNG (sıvılaştırılmış doğal gaz) teknolojisi ile gaz -162 derecenin altında soğutulmuş ve 600 birim küçültülerek sıvılaştırılır ve böylece taşıma verimli ve maliyet açısından makul seviyelere gelmiş olur (Aydın, 2022).

LNG'yi yeniden gazlaştırma süreci için sabit terminaller ya da yüzen terminaller / FSRU (Floating Storage and Regasification Unit) kullanılmakta ve bu terminallerde ayrıca depolama hizmeti de sunulabilmektedir (TSKB, 2021).

LNG teknolojisindeki gelişim ve sektöre yapılan yatırım artışı beraberinde üretici ve tüketici sayısında artışı da getirmektedir. Petrol endüstrisi ve daha birçok endüstri tipinde olduğu gibi LNG sektörüne de yatırım arttıkça hem üretim artışı hem de yatırım maliyetlerinde de azalış mümkün olmuştur. LNG taşımacılığı, boru hattı ile ulaşılması zor coğrafyalar için mevcut durumda en iyi alternatiftir ve enerji arz güvenliği açısından da ithalatçı ülkeler için ciddi bir alternatif oluşturmaktadır (TÜBA, 2021).

3.3.1. LNG Kapasitesinin Dünyada Gelişimi

LNG vasıtasıyla yapılan ticaret 1970 yılında dünya gaz piyasalarında %6,6 seviyelerinde iken 2013'te %30'lara, 2020'de ise % 40'lara yaklaşmıştır. Ayrıca LNG tanker sayısı 642'ye çıkmış ve hem ihracatçı hem de ithalatçı ülke sayısında artış

gözelemlenmiştir. LNG talebinin 2019 - 2024 döneminde yıllık %3,3 büyüyeceği tahmin edilmektedir (Özdemir, 2022).

Dünyada LNG ticareti kapsamında Katar 92 bcm yıllık sıvılaştırma kapasitesi ile lider konumdadır ve onu Avustralya, ABD, Rusya takip etmektedir. Dünyada sıvılaştırma kapasitesi ve dolayısıyla LNG ticaretinin en yoğun olduğu bölgeler Pasifik, Orta Doğu ve Atlantik Okyanusu kıyılarındaki ülkelerdir (TÜBA, 2021).

Avrupa'da ise Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, İspanya ve Belçika LNG alıcı terminali kullanımında öne çıkmaktadır. Türkiye ve Yunanistan ise daha sonra LNG terminali inşa ederek denize kıyısı olmanın avantajını kullanmıştır. Ayrıca son dönemde Almanya LNG terminali inşasına ağırlık vererek Eylül 2022'den beri Rusya'dan temin ettiği doğal gazda boru hattı arızası bahanesiyle yaşanan sıkıntıları aşmaya çabalamaktadır (Stern, 2004), (TÜBA, 2021).

Küresel ölçekte LNG kapasitesi yıllık 375 bcm seviyelerinde iken, 2013 yılında bunun %75'ini Asya Pasifik bölgesi gerçekleştirmiştir. LNG piyasası 2020 yılında covid-19 pandemisi etkisine rağmen % 0,4 büyümüş ve 2021 yılında yaklaşık 1500 bcm seviyesine ulaşmıştır (Aydın, 2022).

LNG taşımacılığındaki ve arzındaki esneklik boru hattı piyasasına da etki etmektedir. Boru hatları ile doğal gaz ticaretinde uzun dönemli kontratlar ile yapılan anlaşmalara karşın, LNG ticareti daha kısa dönemli kontratlar ya da kısa dönemli ihtiyaçlara cevap verebilmek adına spot alımlarla yapılabilmektedir. LNG ithalatında liderliği Japonya, Güney Kore, Hindistan ve Çin elinde tutmaktadır (Özdemir, 2022).

LNG, boru hatlarına göre esnek bir taşıma yöntemi olduğu için tankerler ile doğal gaz bir bölgeden başka bir bölgeye kolaylıkla taşınabilmekte ve hem ihracatçı hem de ithalatçı ülkeler için büyük bir avantaj sağlamaktadır. Ayrıca LNG depolayıp yeniden ihraç etmek isteyen ülkeler için de uygun bir seçenek oluşturmaktadır (TSKB, 2021).

Günümüz itibariyle LNG ticareti dünya çapında büyümeye devam etmektedir ve teknolojik gelişmeler bu büyümeyi desteklemektedir. Ayrıca yatırım maliyetlerindeki düşüş, yatırım - dönüşüm hızı ve oranının artışı, alternatifleri arasındaki rekabet avantajı sunan yaygın taşıma ve depolama ağı, esnek ulaşım yapısıyla LNG yakın gelecekte daha fazla kullanılabilir hale gelecektir. 2030 yılından itibaren LNG ticaretinin

doğal gaz piyasasındaki payının boru hattı ticaretini geçmesi beklenmektedir (TÜBA, 2021).

LNG ticaretinde terminal ve gemi sayısındaki artışla birlikte, karasal merkezli olarak yakın coğrafyasını özellikle boru hatları ile etkisi altına alan enerji zengini Rusya'nın hakimiyeti kırılmış olacak ve daha rekabetçi piyasa şartlarının oluşmasına zemin hazırlanacaktır (Özdemir, 2022).

3.3.2. Türkiye'nin LNG Kapasitesi

Türkiye'nin doğal gaz tüketimi 2017 yılında 53,9 bcm ile rekor kırmıştır. Türkiye'nin 2030 yılında ise yıllık 70 bcm civarında tüketime ulaşması beklenmektedir (Kakışım, 2020). Türkiye artan tüketimi ve doğal gazda Rusya'ya bağımlılığını azaltma ve kaynak ülke çeşitlendirme arayışlarının sonucu olarak LNG kapasitesini artırma yoluna gitmiştir (TSKB, 2021).

Doğal gaz arz güvenliği bağlamında Türkiye depolama faaliyetlerinde 2020 yılı sonunda 3,7 bcm'lik fiili kapasiteye ulaşmıştır (TÜBA, 2021).

Türkiye'nin LNG terminalleri; 1994 BOTAŞ yapımı Marmara Ereğlisi LNG Terminali, 2006 Ege Gaz Yapımı Ege Gaz A.Ş. LNG Terminali, 2016 yapımı Etki Liman LNG Tesisi ve 2017 yapımı BOTAŞ Dörtüol Yüzer Depolama Ve Yeniden Gazlaştırma Ünitesi (FSRU)'dir (TSKB, 2021). Ayrıca Türkiye 2021 yılında 0,102 bcm kapasiteye sahip Ertuğrul Gazi Gemisini (FSRU gemisi olma özelliğine sahip) BOTAŞ filosuna katmıştır (TÜBA, 2021), (BOTAŞ, 2021).

Türkiye'nin doğal gaz ithalatındaki LNG payı 2020 yılında %31 seviyesine yükselerek rekor kırmış olup, Türkiye'nin doğal gaz ticaretinde LNG payının artması beklenmektedir. 2020 yılı Mart ve Mayıs aylarında LNG ithalatı boru hattı ile yapılan ithalatı geçmiştir (TÜBA, 2021).

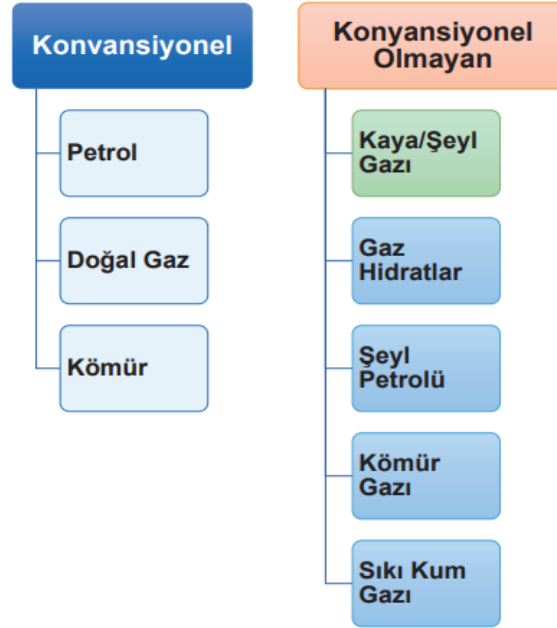
Avrupa'da doğal gaz depolama kapasitesinin yıllık bazda tüketimi karşılama oranı yaklaşık %20 iken, Türkiye'de ise bu oran yaklaşık olarak %8'dir. Türkiye LNG depolama konusuna yolun başındadır ancak ilerleme kaydetmektedir (TSKB, 2021).

3.3.3. Geleneksel Olmayan Yöntemlerle Gaz Üretimi ve Kayaç Gazı

LNG ve boru hattı sistemleri dışında doğal gaz piyasasına etki eden bir başka enerji kaynağı ise geleneksel (konvansiyonel) olmayan gaz üretimidir. “Tight gas”, “coalbed methane” ve “shale gas” olarak ifade edilen üç farklı gaz üretim şekli, geleneksel olmayan gaz üretimi kapsamında değerlendirilmektedir. Bunlara ek olarak hidro –buzul ve kömürden gaz dönüşümü gibi yeni yöntemlerle de geleneksel olmayan gaz üretimi kapsamına dahil edilmektedir. Kayaç gazında dünyada önde gelen ülke ABD’dir ve kayaç gazı üretimi sayesinde LNG’ye olan talebi azaltmıştır (Üşümezsoy, 2017), (Özdemir, 2022).

Geleneksel olmayan gaz üretiminde sert kaya yapıları içindeki gaz, su, kimyasal ya da yatay sondaj gibi ek yöntemlerle çıkarılmaktadır. Bu tip gazların 2012’de yıllık üretimi 606 bcm seviyelerinde iken 2014’de 650 bcm seviyelerine ulaşmış ve 2040’larda 1700 bcm kapasitesine ulaşması beklenmektedir. Bu 1700 bcm’lik toplam kapasitenin ise 940 bcm’lik kısmının kayaç gazı olacağı tahmin edilmektedir (Özdemir, 2022), (Üşümezsoy, 2017).

Şekil 3.3’de konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan enerji kaynaklarının sınıflandırılması gösterilmiştir (TÜBA, 2021).

Şekil 3.3: Konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan enerji kaynaklarının sınıflandırılması.

Geleneksel olmayan gaz üretiminde maliyetlerde, teknolojik gelişmelere de bağlı olarak yaşanacak azalmalar ve yenilenebilir türlere olan ilginin ve talebin de artması ile LNG gibi nispeten yüksek yatırım isteyen türlere göre daha avantajlı hale gelmesi ihtimaller dışında değildir. Özellikle ABD’de kayaç gazı üretimindeki artışla birlikte gaz konusunda kendine yeter hale gelen bu ülkenin LNG talebindeki azalma, dünyanın geri kalanında gaz ticaretinin gelişmesine katkı sağlamıştır. ABD’de kayaç gazı üretiminin artışıyla doğal gazda dışa bağımlılığın düşmesi örneği diğer ülkelerde de benzer teknoloji ile kayaç gazı keşfi ve çıkarımını teşvik edebilir (Özdemir, 2014).

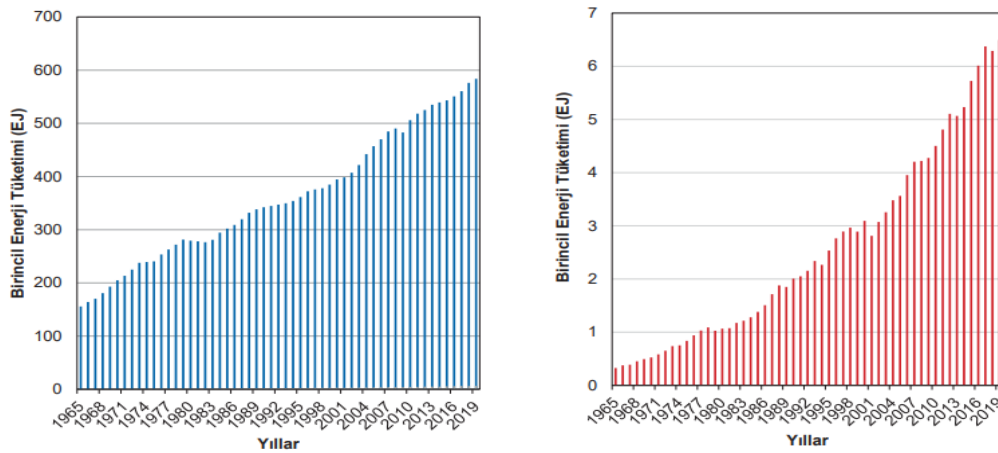
Kayaç gazı ABD, Güney Afrika, Çin, Kanada’da, Türkiye’de ise Güneydoğu Anadolu ve Trakya bölgesinde ekonomik miktarlarda bulunmaktadır. Kayaç gazının çıkarma maliyeti mevcut teknolojilerle doğal gaz çıkarma maliyetine göre iki kat fazladır. Bir kuyu açma maliyeti 10 - 15 milyon dolar civarında olduğundan ciddi yatırım gerektirmektedir (TÜBA, 2021).

4. TÜRKİYE – RUSYA DOĞAL GAZ ANLAŞMALARI VE BORU HATTI PROJELERİNİN TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ

Bu çalışmada vurgulanmak istenen Türkiye – Rusya Doğal Gaz Anlaşmalarının Türk dış politikasına etkisi bu başlık altında detaylı şekilde ele alınacaktır. Bu çerçevede öncelikle dünyada, Türkiye’de ve Rusya’da enerji ve doğal gazla ilişkin hususlara yer verilmiş ve akabinde Türkiye ve Rusya doğal gaz politikaları ele alınmıştır. Son olarak, Türkiye’nin enerji koridoru, transfer ülkesi, terminal ülke olma hususları ele alınmış ve bu çerçevede Türkiye’nin durumu Avrupa ve Rusya denklemine değerlendirilerek, Türkiye’nin dış politikasına etkileri incelenmiştir.

4.1. Dünya’da Enerji Görünümü

İnsanlığın enerjiye olan ihtiyacı, ısı enerjisi dolayısıyla ateşi keşfettiği günlerden petrol ve kömür çıkardığı yakın yüzyıllara kadar devamlı yükselen bir seyir izlemiştir. Bugünün dünyasında ülkelerin ve toplumların gelişmişlik düzeyini ölçmeye yarayan parametrelerden birisi de kişi başı enerji tüketimi miktarıdır (Diamond, 2005).

(a) Dünya

(b) Türkiye

Şekil

4.1: Dünyada ve ülkemizde birincil enerji kullanımının yıllar içerisinde değişimi.

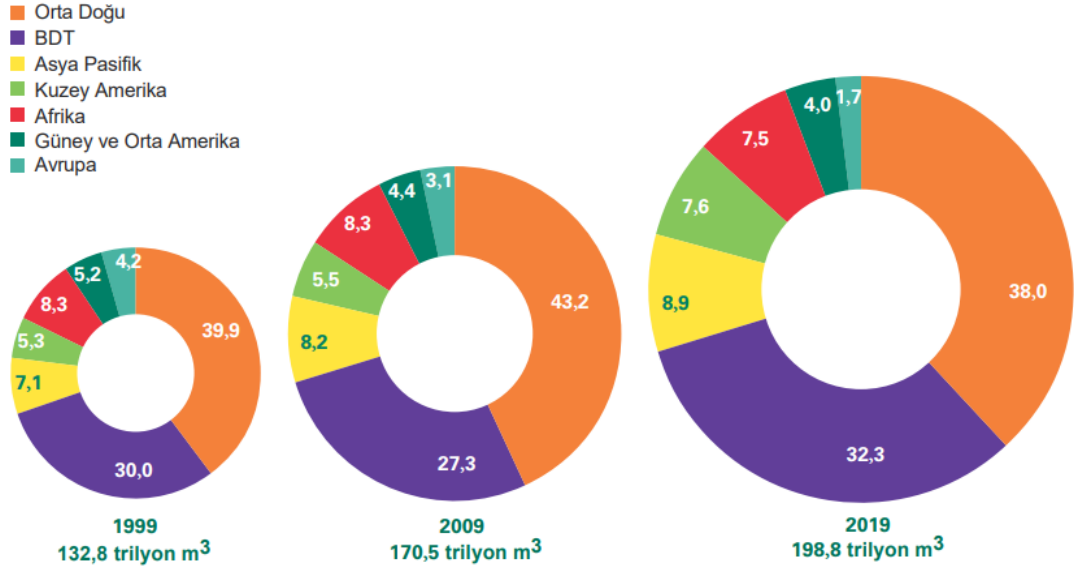
Dünya’da ve Türkiye’de enerji kullanımına dair değişimlere bakıldığında Şekil 4.1.’de genel itibariyle yükselen bir seyir görülse de, dönemsel bazı kırılmalar olduğu fark edilecektir. Nitekim 1970’lerin sonundaki petrol krizi, birincil enerji tüketiminde ciddi bir kırılmaya sebebiyet vermiştir. 1980’lerden 2008’e kadar artış trendi devam etmiş ancak 2008’de yaşanan küresel ekonomik kriz neticesinde ikinci büyük kırılma meydana gelmiştir. 2008’den günümüze yükseliş trendi devam etse de 2020’de başlayan covid-19 pandemisi de enerji piyasalarında ciddi bir krize sebebiyet vermiştir (TÜBA, 2021).

Önümüzdeki yıllar ise dünyada enerji tüketiminin daha mütevazı bir büyüme kaydedeceğini ve kullanılan yakıt türlerinde değişimin geleceğinin habercisidir. Birçok farklı şirket ve akademik kurumlarca yapılan tahminlere göre fosil yakıtların kullanımının azalacağı ve yenilenebilir kaynaklara yönelimin artacağı söylenebilir.

Dünya enerji tüketiminde hidrokarbonlar (petrol, doğal gaz ve kömür) toplam tüketimin %80’ini oluşturmaktadır (Özdemir, 2022). Doğal gaz küresel ölçekte talep, özellikle son on yılda ciddi seviyelerde artsa da petrole ve kömüre olan talep bazı ülkelerde azalsa dahi gelişmekte ve az gelişmiş ülkelerde ekonomik zorluklar nedeniyle talep edilmeye devam etmektedir (Şahin, 2019).

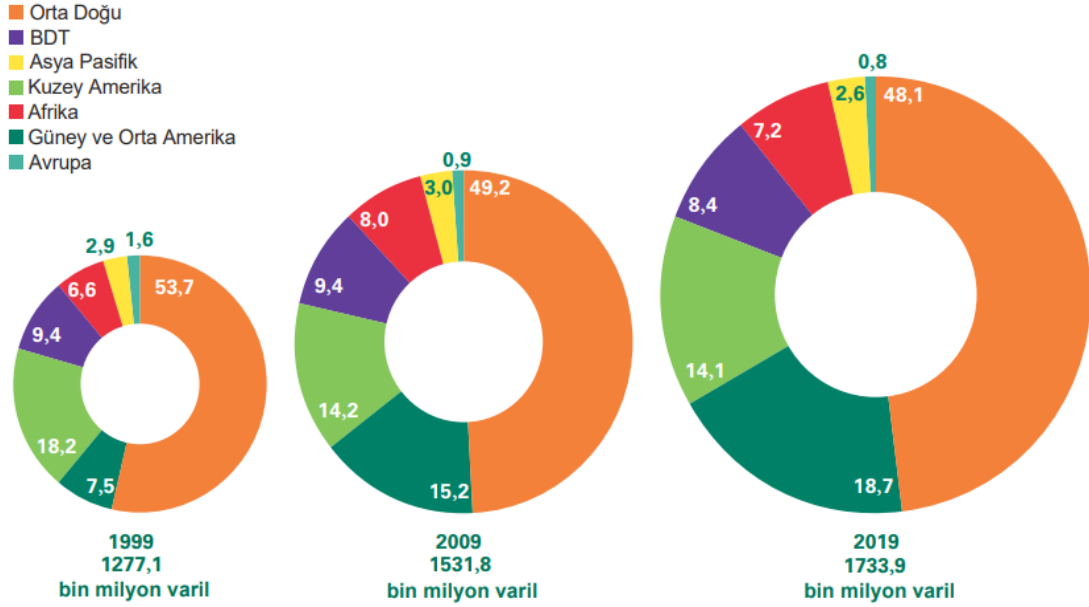
Talep tarafında doğal gaz, yükselen bir grafiğe sahipken arz tarafında da durum benzer şekilde seyretmektedir.

Fosil kaynakların tükeneceği üzerine yakın geçmişten bu yana yapılan birçok öngörüye rağmen 1999 yılından bugüne rezervlerde kayda değer oranlarda artış yaşandığı Şekil 4.2’de görülmektedir. Bu artış hem petrol hem de doğal gaz tarafında birbirine benzer şekilde yaşanmıştır. Şekil 4.2.’de görüleceği üzere 1999 yılında 132,8 tcm (trilyon metreküp) olan doğal gaz rezervi 2009’da 170,5 tcm’e, 2019 yılında ise 198,8 tcm’e yükselmiştir. Şekil 4.3’de petrol rezervlerinin yıllar içerisindeki değişimi görülmektedir (TÜBA, 2021).

Doğal gaz

Şekil 4.2: Doğal gaz rezervlerinin yıllar içerisindeki değişimi.

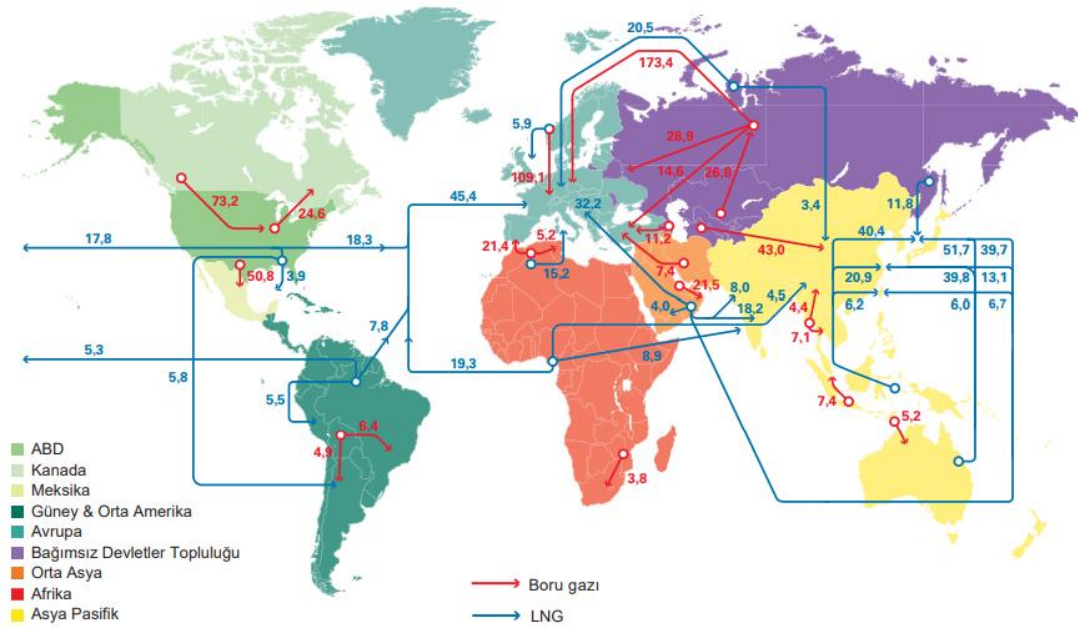
Petrol

Şekil 4.3: Petrol rezervlerinin yıllar içerisindeki değişimi.

Dünyada doğal gazın konutlarda ısınmada, sanayide üretimde ve ulaşımda kullanımı arttıkça talebinin de artacağı öngörülmektedir. Bununla birlikte yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik arttıkça orta ve uzun vadede petrol ve doğal gaza olan talep de azalacaktır.

Doğal gaz, 2020’de covid-19 pandemi sebebiyle talebi düşen bir seyir izlese de, dünya enerji tüketiminde %25’lik payını muhafaza etmektedir (Özdemir, 2022).

Öte yandan doğal gaza olan talepteki artış ya da azalış bölgesel gelişmelere göre de değişebilmektedir. Nitekim ABD’de üretimi hızla artan kayaç gazı, LNG ithalatına olan talebi azaltmış ve Avrupa piyasalarına LNG arzında artış yaşanmıştır. Diğer süper güç, Çin’de ise büyüyen nüfus ve ekonomisiyle doğal gaza olan talepte artış sürmektedir (Özdemir, 2014).

Şekil 4.4: Küresel boru gazı ve LNG ticareti.

Dünyadaki doğal gaz ihracatının, orta vadede Hindistan ve Çin gibi devasa nüfusa sahip ülkeler sebebiyle Asya bölgesine kayacağı tahmin edilmektedir. Şekil 4.4’de küresel boru gazı ve LNG ticareti gösterilmiştir. Doğal gaz çıkarım ve iletim maliyetlerindeki dönemsel artış ve riskler sebebiyle önümüzdeki 20 - 30 yıl içerisinde yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelişin artışı kendi kendine yetebilen ülkeleri ortaya çıkaracaktır (TSKB, 2021).

Doğal gazın da diğer enerji türlerinde olduğu gibi keşif - arama - üretim faaliyetleri (upstream), iletim - dönüşüm faaliyetleri (midstream), satış - pazarlama faaliyetleri (downstream) olmak üzere üç kısımdan meydana gelen bir değer zinciri bulunmaktadır (Üşümezsoy, 2017). Bu aşamaların tamamı kendi içinde zorlukları ve

beraberinde yüksek maliyetleri getirmektedir. Ayrıca siyasi - askeri vb. başka boyutlarda da engeller bulunmaktadır.

Dünya kendi kendine yeten ülkeler, toplumlar ve bireyler trendine giderken ve hidrokarbonların son kullanıcıya ulaştırma maliyetleri ekonomik ve bazen siyasi gerekçelerle artarken yenilenebilir enerji kaynakları daha fazla konuşuluyor olacaktır.

4.2. Türkiye'nin Enerji Politikası

Türkiye enerji politikasını öncelikle iç tüketimini karşılama hedefiyle birlikte çevre ülkelerdeki enerji rezervlerini dikkate alarak belirlemektedir. Türkiye enerjide net ithalatçıdır ve dış ticaret açığındaki en büyük kalem enerjidir (EPDK, 2021).

Türkiye'nin doğusunda, kuzeyinde ve güneyinde petrol ve doğal gaz açısından zengin ülkeler bulunsa da kimi zaman güvenlik gerekçesiyle kimi zaman ise politik ve ekonomik sebeplerle, ülke bazında kaynak çeşitliliğini de göz önünde bulundurarak dengeli bir enerji politikası oluşturmaya gayret etmektedir (İlter ve Kınık, 2017).

Türkiye kuzeyinde Rusya, doğusunda Hazar Bölgesi ülkeleri Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan, güneyinde Irak ve son olarak ilişkilerin hep dengeli tutulduğu İran'dan enerji ithal etmektedir. Türkiye'nin Rusya'dan, Azerbaycan'dan, İran'dan, Irak'tan ve gemi taşımacılığı ile birçok farklı ülkeden enerji ithal ettiği bir dengede en büyük payı Rusya almaktadır. Bu durum Türkiye'nin enerji politikalarına ilişkin 90'lı yıllardan beri tartışılan en önemli meseledir (Koutroumpis, 2020).

Türkiye enerji politikasını jeopolitik konumu sebebiyle, doğu ve batı bloğu arasındaki çekişmeden bağımsız oluşturamamaktadır. Doğu bloğuna karşı İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan NATO (Kuzey Atlantik Paktı Örgütü) gibi askeri ittifaklarda taraf olan Türkiye, enerjiye olan talebini özellikle Rusya'dan karşıladığı için doğu ve batı bloğu arasında uzun yıllardır bir denge politikası gütmektedir (Bilgin, 2019).

Türkiye askeri, ekonomik ve politik anlamda uzun yıllardır batı bloğuna daha yakın bir dış politika çizgisi izlemektedir. Bunun sonucu olarak Rusya ile ilişkiler dengeli tutulsa da 1960'lardan bu yana Rusya ile ilişkilerini de geliştirmeye devam etmektedir. Özellikle 1960'lardan sonra gelişen ilişkilerle birlikte Rusya'nın desteğiyle Türkiye'de bir petrol rafinerisi inşa edilmiş ve benzer gelişmeleri takiben

1980'lerin sonunda Rusya ile ilk doğal gaz alım anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde, detaylarına daha sonra değineceğimiz “Batı Hattı” olarak bilinen hat inşa edilmiş ve Türkiye ilk uzun dönemli kontratı imzalamıştır (Koutroumpis, 2020).

Batı Hattı; Ukrayna, Romanya, Bulgaristan'ı takiben Türkiye'ye geldiğinden transfer güvenliği bağlamında yeni bir kavramı da Türkiye'nin gündemine getirmiştir. Bu hat ile 25 yıl boyunca gaz akışı sağlandığı göz önünde bulundurulursa, bu ülkelerle yaşanacak her problem tek gaz kaynağının geçtiği bu ülkelerin elini güçlendirme potansiyeline sahip olmuştur. Türkiye bu örnekte deneyimlediği durumu daha sonra inşa edilen “Mavi Akım” ve “Türk Akım” projelerinde, Karadeniz tabanının kullanılması sebebiyle yaşamamıştır. Batı Hattı örneğinde Türkiye, transfer ülkesi ve transfer güvenliği kavramları ile tanışmıştır (Akgül, 2007).

Türkiye'nin enerji politikaları ağırlıklı olarak Rusya ile ilişkiler bağlamında ele alınsa da Türkiye için Rusya'ya en ciddi ve güvenilir alternatif Hazar Bölgesi'dir. Bu bölgede SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği)'nin dağılması sonrasında kurulan ve Türkiye ile yakın ilişkileri bulunan ülkeler Türkiye için ciddi bir avantaj sağlamaktadır (Turan, 2010).

Türkiye'nin enerji politikalarının Rusya'ya enerji bağımlılığı düzleminden sıyrılması ve avantajlı bir konuma erişmesinin tek yolu Hazar Bölgesi ülkeleri ile geliştireceği enerji diplomasisi ve projelerdir. Hazar Bölgesi'nin zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olmasının yanı sıra coğrafi olarak Türkiye'ye yakın olması da ciddi bir avantajdır. Hazar Bölgesi, Türkiye'nin yanı sıra Avrupa ülkelerinin de odağındadır. Dünyanın en büyük tüketim alanlarından birisi olan Avrupa da Türkiye gibi doğal gazda Rusya'ya ciddi oranda bağımlıdır. Özellikle Doğu Avrupa ülkeleri yüzde yüze varan oranlarla enerjide Rusya'ya bağımlı hale gelmiştir (Austvik and Rzayeva, 2016).

Bu durum Avrupa'yı da alternatif bir enerji rezervi arayışına itmiştir. Hazar Bölgesi bu açıdan değerlidir ve Türkiye Hazar çıkışlı ve Avrupa varışlı birçok projede transit ülke olarak konuşulur olmuştur. Bu durumu avantaja çevirmek isteyen Türkiye için şimdiye kadar hayata geçen tek proje TANAP (Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı) olmuştur (İlter ve Kınık, 2017).

Türkiye Hazar bölgesi doğal gazını hem kendi tüketim talebine cevap vermek hem de Avrupa'ya taşıyarak önemli bir konum elde etmek istese de bu durum Rusya

açısından pazar kaybı anlamına geleceğinden başka bir denge ortaya çıkmaktadır (Aydın, 2013).

Rusya Devlet Başkanı Putin'in daha iktidara gelmeden evvel belirlediği, enerji odaklı dış politika, Rus dış politikasını her alanda daha agresif bir tutum izlemeye sevk etmiştir. Hazar Bölgesi'ndeki ülkeler üzerinde - enerji bağlamında - Rusya etkisine de bu çerçevede bakmak gerekmektedir (Tosun, 2016), (Örmeci ve Kısacık, 2018).

Türkiye'nin enerji politikalarında bir diğer unsur ise, güneyindeki rezervlerdir. Ancak bölgede devam eden istikrarsız siyasi ortam birçok projenin konuşulmasını dahi engellemektedir. Bölgede zengin rezervlere sahip Irak, İran, Suriye ve Mısır gibi ülkelerle kırılğan bir şekil alan ikili ilişkiler, enerji projelerinde Türkiye aleyhine durumların meydana gelmesine sebep olmaktadır. Bölge ülkeleri ile sınırlı ticaret hacminin yanı sıra Akdeniz'de devam eden güncel doğal gaz keşif tartışmaları da bir diğer meseledir (Develi ve Erdem, 2023).

Bölgede İran ve Irak'tan sınırlı bir kapasite ile enerji temin eden Türkiye, kimi zaman güvenlik kimi zaman ise siyasi sebeplerle ilişkileri belli bir dengede tutmayı tercih etmektedir.

Türkiye'nin enerji politikalarında son yıllarda gündem olan bir diğer mesele terminal ülke (hub) olma hedefidir. Avrupa'ya ulaşacak doğal gaz ve petrol nakil hatlarında merkez ülke olmayı hedefleyen Türkiye için TANAP ve Türk Akım boru hatları bir başlangıç olsa dahi bu yolda kat edilecek ciddi bir mesafe olduğu söylenebilir. Türkiye'nin kendi iç piyasasında bazı düzenlemeler de gerektiren bu hedef şimdilik ulaşabilir olmaktan uzak görünmektedir (Budak, 2017).

Türkiye Karadeniz ve Akdeniz'de yürüttüğü doğal gaz arama ve çıkarma faaliyetleri sonucunda iç tüketimi karşılayabilecek bir rezerv keşfettiğinde tüm anlatılan dengelere yeni bir yaklaşımla eğilmek gerekecektir. Enerjide neredeyse tamamen dışa bağımlı Türkiye için keşfedilecek rezervler yanında bir diğer önemli mesele, dünyadaki trende de uygun şekilde, yenilenebilir enerji kaynaklarına ilişkin gelişmelerdir.

Türkiye için boru hatları ile doğal gaz ithal etmenin yanı sıra en ciddi alternatifler LNG (sıvılaştırılmış doğal gaz)'dir. Dünya'da da boru hattı taşımacılığına en büyük rakip olan ve boru hattı anlaşmalarındaki gibi uzun dönemli kontratlar gerektirmeyen

ve daha esnek olan LNG taşımacılığı Türkiye gibi üç tarafı denizlerle çevrili bir ülke için fırsattır. Türkiye hem özel sektör hem de devlet eliyle LNG tesis ve işletme kapasitesini son yıllarda arttırmıştır. Ayrıca Silivri ve Tuz Gölü depolama tesisleri bir diğer önemli adımdır (TÜBA, 2021).

Burada anlatılan ve detaylarına ileride değineceğimiz yatırım ve projeler sayesinde, Türkiye enerji politikalarında Rusya'ya aşırı bağımlılığın kurtulma ve Hazar Bölgesi rezervinin ve hatta Orta Doğu rezervlerinin Avrupa'ya taşınmasında transfer ülke ve terminal ülke (hub) olma hedefine yaklaşacaktır.

4.2.1. Türkiye'nin İmkanları ve Kısıtları

Bir ülkenin enerji ve dış politikasında elini güçlendiren veya zayıflatan bir dizi faktör sayılabilir. Bu faktörler birbirine etki ettiği gibi dış politikanın ve enerji politikasının imkan ve kısıtlarını da belirler (Üşümezsoy, 2017).

Bu bağlamda Türkiye'nin de dış politika açısından hareket alanını genişletecek avantajları olduğu gibi bazı dezavantajları da mevcuttur. Nitekim Türkiye, üzerinde bulunduğu coğrafyanın getirdiği avantaj sayesinde jeopolitik olarak önemli bir konuma sahiptir. Ayrıca tarihsel ve kültürel potansiyeli sayesinde gerek Orta Doğu ülkeleri gerekse Orta Asya ülkeleri ile iyi ilişkiler geliştirme imkanına da sahiptir (Şahin, 2019).

Türkiye, tüm bunlara ek olarak özellikle Avrupa ülkelerine göre genç bir nüfusa sahip olması, su kaynakları açısından komşularına göre nispeten iyi durumda olması, tarıma elverişli geniş topraklara sahip olması, boğazlar gibi stratejik su yollarına hâkim olması, yakın coğrafyasındaki ve dünyadaki en büyük ordulardan birine sahip olması gibi unsurlar sayesinde dış politikasını belirlerken ciddi avantajlara sahiptir.

Öte yandan, Türkiye dış ticaret açığında en büyük farkı oluşturan enerji ithalatı açısından petrol ve doğal gaz kaleminde dışa bağımlı bir ülkedir. Söz konusu olan enerji bağımlılığı ise bu konu sadece petrol ya da doğal gaz ticareti olmanın ötesine geçmektedir. Nitekim batı bloğunda siyasi - askeri anlamda yakın olma politikası doğal olarak doğu bloğuna mesafeli olmayı gerektirmiştir. Ancak bölgenin en büyük doğal gaz rezervleri Rusya coğrafyası ve onun etkisindeki Orta Asya bölgesindedir. Bu durum Türkiye için farklı bir politika tarzını mecbur kılmaktadır (Turan, 2010).

Avrupa'nın doğal gazda Rusya'ya bağımlılığını azaltma çabasının sonucu olarak yöneldiği Hazar Bölgesi'ne ulaşmanın en makul yolu Türkiye'ye transit ülke konumu kazandıracak projelerdir. Bu durum Türkiye için hem enerji hem de dış politika bağlamında ciddi bir imkandır (Sıddı, 2018).

Bu bağlamda Avrupa'ya gaz temini için ikinci ciddi alternatif ise İran ve Irak doğal gazıdır. Ancak İran'a yönelik ABD destekli ambargolar buna imkan tanımazken, diğer yönde Irak'ta uzun yıllardır devam eden istikrarsız siyasi ortam, bölgesel çatışmalar ve terör örgütü PKK'nın varlığı, Türkiye'nin Irak ile daha büyük enerji projeleri konuşmasının önünde engeldir. Türkiye'nin bu ülkelerin yanı sıra diğer bölge ülkeleri ile de bir süredir devam eden kırılgan ikili ilişkileri, Katar gazının Ortadoğu ülkelerini takiben Avrupa'ya aktarımı gibi çok ciddi projelere de engel teşkil etmektedir.

Ekonomik, siyasi, askeri, tarihsel - kültürel arka plan bağlamında Türkiye'nin dış politikasını dolayısıyla da enerji politikasını belirleyen tüm imkan ve kısıtlar hem bölge ülkeleriyle hem de içinde bulunulan ekonomik / siyasi / askeri ittifaklarla çok yönlü ve karmaşık bir ilişki yürütmeye gerektirmektedir (Sıvış, 2019).

Türkiye için 2030 yılına kadar bitecek olan uzun dönemli doğal gaz alım kontratları, enerji politikaları açısından önümüzdeki kritik eşiktir. Türkiye hem LNG altyapısında ve depolama kapasitesinde hem de yenilenebilir enerji üretiminde yol alırken, Karadeniz ve Akdeniz sahalarında yapacağı doğal gaz rezervi keşifleri ile 2030 yılına kadar enerji politikalarında yeni imkanları ve kısıtları kendi eliyle belirleyecektir (TÜBA, 2021).

4.2.2. Enerji Koridoru – Transit Ülke ve Terminal Ülke (Hub) Bağlamında Türkiye

Fosil enerji kaynakları, çıkarıldıkları bölgelerden yoğunlukla kara, deniz ve boru hattı taşımacılığı vasıtasıyla dağıtım noktalarına taşımaktadır. Bu taşıma faaliyeti ilgili coğrafyanın zorlukları, çevre ülkelerle siyasi ve ekonomik rekabetin yansımaları gibi engellere göre zorlaşabilir ya da kolaylaşabilir. Nitekim boru hattı çoğu zaman birçok ülkenin sınırlarından geçmek zorundadır ve çok uzun dönemli projelerdir.

Dünyada doğal gaz rezervleri Rusya, Hazar Bölgesi ülkeleri ve Ortadoğu coğrafyasında yoğun olarak bulunmaktadır. Bu coğrafyaların ortasında ve dünyanın en büyük tüketim bölgelerinden biri olan Avrupa'ya geçiş noktasında ise Türkiye bulunmaktadır. Bu durum Türkiye'ye transit ülke ve terminal ülke olabilme potansiyeli sunmaktadır (Bilgin, 2019).

Türkiye transfer ülkesi olabilme bağlamında TANAP ve Türk Akımı boru hattı ile ilk adımını atsa da terminal ülke olabilmek başka faktörleri de gerekli kılmaktadır.

Bir ülkenin sadece coğrafi avantaja sahip olarak enerji merkezi bağlamında terminal ülke olması mümkün değildir. Türkiye'nin çok sınırlı enerji üretimi, ithalatta aşırı dışa bağımlılığı, arz güvenliği riskinin yüksek olması, enerji piyasasında BOTAŞ etkisiyle serbest piyasa koşullarının oluşmaması gibi engeller, terminal ülke olabilmesinin önündeki en büyük zorluklar olarak sayılabilir (Kakışım, 2020).

Enerji politikalarına ilişkin enerji koridoru, transit ülke ve terminal ülke (hub) kavramları isimlerinden anlaşılacağı üzere bir ülkenin boru hatları için geçiş noktası ya da üs olmasını ifade etmektedir. Ancak bu kavramlar arasında teknik bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu kavramları ele alarak Türkiye'nin uluslararası enerji sistemindeki konumunu ve bu kavramların tayin ettiği çerçevenin avantaj ve dezavantajlarını daha iyi görebilmek mümkündür (Aydın, 2022), (Sıvış, 2019).

Enerji koridoru kavramı, ilgili ülkenin ithalatçı ve ihracatçı ülkeler arasında salt bir köprü olmasını, kendi toprakları üzerinden geçen boru hattı üzerinde tasarrufun çok az olması ya da hiç olmamasını ifade eder. Örneğin Bakü - Tiflis - Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın ciddi bir kısmı Türkiye topraklarından geçmesine rağmen TPAO (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı) payı yalnızca %6,75 tir (Özdemir, 2022).

Transit ülke kavramı ise ithalatçı ve ihracatçı ülkeler arasındaki boru hattının geçiş ülkesine ait olması ya da geçiş ülkesindeki mevcut şebeke üzerinden petrol / doğal gaz taşınmasını ifade eder (Üşümezsoy, 2017).

Transit ülke kavramı ile gelişen terminal / merkez / hub ülke kavramlarına gelince, bu üç kavram birbirleri yerine kullanılır ve birden fazla ülkeden gelen petrol / doğal gazın ithalatçı konumundaki ülkelere dağıtılmasında, ilgili ülkenin ticari olarak operasyon merkezi olmasını ifade eder. Transit ülkedeki gibi sadece geçişi sağlamak

değil, ticari gelir elde etmeyi de kapsayan “hub” kavramı bir ülkeyi enerji ticaret merkezi haline getirmektedir (Örmeci ve Kısacık, 2018).

Hub kavramının detayına değinmek gerekirse; hub, “fiziksel hub” ve “sanal hub” olmak üzere iki farklı enerji ticaret merkezini ifade eder. Fiziksel hub adından da anlaşılacağı üzere boru hatlarının fiziksel olarak kesiştiği ülkeyi ifade ederken, sanal hub da ise fiziksel kesişim yaşanmamakta ancak kesişimin varsayılan bir sanal piyasada gerçekleştiği kabul edilmekte ve bu piyasaya ev sahipliği yapan ülke sanal hub olarak ifade edilmektedir (Özdemir, 2022).

Kavramlara ilişkin açıklamalardan da anlaşılacağı üzere bir ülkenin enerji koridoru, transit ülke veya terminal / merkez / hub ülke olması arasında teknik, ekonomik, hukuki, politik vb. birçok yönden farklılıklar bulunduğu ortadadır. Bir ülkenin koridor ya da transit ülke olmasının terminal ülke olmasına nazaran en azından teknik yönden daha kolay olduğu söylenebilir. Ancak terminal ülke olmak ekonomik, hukuki, teknik vb. alanlarda pek çok düzenleme ve altyapı çalışması gerektirmektedir (TÜBA, 2021).

Türkiye açısından bugün için terminal ülke olma iddiasında bulunmak, en azından mevcut durumda realiteden uzak bir yaklaşım olacaktır. Türkiye'nin enerjide aşırı şekilde dışa bağımlı olmasının da etkisiyle, transit ya da terminal ülke olmasına ilişkin planlamalar, Türkiye dışındaki enerji ihracatçısı ya da ithalatçısı aktörler tarafından yapılan ve siyasi - ekonomik koşullardan sürekli etkilenen projeler eliyle belirlenmektedir. Türkiye'nin kendi kendine yetebilen bir enerji sistemi kurması ya da dışa bağımlılığı en alt düzeye indirecek keşifler yapması bu denklemi Türkiye lehine değiştirecektir.

4.2.3. Türkiye'nin Doğal Gaz Tüketimi ve Depolama İşleme Kapasiteleri

Türkiye'nin doğal gaza olan talebi hem büyümeye devam eden nüfusu hem de gelişmekte olan ekonomisi sebebiyle artmaktadır. Konutlarda, sanayide, elektrik üretiminde vb. alanlarda kullanımı artan doğal gaz için Türkiye, talebi karşılamak adına boru hattı ve LNG taşımacılığı ile ithalat yaparken diğer yanda depolama ve işleme kapasitesini arttırmaya çaba göstermektedir (TSKB, 2021).

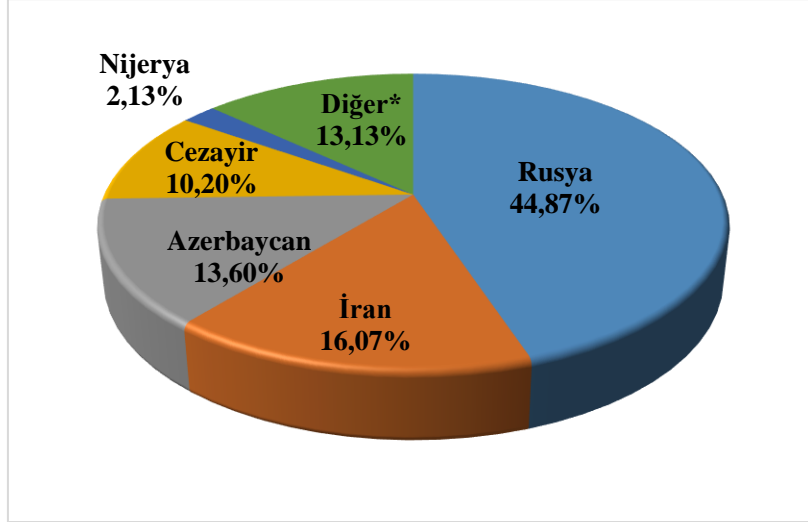
Tablo 4.1’deki verilerden de anlaşılacağı üzere 2011 yılından 2021 yılına kadar Türkiye’nin toplam doğal gaz ithalatı, dönem dönem iklimsel ya da ekonomik sebeplere dayalı düşüşler dışında, belli bir ritimde artmıştır. Ülkeler bazında bakıldığında ise Rusya’nın toplam içindeki payı 2011 yılında %57,91’e kadar çıkmışken 2019 yılından itibaren hem başka boru hatlarının devreye alınması hem de Cezayir, Nijerya, Katar, ABD gibi farklı ülkelere alınan LNG miktarındaki artışa da bağlı olarak azalmıştır (EPDK, 2022).

Tablo 4.1: 2011-2021 yılları doğal gaz ithalat miktarları (Milyon Sm³).

Ülke	Rusya		İran		Azerbaycan		Cezayir		Nijerya		Diğer**		Toplam	Bir Önceki Yıla Göre Yüzde Değişim
	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)		
2011	25.406	57,91	8.190	18,67	3.806	8,67	4.156	9,47	1.248	2,84	1.069	2,44	43.874	15,35
2012	26.491	57,69	8.215	17,89	3.354	7,3	4.076	8,88	1.322	2,88	2.464	5,37	45.922	4,67
2013	26.212	57,9	8.730	19,28	4.245	9,38	3.917	8,65	1.274	2,81	892	1,97	45.269	-1,42
2014	26.975	54,76	8.932	18,13	6.074	12,33	4.179	8,48	1.414	2,87	1.689	3,43	49.262	8,82
2015	26.783	55,31	7.826	16,16	6.169	12,74	3.916	8,09	1.240	2,56	2.493	5,15	48.427	-1,7
2016	24.540	52,94	7.705	16,62	6.480	13,98	4.284	9,24	1.220	2,63	2.124	4,58	46.352	-4,28
2017	28.690	51,93	9.251	16,74	6.544	11,85	4.617	8,36	1.344	2,43	4.804	8,7	55.250	19,2
2018	23.642	47,02	7.863	15,64	7.527	14,97	4.521	8,99	1.668	3,32	5.061	10,21	50.282	-8,99
2019	15.196	33,61	7.736	17,11	9.585	21,2	5.678	12,56	1.756	3,88	5.260	11,63	45.211	-10,08
2020	16.166	33,59	5.321	11,06	11.548	24,00	5.573	11,58	1.358	2,82	8.159	16,95	48.126	6,45
2021	26.343	44,87	9.434	16,07	7.986	13,60	5.987	10,20	1.249	2,13	7.706	13,13	58.704	21,98

**2020 yılına kadar Spot LNG ithalatının yapıldığı ülkeleri, 2020 yılında spot LNG/boru gazı ithalatının yapıldığı ülkeleri temsil etmektedir.

Türkiye’nin toplam ithalatında 2021 yılında 58 bcm (tabloya göre 58,704 msm³) ile rekor kırmıştır. 2021 yılında ülkeler bazında Rusya %44,87 ile en büyük doğal gaz tedarikçisi olurken, onu %16,07 ile İran, %13,60 ile Azerbaycan takip etmektedir. LNG ithalatında ise Cezayir % 10,20 ve Nijerya %2,13 başı çekmektedir. Şekil 4.5’de 2021 yılı için Türkiye’nin doğal gaz ithalatı yaptığı ülkelerin, ithalattaki dağılım oranları gösterilmiştir (EPDK, 2022).

* Spot ithalatın yapıldığı ülkeleri temsil etmektedir.

Şekil 4.5: 2021 yılı kaynak ülkeler bazında Türkiye'nin doğal gaz ithalatı(%).

Türkiye son yıllarda içerideki talebe cevap verebilmek adına ülke bazında kaynak çeşitlendirme arayışına girişmiştir. Bu kapsamda LNG taşımacılığı ile doğal gaz ithalatına ağırlık verilmiştir (TÜBA, 2021).

Tablo 4.2: 2013-2021 yılları arasında, doğal gaz ithalatı gerçekleştiren şirketlerin doğal gazın taşıma türüne göre ithalat miktarları (milyon sm³) ve payları (%).

Gazın Türü	BORU GAZI		LNG		TOPLAM
	Miktar	Pay(%)	Miktar	Pay(%)	Miktar
2013	39.419,44	87,08	5.849,54	12,92	45.268,98
2014	41.981,41	85,22	7.280,87	14,78	49.262,28
2015	40.778,11	84,21	7.648,96	15,79	48.427,08
2016	38.724,48	83,54	7.627,68	16,46	46.352,17
2017	44.484,67	80,52	10.765,28	19,48	55.249,95
2018	39.032,13	77,63	11.249,92	22,37	50.282,05
2019	32.517,40	71,92	12.694,07	28,08	45.211,47
2020	33.047,16	68,67	15.078,35	31,33	48.125,51
2021	44.596,57	75,97	14.107,36	24,03	58.703,93

Tablo 4.2'de görüleceği üzere LNG payı ithalatta %12'lerden %24'lere kadar yükselmiştir. Boru hattı ile ithal edilen doğal gaz oranı ise %87'lerden %68'e kadar gerilemiştir. 2020 yılında başlayan covid-19 pandemisinin etkisiyle dünyadaki duruma

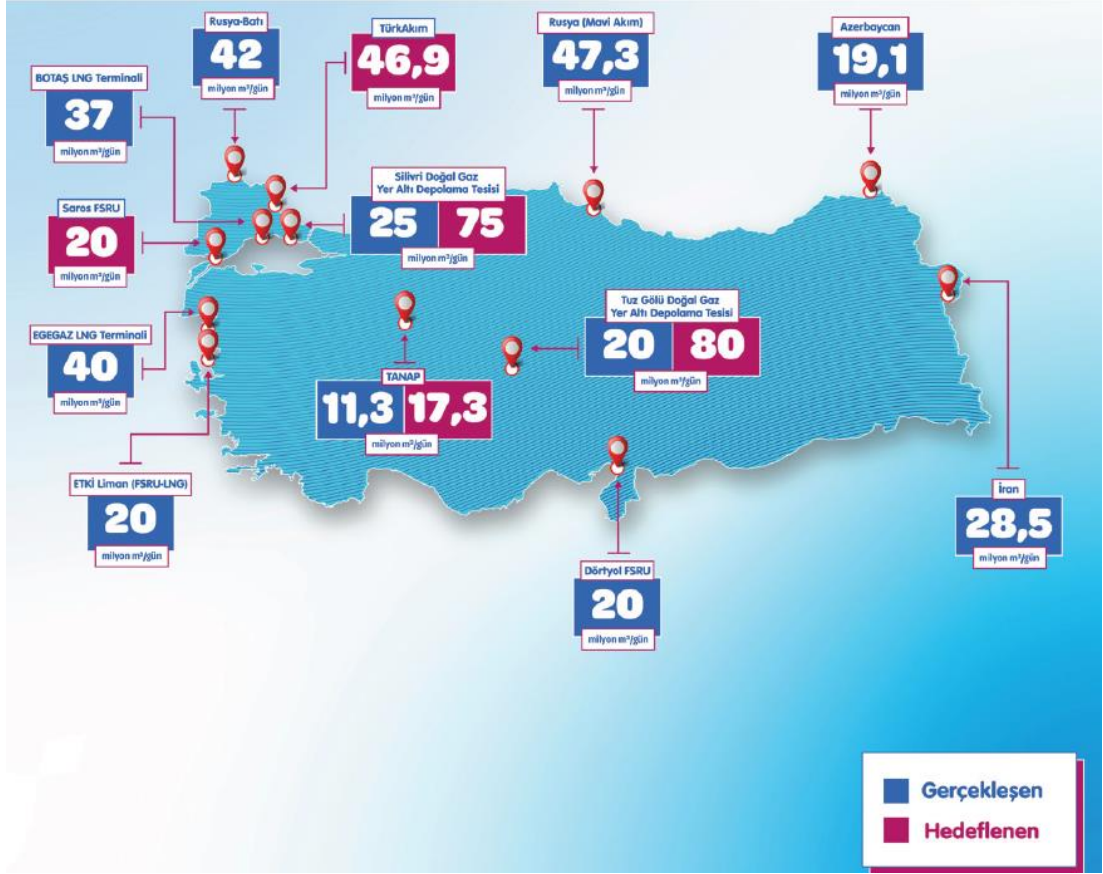
benzer şekilde Türkiye’de de ekonomideki durgunlukla birlikte, ithalatta ve dolayısıyla tüketiminde azalış görülmüştür. 2021 yılında ise toplam tüketim / ithalat 10 bcm artmıştır (EPDK, 2022).

Türkiye doğal gaz piyasasında tekel konumunda bulunan BOTAŞ ithalatta da aynı şekilde en büyük şirkettir. 2021 yılı verilerine göre ithalat içindeki BOTAŞ’ın payı %93,42’dir. Tablo 4.3’de, 2021 yılı şirketler bazında doğal gaz ithalatı (milyon sm³) belirtilmiştir (EPDK, 2022).

Tablo 4.3: 2021 yılı şirketler bazında doğal gaz ithalatı (milyon sm³).

Şirket Unvanı	Toplam Miktar	Yüzde (%)
Botaş (Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi)	54.843,46	93,42
Bosphorus Gaz Corporation Anonim Şirketi	2.457,66	4,19
Akfel Gaz Sanayi Ve Ticaret Anonim Şirketi	749,07	1,28
Kibar Enerji Anonim Şirketi	316,48	0,54
Shell Enerji Anonim Şirketi	245,77	0,42
Avrasya Gaz Anonim Şirketi	62,37	0,11
Enerco Enerji Sanayi Ve Ticaret Anonim Şirketi	29,12	0,05
Genel Toplam	58.703,93	100,00

Türkiye’nin ithalatında boru hatları ve LNG taşımacılığı ile gelen doğal gazın giriş noktaları Şekil 4.6’da gösterilmiştir. Rusya’dan, Mavi Akım ve Türk Akım Boru Hatları ile gelen doğal gaz günlük ortalama 90 milyon m³/gün’dür. Toplam ithalatta Azerbaycan ve İran’dan gelen doğal gazın günlük kapasitesi ise yaklaşık 45 milyon m³/gün’ dür (TÜBA, 2021).

Şekil 4.6: Türkiye'nin doğal gaz giriş kapasiteleri.

Türkiye'nin depolama kapasitesi ise yaklaşık 3 bcm olmakla birlikte önümüzdeki yıllarda bu kapasitenin toplamda 10 bcm'e çıkarılması planlanmaktadır (EPDK, 2022). Türkiye'nin depolama kapasitesi (Tuz Gölü ve Silivri Depolama Tesisleri) Tablo 4.4'de verilmiştir (TÜBA, 2021).

Tablo 4.4: Yer altı doğal gaz depolama tesislerinin mevcut ve planlanan kapasiteleri.

Depolama Tesisleri	Mevcut Kapasite	Planlanan Kapasite	Mevcut Send - Out	Planlanan Send - Out
Tuz Gölü	600 mcm	5,4 bcm	20 mcm/gün	80 mcm/gün
Silivri	2,481 bcm	4,6 bcm	35 mcm/gün	75 mcm/gün

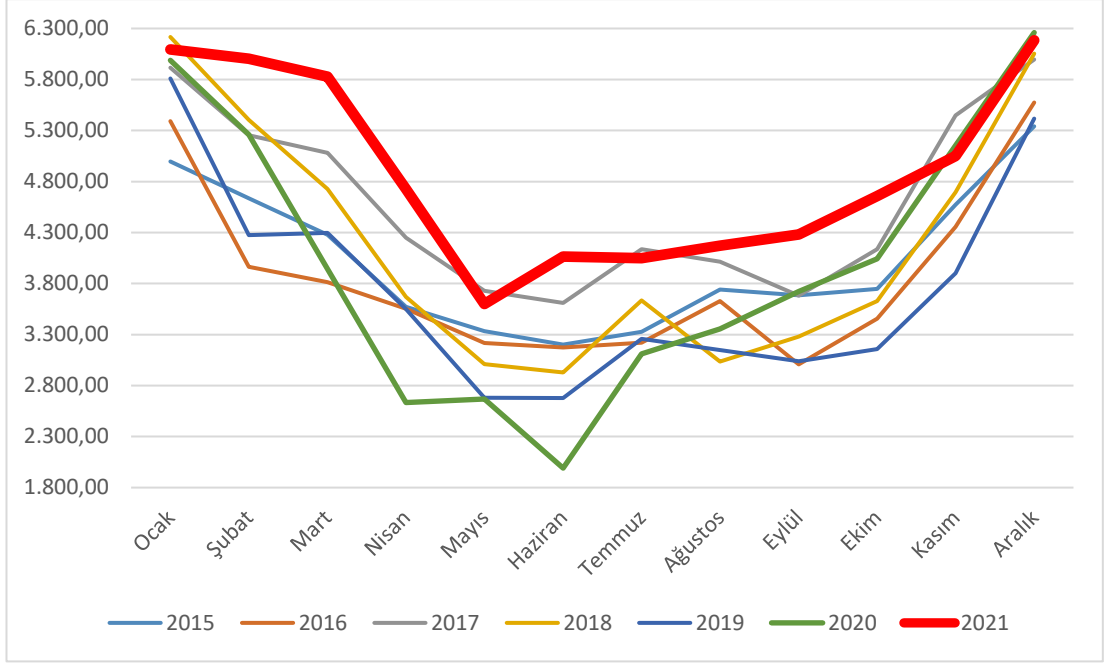
Tuz Gölü Yer Altı Doğal Gaz Depolama Tesisi ve Silivri Yer Altı Doğal Gaz Depolama Tesisi olmak üzere iki depolama tesisi bulunmaktadır. Bu tesislerden Tuz Gölü Yer Altı Doğal Gaz Depolama Tesisi 20 mcm (milyon metre küp), Silivri Yer Altı Doğal Gaz Depolama Tesisi ise günlük 35 mcm doğal gazı ana dağıtım sistemine iletme kapasitesine sahiptir (TÜBA, 2021).

Şekil 4.7: BOTAŞ doğal gaz ve petrol boru hatları.

Türkiye’de yer altı depolama tesisleri dışında toplam dokuz doğal gaz giriş noktası bulunmaktadır. Bunlar boru hatlarının ülkemize giriş yaptığı noktalar ve LNG gemilerinden iletim için kullanılan FSRU ve sabit terminallerdir. Tablo 4.2’de görüleceği üzere 2021 yılı toplam doğal gaz ithalatında boru hatları ile gelen miktar en yüksek paya sahiptir. Şekil 4.7’de BOTAŞ’a ait doğal gaz ve petrol boru hatları gösterilmiştir (Web, 3).

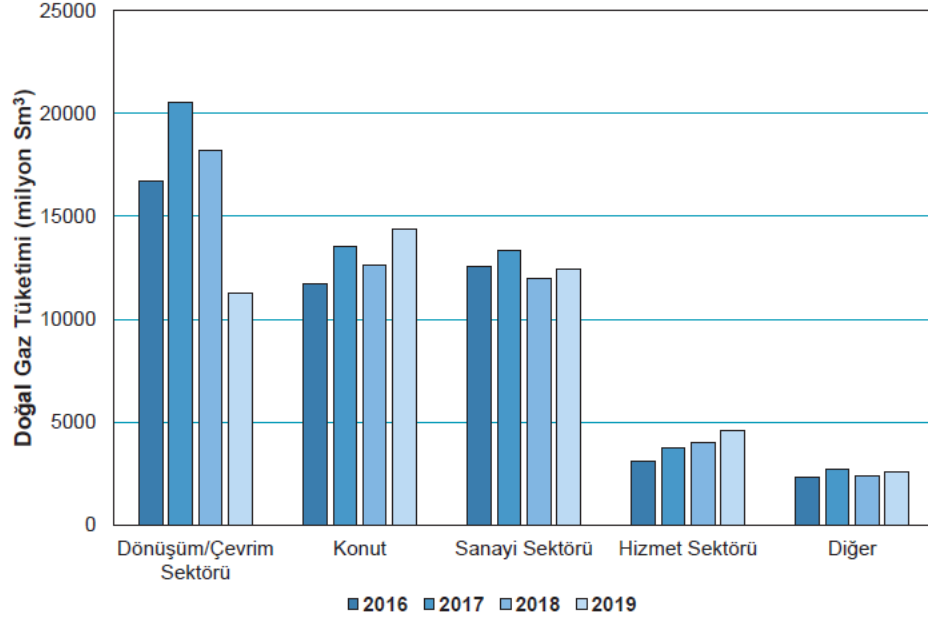
Türkiye’de özellikle iklim etkisine bağlı olarak, doğal gazın kış aylarında konutlarda daha fazla kullanımı ile birlikte, tüketimde dalgalanmalar olmaktadır (ETKB, 2023).

Şekil 4.8: 2015-2021 yılları aylık ithalat miktarları karşılaştırması (milyon Sm³).

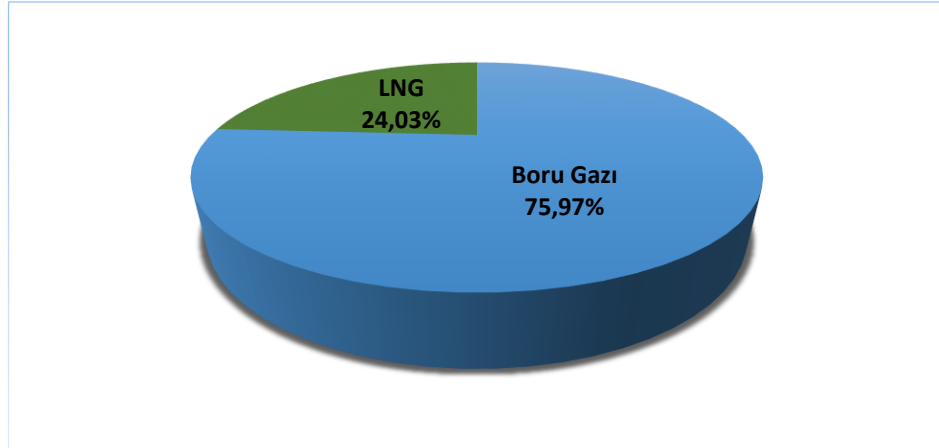
Şekil 4.8’de görüleceği üzere; yıllara göre küçük değişiklikler görülmekle birlikte özellikle kasım, aralık ve ocak aylarında diğer aylara göre daha fazla tüketim olduğu söylenebileceği gibi, bazı yıllarda ekonomideki durgunluğun etkisiyle de tüketimde azalma olduğu ortadadır (EPDK, 2022). Nitekim 2020 yılındaki pandemi dönemi buna en belirgin örnektir.

Türkiye’de sektörler özelinde doğal gaz tüketimi elektrik üretim santrallerinde, ısınma amaçlı olarak konutlarda, sanayi sektöründe ve hizmet sektöründe yüksektir. İklimsel etki ve Anadolu’da ilçelere varıncaya dek genişleyen doğal gaz dağıtım şebekesi sayesinde yıllar içinde doğal gazın konutlarda tüketiminde artış gözlemlenmektedir. Diğer yandan yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimindeki artışa bağlı olarak dönüşüm / çevrim sektörü yani elektrik santrallerinde kullanılan doğal gaz miktarında son yıllarda düşüş başlamıştır. Sanayi sektöründeki durum ise ekonomiye bağlı olarak artmakta ya da azalmaktadır (TSKB, 2021). Şekil 4.9’da doğal gaz tüketiminin sektörel dağılımı verilmiştir (TÜBA, 2021).

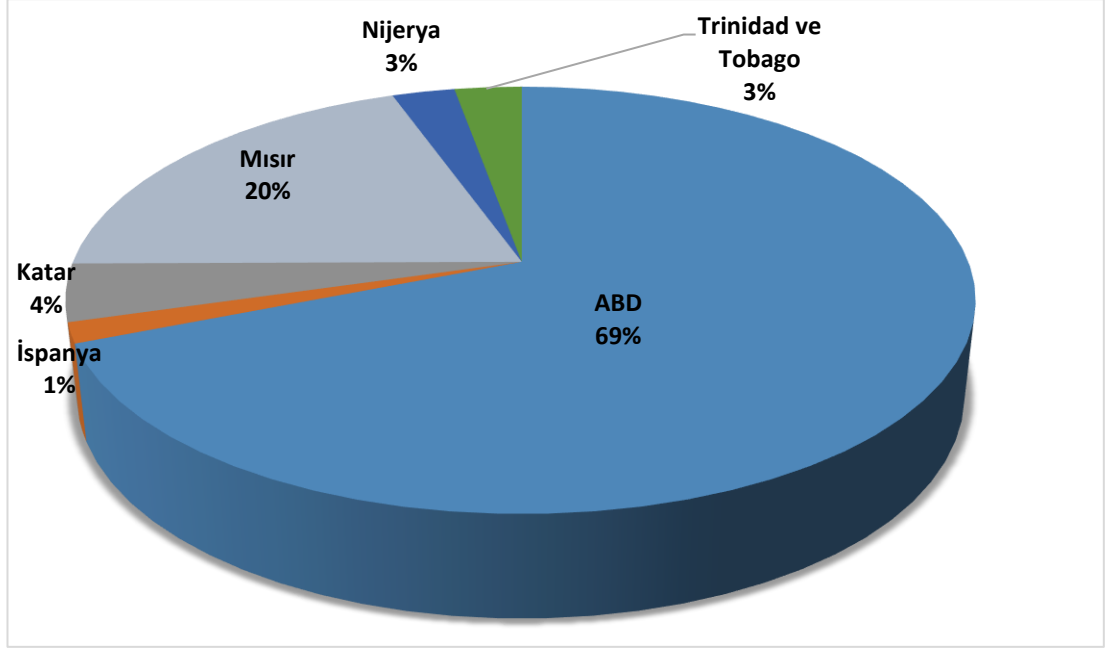
Şekil 4.9: Sektörler özelinde doğal gaz tüketimi değişimi.

Türkiye, boru hatları ile ithal edilen doğal gaz kontratlarının uzun dönemli olması, “al ya da öde” sisteminin dönem dönem getirdiği ek mali yükler, sözleşmelerde yeniden ihraç etme (re- export) imkanı tanınmaması gibi sebeplerle LNG kapasitesini artırma yoluna gitmiştir. Bu yönüyle Rusya’ya olan enerji bağımlılığının azalmasına da katkı sunmaktadır. Şekil 4.10’da, 2021 yılı ithalatına ait LNG ve boru gazı payları gösterilmiştir (EPDK, 2022).

Şekil 4.10: 2021 yılı toplam ithalatta boru gazı-LNG payları(%).

LNG ithalatında da boru hattına benzer şekilde uzun dönemli kontratlar mevcut olmakla birlikte spot piyasadan doğal gaz ithal etme imkanı bulunmaktadır. Türkiye son 10 yıllık periyotta spot piyasadan LNG ithalatına ağırlık vermeye başlamıştır (EPDK, 2022).

Şekil 4.11: 2021 yılı spot LNG ithalatının ithalat yapılan ülkelere göre dağılımı(%).

Türkiye'de spot piyasada LNG ithal etme lisansına sahip olan iki şirket, BOTAŞ ve Ege Gaz A.Ş. aracılığıyla ABD (%69) ve Mısır (%20) başta olmak üzere Katar, İspanya, Nijerya, Trinidad ve Tobago'dan 2021 yılına spot LNG ithal edilmiştir. Şekil 4.11'de, 2021 yılı spot LNG ithalatının ithalat yapılan ülkelere göre dağılımı(%) gösterilmiştir (EPDK, 2022).

Türkiye'nin doğal gaz tüketimi ve depolama - yeniden işleme kapasitesine göz attığımız bu bölümü kısaca özetlemek gerekirse; Türkiye doğal gaza olan talebi belli bir oranda artan bir ülke olarak boru hattı ile doğal gaz ithalatına fazlasıyla bağımlıdır. Bu durumu aşmak ve etrafındaki denizlerin de avantajını kullanmak için gemi ile LNG ithalatına ve buna bağlı olarak LNG depolama ve işleme kapasitesini geliştirmeye çabalamaktadır. Bu aşamada tesis ve altyapı istenilen seviyelerde olmasa dahi LNG'nin toplam ithalat içerisindeki payı yıldan yıla artış göstermektedir (Aydın, 2022).

Türkiye doğal gaz tüketimini ağırlıklı olarak elektrik üretim santrallerinde, konutlarda ve sanayi sektöründe gerçekleştirmektedir. Doğal gazdan elektrik üretimi maliyetli olduğundan bu durum son tüketiciye de yüksek elektrik faturası ile yansımaktadır. Türkiye bu duruma önlem geliştirmek amacıyla yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı enerji santralleri kurmak için devlet ve özel sektör eliyle tesis ve altyapı kurma çalışmaları uzun yıllardır sürdürmektedir (TSKB, 2021).

Türkiye, büyüyen nüfusu ve ekonomisi ile doğal gaza olan talebi artan bir ülke olarak, enerjide bağımlılığını tek ülke odaklı olmak yerine çeşitlendirme arayışındadır. Bu çabanın sonucu olarak piyasa düzenlemeleri, enerji rezervi zengin ülkelerle ikili ilişkiler, teknik altyapının güçlendirilmesi, özel sektörün enerji sektörüne yönelimi için teşvikler gibi bir dizi önlem geliştirmiştir (TÜBA, 2021).

4.2.4. Enerji Arz Güvenliği ve Türkiye Analizi

Enerji arz güvenliği bir ülkenin enerji bakımından kendi kendine yeterliliğini temin etmekle birlikte, tek kaynağa bağımlılıktan uzak bir enerji politikası yürütülerek enerjinin uygun fiyatlarla, sürekli ve güvenli bir şekilde karşılanması olarak tarif edilebilir (Hodalogulları ve Aydın, 2016).

Bu çerçevede, Türkiye Cumhuriyeti Enerji Bakanlığınca açıklandığı şekliyle;

- Enerjide en alt düzeyde dışa bağımlılık,
- Enerji, kaynak çeşitliliği ve yerli - yenilenebilir enerji kaynaklarına önem verilmesi,
- İçeride talep edilen enerjinin üretimi ve verimli kullanımı,
- Serbest piyasa içinde kamu ve özel kesimin harekete geçirilmesi,
- Türkiye'nin enerji talebini sürekli, güvenli, en az maliyetle ve en az çevresel zararlar karşılayabilecek altyapının kurulması,

hususları enerji arz güvenliğinin çerçevesini belirlemektedir (ETKB, 2023).

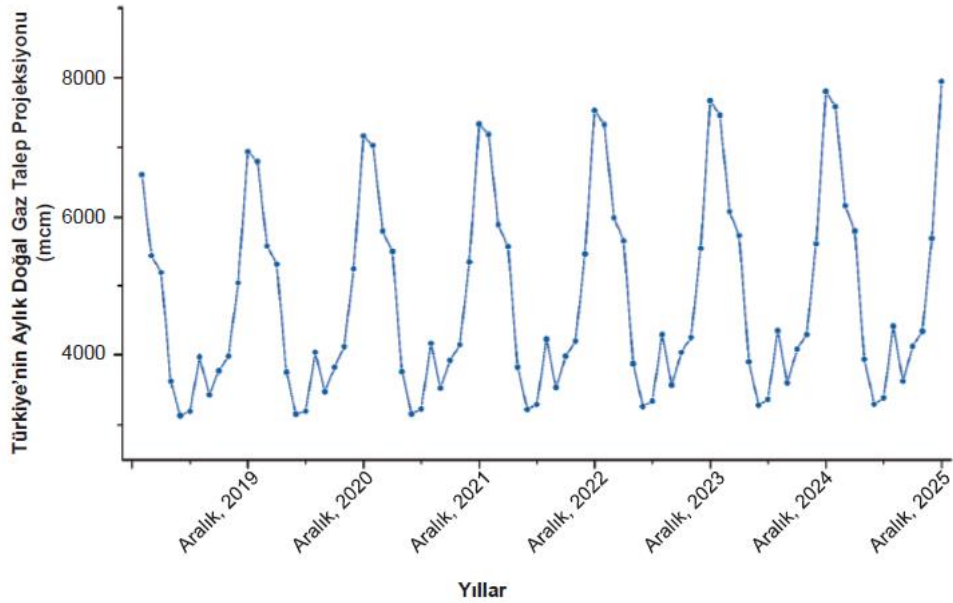
Türkiye enerjide doğal gaz özelinde dışa bağımlılığı en alt düzeye indirebilmek amacıyla öncelikle elektrik talebini karşılayabilme arayışına girmiştir. Doğal gaz ile çalışan elektrik santralleri doğal gaz fiyatlarındaki artışa bağlı olarak iç talebe daha pahalı elektrik arz ederek karşılık verebilmektedir. Bu duruma önlem olarak yenilenebilir enerji kaynaklarından faydalanmayı önceleyen bir enerji politikası takip edilmeye başlanmıştır (TSKB, 2021).

Bu kapsamda devlet ve özel sektör eliyle, enerji fiyatlarındaki dalgalanmalara önlem olarak; hidro - elektrik santralleri (HES), rüzgar enerjisi santralleri (RES), jeotermal enerji santralleri (JES) ve biyokütle enerji santralleri (BES) sayısında artışa gidilmiştir. Bu santrallerde üretim kapasitesi hala sınırlı olmakla birlikte dünyadaki değişim trendine uygun şekilde Türkiye'de de yenilenebilir enerjiye yöneliş

artmaktadır. Ayrıca dünyada birçok ülkede bulunmakla birlikte, çevreye ve insan sağlığına etkileri sebebiyle eleştiri konusu olsa da nükleer enerji santralleri elektrik üretiminde hala çok yüksek bir paya sahiptir. Türkiye de bu kapsamda Rusya işbirliği ile Mersin Akkuyu’da bir nükleer enerji santrali inşasına başlamıştır (TSKB, 2021), (TÜBA, 2021).

Öte yandan doğal gaza alternatif olarak kömür ile çalışan termik santraller de elektrik üretimi için Türkiye’de hala yoğunlukla tercih edilmektedir. Türkiye kömür ve linyit yatakları açısından zengin bir ülke olması ve elektrik üretiminde doğal gazın yüksek maliyetlere sebep olması yönüyle bir süre daha kömür ile çalışan termik santrallerin kullanmaya mecbur kalacaktır (TSKB, 2021).

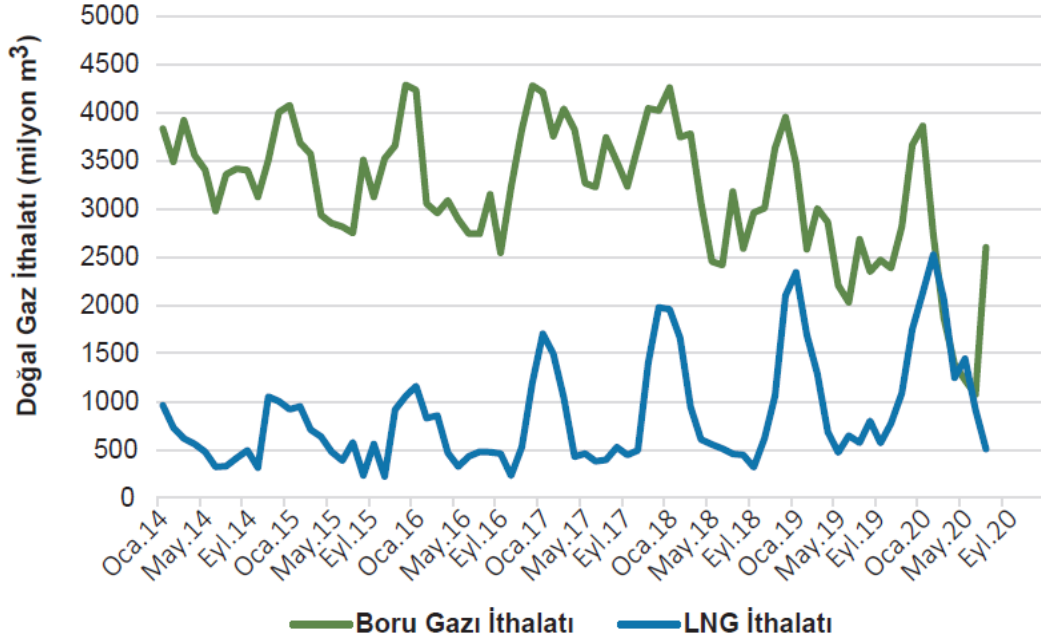
Enerji arz güvenliğinin kaynak tarafında durum Türkiye açısından gelişime açıkken, ülke çeşitliliği tarafında ise Rusya’ya bağımlılık hala yüksektir. Rusya’dan ithal edilen doğal gaz boru hatları ile gelmekte ve yüksek kapasitelere sahip boru hatları, kontratları “al ya da öde” sistemine göre işletilmektedir (Özdemir, 2022).

Şekil 4.12: Türkiye doğal gaz talep projeksiyonu.

Rusya'ya olan bağımlılık enerji arz güvenliği bağlamında riskler içermektedir. İkili ilişkilerde meydana gelebilecek bir kriz ortamında enerji akışının kesilmesi Türkiye için tehlike arz etmektedir. Şekil 4.12’de Türkiye doğal gaz talep projeksiyonu gösterilmiştir (TÜBA, 2021).

Türkiye bu riski göz önüne alarak Rusya'ya alternatif boru hattı projeleri LNG ithalatı, yerli üretime yönelik altyapı geliştirilmesi gibi önlemler alarak enerji arz güvenliğini temin etmeye gayret etmektedir. Şekil 4.13'de Türkiye'nin boru gazı ve LNG ithalat miktarları gösterilmiştir (TÜBA, 2021).

Şekil 4.13: Ülkemizde boru gazı ve LNG ithalat miktarları.

Türkiye açısından enerji arz güvenliğinde elini güçlendirecek en önemli gelişme Karadeniz ve Akdeniz'de gerçekleştirilecek keşiflerdir. 2022 yılı içerisinde Karadeniz'de tespit edilen doğal gaz miktarı bu anlamda, orta vadede Türkiye'nin 2030 yılına kadar yenileyeceği doğal gaz alım kontratlarında da elini güçlendirecektir (Özdemir, 2022).

Enerji arz güvenliği bağlamında Türkiye açısından bir diğer önemli mesele ise LNG terminali sayısı ve depolama kapasitesinin artırılmasıdır. LNG ithalatında da boru hattı ithalatında olduğu gibi uzun dönemli kontratlar bulunmakla birlikte kısa vadeli talebe cevap verebilmek amacıyla (iklimin etkisiyle kış aylarında talep artışı gibi) spot LNG piyasadan ithalat yapmak mümkündür (TÜBA, 2021).

Enerji arz güvenliğinin Türkiye açısından en kritik yönü öncelikle ülke bazında kaynak çeşitlendirmesi ve akabinde depolama ve işleme tesislerinin sayısının ve kapasitesinin artırılmasıdır. Bu önlemlere ek olarak tespit edilebilecek doğal gaz rezervleri, Türkiye için enerji arz güvenliği risklerini asgari düzeye indirecektir.

4.3. Rusya'nın Doğal Gaz Politikası

Rusya'nın politikalarını doğru okuyabilmek için öncelikle yakın tarihi, coğrafyası, siyaseti, yönetim anlayışı ve kültürüne değinmek faydalı olacaktır. Rusya, Doğu Asya'da Çin sınırından güneyinde Moğolistan ve Kazakistan sınırlarına, batısında Ukrayna, Finlandiya gibi Avrupa'nın doğu ve kuzey bölgesindeki ülkelere kadar çok geniş bir coğrafya üzerinde kuruludur (Web, 4).

Rusya çok büyük kısmı Rus olmakla birlikte Türk, Azeri, Tatar, Ermeni, Ukraynalı, Yahudi, Gürcü, Çeçen, Çuvaş, Avar, Lezgi gibi birçok milletten farklı etnik grubu bünyesinde barındıran yaklaşık 140 milyonluk bir ülkedir. Rusya, devasa bir coğrafyaya hükmetse de nüfusun ciddi bir kısmı, iklimin ülkenin diğer kısımlarında sert olmasından dolayı güneyinde ve batısında yaşamaktadır (Şahin, 2016).

Rusya fosil kaynaklar bakımından oldukça zengin bir ülkedir. 20. yüzyılın başında kömür ve petrolün ekonomik değerinin artmasıyla Rusya dünya enerji politikalarında da söz sahibi olmaya başlamıştır (Örmeci ve Kısacık, 2018).

20. yüzyıl Rusya açısından Bolşevik İhtilali ile karmaşık bir dış politika getirmiştir. Bu çerçevede Rusya için 1917 - 1939 arası görece güçsüz olduğu ve bu dönemde Avrupa'yla uyum içinde olduğu bir dönemi ifade ederken, 1944 sonrası için İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu güçsüzlükten sıyrılarak büyük devlet olma adımı attığı dönem olarak belirtilebilir. 1980'lerin sonuna kadar ise "süper devlet" haline gelmiştir (Sander, 2018), (Şimşir, 2020).

Sovyetler 1917 - 1939 arasında Stalin etkisiyle sermaye birikimi için ticaret ve diplomatik olarak özellikle Avrupa ülkelerince daha fazla muhatap alınma arayışına girişmiş ve bunun sonucu olarak Almanya ile diplomatik bir zafer sayılan Rapallo Antlaşması imzalanırken, Türkiye ile de 1925'te Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nın imzalanması Sovyetlerin diplomatik girişimlerinin sonucudur. Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Rusya'nın da dünyadaki gelişmelere benzer şekilde ciddi bir ekonomik krize girdiği görülmektedir (Uçarol, 2019).

Türkiye Sovyetler Birliği ile Kurtuluş Savaşı yıllarında uyumlu bir dış politika alanı geliştirmiş ve daha önce de belirtildiği üzere 1925 yılında Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır. Rusya ile ekonomik ilişkiler ise bu dönemde oldukça düşük bir düzeyde kalmıştır (Sander, 2018).

Sovyet dış politikası 1953'te Stalin'in ölümünden sonra daha farklı bir yön çizmeye çabalamıştır. Sovyetler bu dönemde özellikle Batı ile ilişkileri yumuşatma ve çözüm odaklı hareket etmiştir. 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin de etkisiyle 1953'te Sovyetler Türkiye toprakları ve boğazlar üzerindeki taleplerinden vazgeçtiğini bir diplomatik nota ile bildirmiştir (Uçarol, 2019).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri öncülüğünde kurulan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) karşısında özellikle doğu Avrupa ülkeleri ile ilişkilerini sağlamlaştırmak isteyen Sovyetler 1955'te Varşova Paktını kurmuştur (Örmeci ve Kısacık, 2018).

Bu iki uluslararası oluşum arasındaki mücadelede Varşova Paktı ile doğu bloğun liderliğine soyunan Rusya, dünyadaki iki süper güçten biri olma yolunda en önemli adımlardan birini atmıştır. 1980'li yıllara kadar ekonomik, teknolojik, diplomatik vb. birçok alanda ABD - Rusya arasında bir yarış başlamıştır. 1980'lerden itibaren ise birçok alanda batı bloğunun gerisinde kalmaya başlayan Rusya Mihail Gorbaçov ile reformist bir çabaya girişmiş olsa da Sovyetler 1991'de ani bir şekilde parçalanmış ve bugünkü Rusya Federasyonu ve birçok bağımsız devlet kurulmuştur (Aydın, 2013).

80'lerin ortasından itibaren Avrupa'ya doğal gaz satışı dahil ekonomik bağlarını güçlendirmeye çabalayan Rusya aynı tarihlerde Türkiye ile Batı Akım Boru Hattı'nın ilk anlaşmasını imzalamıştır (Koutroumpis, 2020).

1990'ların sonunda siyaset sahnesine çıkan ve 2000'li yıllardan itibaren Rusya'ya güçlü bir ivme yakalatan Vladimir Putin, enerji ve silah satışı odaklı ekonomi politikası ile ülkeyi toparlanma sürecine sokmuştur. Rusya'nın 2000 ve sonrası anlamak için Putin'in "Mineral Ve Hammadde Kaynakları Ve Rus Ekonomisinin Gelişme Stratejisi" başlıklı tezine göz atmak faydalı olacaktır. Bu tezde ekonomik büyümenin hızlanmasında ham madde ve mineral kaynakların önemine ve bu kaynakların Rusya'nın politik baskısının güçlenmesini yapacağı katkıya değinilmiştir (Tosun, 2016).

Söz konusu tezde ayrıca "büyük finansal - endüstriyel işbirliği yaratma" ifadesiyle Rusya'nın bugünkü enerji devi Gazprom şirketinin fonksiyonu da anlaşılabilir. Ayrıca enerjinin ülkenin savunma gücünü nasıl inşa edebileceği ve ulusal güvenlikle yakından ilgili olarak Rusya'nın enerji politikasına nasıl yön verileceği vurgulanmıştır (Tosun, 2016).

Putin döneminde diğer önemli meseleler ise; Çeçenistan, Kırım, Osetya, Ukrayna gibi farklı ülkelerle yaşanan siyasi ve askeri krizlerdir. Bu meseleler uzun yıllar Rusya'yı meşgul etmiş ve etmeye devam etmektedir. Bu ve benzeri problemlerle birlikte Putin döneminin ilk sekiz yılı başarılı bir ekonomi programı sayesinde içeride ve dışarıda etkisini göstermiştir.

Rusya'nın enerji politikası ve dış politikasına ilişkin daha derinlemesine bir inceleme yapabilmek için yönetim ve siyaset anlayışına da değinmek gerekmektedir. Rusya Federasyonu'nun 1993 tarihli anayasasına göre Rusya; kuvvetler ayrılığı ilkesini benimseyen, çok partili temsili demokrasi ilkesine göre kurulan hükümetin başı olan başbakanın yürütmenin başı olduğu, başkanın ise devletin başı ve silahlı kuvvetlerin başkomutanı olduğu bir sisteme dayanır (Örmeci ve Kısacık, 2018).

Kuvvetler ayrılığı çerçevesinde yasama erki Duma Meclisi ve Federal Meclis'ten oluşur. Yargı erki ise Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme, Tahkim Mahkemesi ve ilk derece mahkemelerinden oluşmakla birlikte, hakimler federal meclis tarafından atanır ve devlet başkanına bağlıdır (Örmeci ve Kısacık, 2018).

Rusya'da kuvvetler ayrılığı ilkesine vurgu yapan bir anayasa bulunsa da güçlü yürütme, demokratik kurumlardaki kapasite sorunu, devlet başkanı etkisinde bir yasama meclisi gibi etkenler, gelişmemiş parlamenter sistemlerde de benzerlerine rastlandığı gibi "kuvvetler birliği"ne dönüşen bir sistem oluşturmaktadır. Rusya'nın hakimlerin yasama organınca atanması ve devlet başkanına bağlı olması ise eldeki tek kontrol mekanizmasını da ortadan kaldırmaktadır (Politkovskaya, 2016).

Rusya'nın doğal gaz politikasını anlayabilmek için tarihine, siyasi geçmişine ve devletin işleyiş yapısına göz atılmasının ardından Rusya'nın doğal gaz rezervleri, Avrupa ülkeleri ve eski Sovyet bağlısı ülkelere Çin, Hindistan, Japonya üçlüsü ve son olarak Türkiye özelinde Rusya enerji politikasına daha detaylı olarak değinilecektir.

4.3.1. Rusya'nın Doğal Gaz Rezervleri ve Kapasiteleri

Rusya doğal gaz kaynakları bakımından dünyada ilk sırada, petrol bakımından ise Suudi Arabistan'ın ardından ikinci sıradadır (Tosun, 2016). Rusya'nın gayri safi milli hasılasının %10'unu meydana getiren doğal gaz ülke için temel ihracat kalemlerinden birisidir. Rusya'nın Batı Sibirya bölgesindeki yirmiden fazla doğal gaz

sahası boru hattı sistemlerinin başlangıç noktasıdır. Rusya'nın boru hattı sistemlerinin uzunluğu yaklaşık 176.800 kilometredir (Gazprom, 2020). Rusya'nın dev enerji şirketi Gazprom'un da etkisiyle Rus gazı dünyadaki toplam doğal gaz ihracatının %20'sine tekabül etmektedir (Özdemir, 2022).

Ayrıca 445.000 km yerel gaz dağıtım hattı ile birlikte, tüm yerel gaz dağıtım şirketlerinin 165'ine sahip olan Gazprom, dış piyasalarda ise doğal gaz sahalarında işletim hakkı elde etmek için faaliyette bulunmayı ve kendi dağıtım projelerinin hayata geçmesi için uluslararası destek edinmeyi hedeflemektedir (Özdemir, 2022), (Gazprom, 2017).

Rusya topraklarında 45 tcm kanıtlanmış rezerv olduğu göz önünde bulundurulduğunda ve Gazprom'un Rusya iç pazarında %50'lik pazar payına ek olarak en büyük ithalatçı olduğu düşünülürse, Rusya'nın enerji politikasının temelini Gazprom odaklı olduğunu söylenebilir. Rusya 2030 yılına kadar 340 - 360 bcm gaz ihracatı yapmayı hedeflemektedir (Aydın, 2013).

Rusya iç tüketimi yaklaşık 440 bcm iken bu tüketimin yaklaşık yarısı kadar da ihracat gerçekleştirmektedir (Özdemir, 2022). Rusya'nın Batı Sibirya'da bulunan doğal rezervlerinin ana tüketicisi Avrupa ülkeleridir. Rusya'dan başlayan boru hattı sistemleri başta Ukrayna olmak üzere, Belarus, Polonya, Romanya, Moldova, Bulgaristan gibi birçok ülkeyi takip ederek büyük tüketicilerden olan Almanya ve Fransa gibi batı Avrupa ülkelerine ulaşmaktadır (Örmeci ve Kısacık, 2018).

Rusya boru hattı sistemleri ile ihracatın yanı sıra özellikle Asya Pasifik bölgesine LNG ile ihracat gerçekleştirmektedir. Doğu Sibirya gaz sahasındaki doğal gazın ihracatının yanı sıra batı Sibirya sahalarının da boru hattı sistemleriyle Asya'ya bağlanması hedeflenmektedir. Rusya mevcut durumda %3 civarında olan LNG ihracatı kapasitesini %20'lere taşımayı hedeflemektedir (Özdemir, 2022), (Sarıkaya, 2019).

Rusya, eski Sovyet bağılı ve Hazar Bölgesindeki gaz yataklarının sahibi Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan ile altyapı ve finansman anlamında işbirliği ve ticaretini üst düzeyde tutmaktadır (Turan, 2010). Detaylarına ileride de değineceğimiz en önemli meselelerden birisi bu bölgedeki gaz rezervlerinin Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasının Rusya açısından dezavantajı ve Rusya'nın Türkiye'ye yönelik doğal gaz politikasıdır.

4.3.2. Rusya'nın Doğal Gaz Politikasının Türkiye Bağlamında Analizi

Rusya açısından Türkiye'nin enerji bağlamında önemi; tüketici olarak Avrupa'daki en büyük ithalatçı ülkelerden birisi olması, Avrupa'ya gaz ihracatında transfer ülkesi olması, Hazar Bölgesi'ndeki gibi doğal gaza daha fazla erişimi ihtimalinde ekonomik ve stratejik kayba uğrama ihtimali ve Hazar rezervlerini Avrupa'ya ulaştırma potansiyeli başlıklarında ele alınabilir.

Türkiye yıllık 48 bcm doğal gaz tüketimiyle Avrupa bölgesindeki en büyük doğal gaz ithalatçılarından biridir. Türkiye ithalatının ciddi bir kısmını Rusya'dan yaptığından Rusya için ekonomik değeri tartışılmazdır. Rusya'dan Türkiye'ye uzanan Batı Akım, Mavi Akım ve Türk Akım Boru Hatları 1987'den beri devam eden doğal gaz ticaretinin en önemli unsurlarıdır. Rusya açısından bu enerji ilişkisi büyüme potansiyeline sahip olması ve stratejik önemi sebebiyle vazgeçilmezdir (Koutroumpis, 2020).

Rusya için Türkiye'nin diğer önemli yönü ise özellikle Güney Avrupa'ya gaz ihracatında transfer ülkesi olma potansiyelidir. Bunun ilk adımı Türk Akım projesiyle atılmıştır. Siyasi, ekonomik ve stratejik sebeplere dayalı olarak iptal edilen Güney Akım Boru Hattı projesi yerine yapılan Türk Akımı Boru Hattı, Rusya'nın Türkiye'ye yönelik kaybetmeme politikasının sonucudur denilebilir (Sıvış, 2019).

Rusya doğal gaz politikasında bir diğer önemli husus ise Türkiye'nin Hazar Bölgesi doğal gaz rezervlerine ulaşmasına engel olabilmektir. Bu iki açıdan önemlidir. İlk olarak Hazar rezervlerine ulaşan Türkiye, Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığını azaltacaktır. İkinci olarak Türkiye'ye ulaşacak doğal gaz boru hatları devamında Avrupa'ya yönelecektir. Rusya'nın en büyük müşterisi konumundaki Avrupa'nın doğal gazda alternatif arayışında en önemli rezerv Hazar Bölgesidir. Bu durum Bakü-Erzurum arasında uzanan doğal gaz boru hattı ile kısmen gerçekleşse dahi Avrupa'nın toplam ithalatı içindeki payı çok düşük seviyelerdedir. Bakü'den Erzurum'a varan boru hattındaki doğal gaz, Türkiye doğal gaz dağıtım şebekesi üzerinden Türkiye'ye geçerek Yunanistan sınırından Avrupa'ya ulaşmaktadır (Pamir, 2015).

Rusya açısından Türkiye'nin doğal gaz piyasasına ve altyapısına yatırım yapmak da hem ekonomik hem de stratejik açıdan önemlidir. 2000'li yıllardan itibaren başlayan Türkiye doğal gaz piyasasında BOTAS'ın tekel pozisyonunu özel sektöre

açma girişimi ekonomik, yapısal ve hukuki bazı zorluklar sebebiyle gerçekleşmemiştir (Özdemir, 2022).

Doğal gaz piyasalarında serbest piyasa modeli denemesi aşamasında Gazprom da, Türkiye’de bazı enerji şirketlerine yatırım yapmış ancak sonrasında çekilmek durumunda kalmıştır. Gazprom'un dünya piyasalarındaki hedeflerine paralel olarak söz konusu şirket, Türkiye’de de altyapı ve finansman noktasında doğal gaz piyasasına dahil olmayı önemli görmektedir (Gazprom, 2017).

Rusya Devlet Başkanı Putin’in geçmiş yıllarda da dile getirdiği Türkiye’yi terminal ülke yapma teklifi, aynı düzeyde 2022 yılında tekrar belirtilmiştir. Türkiye açısından ekonomik, teknik, hukuki vb. yönlerden en azından bu şartlarda gerçekleşme ihtimali zayıf olan bu söylem esasında, Rusya’nın doğal gaz politikasına bağlı olarak geliştirdiği ve icra ettiği dış politikasının Türkiye’ye yansımalarıdır. Önümüzdeki yıllarda Rusya’dan Türkiye’ye uzanacak yeni boru hatlarıyla Türkiye bir enerji koridoru haline getirilebilir. Ancak Türkiye için önemli olan kendi kuracağı altyapı ve güçlü piyasa ile enerji koridoru olmak yerine daha fazla kazanç sağlayabileceği transfer ülkesi olmaktır.

Tablo 4.5: Türkiye’nin doğal gaz ithalat anlaşmaları.

Anlaşma	İmza Tarihi	İşletim Tarihi	Süre (Yıl)	Miktar (Plato – milyar m ³ / yıl)	Bitiş Tarihi
Nijerya (LNG)	1995	1999	22	1,2	2021
İran	1996	2001	25	10	2026
Cezayir (LNG)	1988	1994	27	4	2021
Rusya (Mavi Akım)	1997	2003	25	16	2028
Rusya (Balkan Rotası)	1998	1998	23	8	2021
Rusya (Balkan Rotası)	1998	1998	23	4	2021
Rusya (Balkan Rotası)	2013	2013	23	1	2036
Rusya (Balkan Rotası)	2013	2013	30	5	2043
Türkmenistan	1999	-----	30	16	---
Azerbaycan	2001	2007	15	6,6	2021

Türkiye için 2030 yılına kadar peyder pey bitecek olan doğal gaz alım kontratları da düşünüldüğünde Rusya'nın yukarıda bahsedilen açıklamaları daha iyi anlaşılabilir. Bitecek kontratlar yerine mevcut boru hatları ve yeni projelerle kendisine daha fazla bağımlı olmasını istediği Türkiye, Rusya için kısa vadede hem enerji politikalarında hem de dış politikada çok önemli bir yer tutmaktadır. Tablo 4.5'de Türkiye'nin doğal gaz ithalat anlaşmaları gösterilmiştir (Web, 5).

Rusya açısından enerji politikasında Türkiye'ye bağıllığını artırma potansiyeline sahip en önemli gelişme ise Ukrayna Savaşı'dır. Detaylarına daha sonra değinileceği üzere Ukrayna, Rusya gazının Avrupa'ya transferinde en önemli transfer ülkesidir. Ancak yaşanan savaş 2022 yılı itibariyle farklı bir tablo meydana getirmiştir. Rusya, Ukrayna yerine Türkiye güzergahına yönelmek zorunda kalabilir. Önümüzdeki yıllar Türkiye açısından enerji bağlamında Rusya ile ilişkilerde farklı gelişmelerin izlendiği bir dönem olacaktır.

4.3.3. Rusya'nın Avrupa Doğal Gaz Politikası

Avrupa Birliği ülkeleri doğal gaz ihtiyaçlarının %64'ünü ithalat yoluyla karşılamaktadır (Şahin, 2019). Dünyanın en büyük tüketim bölgelerinden birisi Avrupa Birliği'dir. Bu yönüyle birlik ülkeleri içinde yeraltı kaynakları bakımından zengin Norveç, coğrafi yakınlığı itibariyle Rusya ve deniz taşımacılığı yoluyla Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri Avrupa ülkelerinin en büyük tedarikçilerindedir (Austvik and Rzayeva, 2016). Ancak Ortadoğu'da uzun yıllardır devam eden istikrarsız siyasi ortam ve bölgesel çatışmalar, ayrıca İran'a yönelik ekonomik ambargolar bu bölgeden ithalatı sınırlamaktadır. Enerji güvenliği bağlamında en önemli hususlardan birisi sürdürülebilir ve sürekli enerji akışının sağlanmasıdır. Nüfusu, ekonomisi, sanayisi ile dünya ortalamasının üzerinde bir doğal gaz tüketimi yapan Avrupa'da enerji akışının kesilmesi en kötü senaryoları ortaya çıkarma potansiyeline sahiptir. Ukrayna ile yaşanan 2009 yılındaki siyasi - ekonomik krizde Rusya'nın gazı kesmekle tehdit etmesi ve 2022'de Ukrayna - Rusya arasındaki savaş neticesinde Avrupa ülkelerinin Ukrayna'ya açık destek vermesi sonrasında Rusya'nın tekrar aynı yöntemi denemesi Avrupa'da ciddi enerji krizlerine sebep olmuştur. Bu sebeple Avrupa Rusya enerji ilişkilerinde ele alınması gereken en hassas konu enerji güvenliğidir (Hamzaoğlu, 2021), (Develi ve Erdem, 2023).

Avrupa ülkelerine arz tarafında en büyük paydaşlardan olan Rusya doğal gaz ihracatının %99'unu boru hatları aracılığıyla gerçekleştirmekte ve bu ihracatın büyük kısmı Avrupa ülkelerindedir. Avrupa ülkelerine ulaşan Rusya çıkışlı boru hatlarında transfer ülkeler ise Ukrayna, Belarus ve Polonya'dır. Rusya ise Belarus dışında Doğu Avrupa ülkelerinin hemen hemen hepsiyle siyasi kriz yaşamış ya da yaşamaktadır (Stern, 2004).

Rusya, Avrupa ülkelerine özellikle Ukrayna ve Polonya'yı saf dışı bırakarak ulaşmak çabasıyla, güneyde Karadeniz üzerinden Bulgaristan'a ve Türkiye'ye oradan Avrupa'ya, kuzeyde ise Baltık Denizi tabanından Almanya'ya ulaşmak yoluyla bir yöntem izlemektedir. Bu yöntemini güneyde Türk Akım projesi, kuzeyde ise Kuzey Akım (North Trngas) hatları ile uygulamıştır. Rusya bu çabasının devamı bağlamında Türkiye'ye yönelik bazı projeleri zaman zaman devlet başkanlığı düzeyinde dile getirmektedir (Sıvış, 2019), (Sarıkaya, 2019).

Talep tarafında Avrupa ülkeleri için son dönemde en büyük hedef Rusya'ya alternatif bir rezerv bölgesine ulaşmaktır. Bu kapsamda öncelikle Hazar Bölgesi gündeme gelmektedir. Hazar bölgesi çıkışlı boru hatlarının Avrupa'ya ulaşması, mevcut siyasi krizler de göz önüne alınınca, Türkiye rotasının izlenmesine bağlıdır. TANAP ve TAP boru hatları ile bunun ilk adımı atılmış olsa da henüz çok sınırlı bir gaz sevkiyatı vardır (Austvik and Rzayeva, 2016). Tablo 4.6.'da Kuzey Afrika, Orta Doğu, Hazar Ülkeleri ile Rusya'nın Avrupa Birliği'ne 2013 ve 2014 yıllarında yaptığı gaz ihracatı verileri görülmektedir (Tosun, 2016).

Avrupa ülkeleri için diğer tedarikçiler Kuzey Afrika ülkeleridir. Ancak Kuzey Afrika'da da Ortadoğu'ya benzer şekilde siyasi istikrarsızlıklar ve bölgesel çatışmalar sürekli bir enerji güvenliği krizi potansiyeli barındırmaktadır. Avrupa ülkeleri LNG taşımacılığı ile son dönemde boru hatlarına rakip olabilecek seviyede ithalat yapmaktadır. Ancak Asya - Pasifik bölgesinden gelen aşırı talep, LNG tarafında Avrupa'nın elini zayıflatma potansiyeline sahiptir. Önümüzdeki yıllarda Asya Pasifik'te; Çin, Hindistan, Japonya üçlününün dünyanın en büyük doğal gaz tüketicileri olması beklenmektedir. Avrupa ülkeleri için bu durumda en güvenilir kaynak, Hazar bölgesi ve transfer ülkesi bağlamında, transfer güvenliği açısından Türkiye'dir (TÜBA, 2021), (Pamir, 2015).

Tablo 4.6: Kuzey Afrika, Orta Doğu, Hazar Ülkeleri İle Rusya'nın kanıtlanmış gaz rezervleri ve Avrupa Birliği'ne gaz ihracatının karşılaştırılması.

Bölge / Ülke	2014 İtibariyle Kanıtlanmış Gaz Rezervleri (tcm)	Avrupa Birliği'ne Gaz İhracatı 2013 (bcm / yıl)	
		Boru Hattı Yoluyla	LNG Taşımacılığı
Rusya	47,77	136,2	0,0
Nijerya	5,1	---	11,6
Cezayir	4,5	32,8	14,4
Mısır	2,2	---	2,4
Libya	1,5	5,2	---
Toplam Kuzey Afrika (*)	13,3	38,0	28,4
İran	33,8	---	---
Katar	25,1	---	23
Sudi Arabistan	8,2	---	---
Birleşik Arap Emirlikleri	6,1	---	----
Irak	3,2	---	---
Kuveyt	1,8	---	---
Umman	0,5	---	0,2
Yemen	0,5	---	0,1
Toplam Orta Doğu	79,2	0,0	23,3
Türkmenistan	7,5	---	---
Kazakistan	2,4	---	---
Özbekistan	1,8	---	---
Azerbaycan	1,0	---	---
Toplam Hazar Ülkeleri	12,7	0,0	0,0

(*) Kuzey Afrika, Orta Doğu ve Hazar ülkeleri için verilen toplam veriler, 2014 yılı verilerine göre ilgili bölgelerdeki diğer ülkelerin kanıtlanmış rezervleri 1 tcm'den az olduğu için sadece yukarıda listelenen ülkeleri içermektedir.

Rusya, Avrupa arasında arz ve talep tarafına değindikten sonra enerji diplomasisi bağlamına gelince; Rusya, Avrupa ülkeleri ile siyasi krizler yaşasa da birliğin en büyük doğal gaz tüketicisi Almanya ve birçok projede ortaklığı bulunan Fransa ve İtalya gibi ülkelerle farklı bir zeminde ilişkilerini sürdürmektedir. Avrupa Birliği ülkelerinden eleştiri ve itirazlar gelmesine rağmen Almanya, özellikle Polonya'yı karşısına alarak, Rusya ile Kuzey Akım Boru Hattı'nı tamamlamış ve Polonya'nın saf dışı bırakılmasına imkan tanımıştır. Tablo 4.7'de Avrupa'ya Rus gazı ihracatı miktarları verilmiştir (Hamzaoğlu, 2021).

Tablo 4.7: Avrupa'ya Rus gazı ihracatı 1973-2003 (Bcm).

	1973	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2003
Almanya	1,1	6,4	16,2	18,7	26,6	32,1	34,1	34,9
İtalya	-	2,3	6,6	6,3	13,6	14,3	21,8	19,8
Türkiye	-	-	-	-	3,3	5,7	10,2	12,9
Fransa	-	-	3,7	7,3	10,6	13	12,9	11,2
Macaristan	-	0,6	3,8	4	6,5	6,3	6,5	10,4
Slovakya	-	-	-	-	-	6,5	7,9	7,3
Çek Cumhuriyeti*	2,4	3,7	8,3	10,5	14,2	8,4	7,5	7,4
Polonya	1,7	2,5	5,3	5,98	8,4	7,2	6,8	7,4
Avusturya	1,6	1,9	2,4	4,2	5,1	6,1	5,1	6,0
Finlandiya	-	0,7	0,97	1,02	2,7	3,6	4,3	5,1
Romanya	-	-	1,6	1,95	7,3	6,1	3,2	5,1
Bulgaristan	-	1,2	4	5,5	6,9	5,8	3,2	2,9
Yugoslavya	-	-	1,8	3,9	4,5	1,2	1,5	1,9
Yunanistan	-	-	-	-	-	-	1,6	1,9
Hollanda	-	-	-	-	-	-	-	2,3
Hırvatistan	-	-	-	-	-	0,3	1,2	1,2
Slovenya	-	-	-	-	-	0,5	0,7	0,7
İsviçre	-	-	-	-	0,3	0,4	0,4	0,3
Makedonya	-	-	-	-	-	-	1,08	0,08
Toplam	6,8	19,3	54,8	69,4	110	117,4	129,0	138,9

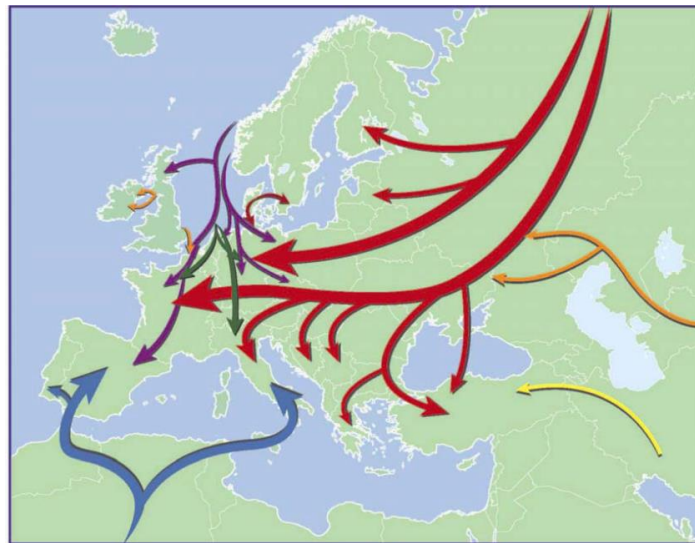
* 1970 – 1990 yılları verileri Çekoslovakya için alınmıştır.

Rusya 1960'lerden beri Avrupa'ya kesintisiz gaz akışı sağlamakla birlikte son yıllarda Ukrayna özelinde meydana gelen siyasi - askeri krizler, enerji diplomasisinin zor bir zeminde yürütülmesini mecbur bırakmıştır (Stern, 2004).

Rusya, Avrupa ile gaz ticaretine alternatif ithalatçılar bulana kadar devam etmek zorundadır. Nitekim Avrupa'ya ihraç ettiği yıllık yaklaşık 160 bcm doğal gaz Rus ekonomisi için vazgeçilmezdir. Avrupa ülkeleri içinse aynı şekilde Rus doğal gazı hala vazgeçilebilir değildir. Özellikle Doğu Avrupa ülkeleri yüzde yüze varan oranlarda Rus gazına bağımlıdır (Yıldız vd., 2017), (Bilgin, 2019).

Her iki taraf için de karşılıklı bağımlılık temelinde yürütülen enerji diplomasisinde Türkiye'nin konumu ve tutumu dengeleri değiştirecek en ciddi etkidir. Hazar Bölgesi ülkeleri üzerindeki Rusya etkisi azaldıkça ve Türkiye'nin dahil olduğu projelerle birlikte Avrupa - Rusya enerji denklemi Avrupa ve Türkiye lehine değişecektir (Turan, 2010).

Avrupa için bir diğer endişe verici durum ise uzun vadede Rus gazından daha makul bir seçenek olmayışıdır. Rusya'nın 48 tcm olarak tahmin edilen rezervleri Avrupa'nın uzun dönemli doğal gaz ihtiyacında diğer bölgelere göre daha güvenli görünmektedir (Özdemir, 2022). Enerji akışında Rusya'dan kaynaklı kesintilerin kısa ve orta vadede aşılması ve Rusya ile Avrupa ülkeleri arasında tekrar bir enerji diplomasisi ortaklığı sağlandığında, Avrupa için tekrar muhtemel rota Rusya olacaktır (Aydın, 2013). Harita 4.1'de Rusya gazının Avrupa Birliği'ne gidiş yolları gösterilmiştir (Stern, 2004).

Harita 4.1: Rusya Gazının Avrupa Birliği'ne Gidiş Yolları

Avrupa için diğ er endiş e verici durum ise Batı Sibirya gaz sahalarındaki rezervin Asya - Pasifik ÷ lkelerine yönlendirilmesidir. Bu saha Avrupa ÷ lkelerinin talebine cevap veren en önemli rezervleri barındırmaktadır. Rusya Avrupa ilişkilerinin en kırılgan noktası uzun yıllardır enerji güvenliğ i meselesi olmuş tur (Sıvış , 2019).

4.3.4. Rusya'nın Asya Doğal Gaz Politikası

Rusya bulunduğu coğ rafya itibariyle hem Avrupa'ya hem de Asya'ya komş udur. Bu avantajı Avrupa - Asya hattında siyasi, kö ltürel, ekonomik vb. birçok alanda ve bölge ÷ lkeleri ile ilişkilerinde lehine ya da aleyhine geliş melere sebebiyet vermiştir. Rusya'nın Asya politikası bağ lamında doğ al gazı ele alacağ ımızdan bölgede rezerv zengini ÷ lkeler Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ı Hazar bölgesi bağ lamında; Çin, Japonya ve Hindistan üç lüsünü ise Asya - Pasifik Bölgesi bağ lamında sırasıyla ihracatçı bölge ve ithalatçı bölgeler ve Rusya'nın bu enerji ilişkisindeki konumu çerçevesinde ele alınacaktır.

Rusya'ya yıllık tüketimin yarısı kadar (yaklaş ık 200 - 250 bcm) doğ al gaz ihraç etmekte olup bu ihracatın ciddi bir kısmını Türkiye'nin de aralarında bulunduğu Avrupa Bölgesi'ne gerçekleş tirmektedir. İhracatında bu aş ırı bağı mlılık Rusya'yı Asya kıtasındaki ÷ lkelere de doğ al gaz ihraç etme arayış ına itmiştir. Avrupa ile yaşanan siyasi krizler bunun en belirgin sebebidir (Örmeci ve Kısacık, 2018), (Bilgin, 2019).

Rusya yeni pazar arayış ı ve arka planda enerji ile birlikte yürüyen dış politikası sebebiyle Asya - Pasifik Bölgesi'ne odaklanırken, bu bölgeye doğ al gaz ve petrol ihraç etme arayış ında olan Hazar Bölgesi'ni de baskı altında tutmayı hedeflemektedir. Hazar Bölgesi ÷ lkelerinin ve şirketlerinin kendi inisiyatifleri ve yatırımları / ortaklıkları ile Asya - Pasifik Bölgesi'ne ulaşabilmesi Rusya için en önemli alternatif pazarın elinden alınması anlamına gelecektir (Şahin, 2019).

Hazar Bölgesi'nde önemli doğ al gaz rezervlerine sahip Türkmenistan'dan Asya Pasifik'in büyüyen ÷ lkesi Hindistan'a uzanması hedeflenen Trans - Afgan Doğal Gaz Boru Hattı (TAPİ) projesi, bölgenin en önemli enerji diplomasisi hamlesi olacaktır. Ancak özellikle Afganistan'daki siyasi istikrarsızlık ve bölgesel çatış malar projenin önündeki en büyük engeldir. Hindistan ve Pakistan arasında uzun yıllardır devam eden siyasi kriz ortamı ise başka bir engel olarak durmaktadır (Bilgin, 2019).

Asya - Pasifik bölgesine petrol satışı gerçekleştiren Kazakistan'ın ise enerjide en önemli ithalatçısı Çin'dir. Çin uzun yıllar kendi kendine yeten petrol rezervlerine sahipken, 2000 sonrası hızlı büyümesi ve nüfusu sebebiyle petrol ve doğal gazda ithalatçı konumuna geçmiştir. Kazakistan, Çin'e Hazar Bölgesi'nde petrol ihraç ederken, Türkmenistan ise ikili ilişkileri geliştirmenin yanı sıra boru hattı projeleri ile Çin'e ve beraberinde Japonya'ya da ulaşmayı hedeflemektedir. Kazakistan ve Türkmenistan'ın Asya – Pasifik ile olan enerji diplomasisi karşısında Rusya, Doğu Sibiryaya rezervlerini geliştirmeye çabalamakta ve bu bölgeden çıkan doğal gazı LNG taşımacılığı yoluyla Çin'e, Japonya'ya ve Hindistan'a ihraç etmektedir. Rusya'nın doğal gazda boru hatları ile gerçekleştirdiği ihracatın yanında LNG taşımacılığı ile Asya - Pasifik'e yaptığı ihracat oranı henüz çok sınırlı olsa da, gelecekte bu oranın artması beklenmektedir (Akgül, 2007).

Rusya'nın Asya politikasındaki bir diğer önemli mesele ise Batı Sibiryaya sahalarında çıkarılan doğal gaz rezervlerinin Asya'ya ihracatı için boru hatları projeleri geliştirmesidir. Avrupa için endişe verici bir gelişme olarak algılanan bu proje, Rusya'nın pazar çeşitliliği bağlamında elini güçlendirecek bir adım olacaktır (Turan, 2010).

Rusya, orta ve uzun vadede kendi rezervlerini Asya - Pasifik bölgesine ulaştırmayı hedeflerken, eski SSCB başlısı Hazar ülkeleri üzerinde de enerji temelli baskısını sürdürmeyi stratejik bir amaç olarak görmektedir. Hazar ülkeleri üzerindeki baskısının azalması ve bu ülkelerin; hem batı istikametinde Türkiye ve Avrupa'ya ihracatı hem de doğu ve güney istikameti Asya Pasifik Bölgesi'ne ihracatı gerçekleştirebilmesi, Rusya'nın enerji politikalarının tamamen tersine gelişmeler olacaktır. Rusya, Hazar Bölgesi'nde sadece siyasi olarak değil belki daha da önemlisi ticari ilişkilerle enerji politikasını şekillendirmektedir. Hazar ülkelerinin boru hattı projelerinde teknik altyapı ve finansman desteğini Gazprom gibi dev enerji şirketi ile temin eden Rusya, hem bu ülkelere doğal gaz temin edip kendisi ihraç etmekte hem de bu bölgedeki doğal gaz sahalarında söz sahibi olabilmektedir (Örmeci ve Kısacık, 2018).

Rusya açısından Hazar Bölgesi'ni kontrol altında tutabilmenin yanında bu bölgenin Asya Pasifik ülkelerine ulaşabilmesi önündeki en büyük engel Afganistan'ın durumudur ve bu durumu Rusya'nın lehine gibi görünmektedir (Turan, 2010).

Hazar Bölgesi'nin batıya ulaşması ABD ve AB'nin de desteklediği projelerle mümkün olabileceken, ABD ve AB'nin de Hazar Bölgesi rezervlerinin Asya Pasifik ülkelerine ulaşmasını, özellikle de Çin'e satışını istemeyeceği ortadadır. Diğer yandan Asya Pasifik bölgesine kendisi ihracat yapmak isteyen Rusya da benzer şekilde Hazar'ın rezervlerinin Asya - Pasifik bölgesine ulaşmasını istememektedir. O halde uzun yıllardır Afganistan'daki istikrarsız siyasi ortamın her iki tarafın da lehine olduğu söylenebilir. Nitekim boru hatları gibi stratejik projelerde çıkış ve varış ülkesinde planlanan bu projelerin başarılı olabilmesi ve uzun yıllar enerji akışının sürdürülebilmesi transfer ülkesi güvenliği ile birlikte ele alınmak zorundadır (Bilgin, 2019).

Rusya özellikle 2009 yılından sonra batı bloğu ülkeleriyle tekrar nükseden siyasi - ekonomik krizlerine Ukrayna Savaşı'nı da ekleyince durum daha da içinden çıkılmaz bir hal almaya başlamıştır. Avrupa gibi büyük bir doğal gaz pazarını kısa ya da orta vadede kaybetme riskine karşı Rusya'nın en büyük pazarı Asya Pasifik ülkeleri olabilir. Bu noktada şimdilik kendisine rakip olarak görülme de gelecekte Hazar Bölgesi'nde Rusya'nın enerji pazarına ortak olma potansiyeline sahiptir (Özdemir, 2022), (Sıddı, 2018).

4.4. Türkiye- Rusya Doğal Gaz Ticareti

Türkiye ve Rusya arasındaki doğal gaz ticaretinin başlaması, ilk hattın Ukrayna - Bulgaristan güzergahını takiben gelen Batı Hattı olduğu gözetildiğinde Rusya'nın, Doğu Avrupa ülkeleriyle geliştirdiği ekonomik ilişkilerin devamı sayılabilir. Doğu Avrupa ülkelerine soğuk savaş boyunca Rusya tarafından sağlanan doğal gaz beraberinde siyasi ilişkilerde de olumlu bir hava meydana getirmiş ve 1980'lerin başında benzer bir doğal gaz ticareti Türkiye ile de geliştirilmeye çalışılmıştır. Nihayetinde 1984 yılında bu ticaretin başlamasına yönelik ilk adım atılmıştır. Batı Akım Boru Hattı'na ilişkin ilk görüşmeler bu dönemde başlamıştır. Sonraki yıllarda doğal gaz ticareti ivmelenerek artmış ve o yıllardan bugüne kadar ikili ilişkiler enerji, turizm, ticaret ve inşaat sektörü gibi birçok alanda gelişse de Türkiye'nin ithalatında en büyük kalem olan enerji ikili ilişkilerin odak noktası olmuştur (Yıldız vd., 2017), (Koutroumpis, 2020).

Bu bölümde doğal gaz ticaretinin tarihsel gelişimi, 2000 - 2020 dönemindeki önemli gelişmeler, özellikle de enerji bağlamında Türkiye'nin Rusya'ya enerji

bağımlılığını aşma çabaları ve elektrik üretiminde Rusya'ya bağımlılığı artıracak nükleer santral projeleri ve son olarak Türkiye'nin doğal gaz ticaretinde Rusya'ya alternatif ülkeler ve projeler ele alınacaktır.

4.4.1. Türkiye - Rusya Doğal Gaz Ticaretinin Tarihi

Türkiye ve Rusya arasında 40 yıla yaklaşan doğal gaz ticaretinin ilk adımı iki ülke arasında 1984 yılında kurulan Karma Ekonomik Komisyon (KEK) ile atılmıştır. Bu komisyon ile hukuki bir zemine taşınan ekonomik ilişkiler, iki ülke arasında politik ve ekonomik temasların ivmelenmesine aracılık etmiştir. Bu gelişmelerin devamı niteliğinde Türkiye'nin doğal gaz ihtiyacına cevap olarak Rusya'nın da teklifiyle “Batı Akım” olarak bilinen boru hattı gündeme gelmiştir. Bu hat Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan'ı takiben Türkiye'ye ulaşmış ve yıllık 6 bcm kapasite ile ilk anlaşma imzalanmıştır. Daha sonra aynı hat vasıtasıyla yıllık 8 bcm'lik ikinci bir kontrat daha imzalanarak hattaki gaz akışı yıllık 14 bcm'e ulaşmıştır. Türk devlet sermayeli, BOTAŞ ve Rus devlet sermayeli Gazprom üzerinden devam eden doğal gaz ticareti, hidrokarbon rezervi bakımından oldukça yetersiz olan Türkiye'yi ve petrol - doğal gazda dünyanın en büyük rezervlerine sahip Rusya'yı ekonomik alanda uzun yıllar devam edecek bir zeminde buluşturmuştur (ETKB, 2023).

Boru hattı anlaşmalarında kararlaştırılan “al ya da öde” (Bu sistem boru hattından doğal gaz tüketimini mecbur kılmakta, tüketilmediği takdirde de bedelinin ödenmesini zorunlu tutmaktadır.) sistemi sebebiyle, Batı Hattı ile gelen doğal gazın Türkiye'nin ihtiyacının fazlası olduğu ve tüketilmese dahi tüketilmiş gibi ödeme yapılmak zorunda kalınması o dönem bir dizi siyasi tartışmaları da beraberinde getirmiştir (Sarıkaya, 2019).

1990'lı yılların sonunda yine hayli tartışmalı da olsa Rusya ile bir doğal gaz boru hattı projesi bir daha gündeme gelmiş ve Rusya ile ikinci bir doğal gaz boru hattı 2003 yılında yıllık 16 bcm kapasiteyle 25 yıl süreyle faaliyete geçmiştir. Mavi Akım adı verilen bu projeye Karadeniz tabanından ve arada bir transfer ülkesi olmaksızın Rusya ve Türkiye ilk kez aracısız bir doğal gaz alışverişi gerçekleştirmiştir. Mavi Akım ve Batı Akım hattıyla Türkiye'nin Rusya'dan aldığı toplam doğal gaz miktarı 30 bcm seviyesine yükselmiştir. Harita 4.2'de, Güney Akım, Türk Akımı ve Mavi Akım boru hatlarının güzergahları gösterilmiştir (Yıldız vd., 2017).

Harita 4.2: Vazgeçilen Güney Akım Doğal Gaz Boru Hattı Projesi.

Mavi Akım Boru Hattı ile gelen doğal gazın tüketilebilmesi amacıyla hem doğal gaz ile elektrik üreten santrallerin alım garantisi ile faaliyete geçmesi teşvik edilmiş hem de konutlarda doğal gaz ile ısınmayı temin etmek için altyapı çalışmalarına hız verilmiştir (Özdemir, 2022).

Rusya'dan Avrupa'ya gaz akışının Türkiye saf dışı bırakılarak gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla Karadeniz tabanından inşası planlanan Güney Akım Boru Hattı projesi gündeme getirilmiş ancak daha sonra politik ve ekonomik gerekçelerle Rusya tarafından bu proje askıya alınmıştır. Karadeniz tabanını geçerek Bulgaristan'a ulaşması hedeflenen söz konusu boru hattı yerine Rusya ile üçüncü doğal gaz boru hattı olan Türk Akımı Boru Hattı inşa edilmiş olup 2023 itibarıyla aktif haldedir. Türk Akımı Boru Hattı'nda iki paralel hat Türkiye'ye ulaşmakta olup bu hatlardan birincisi Türkiye iç tüketimine yönelik diğer hat ise Avrupa ihracatına yöneliktir (TÜBA, 2021).

4.4.2. Türkiye - Rusya Doğal Gaz Ticaretine 2000 - 2020 Dönemi Odaklı Bakış

Türkiye - Rusya arasında Batı Akım ve Mavi Akım hatları ile enerji temelli ilerleyen ikili ilişkiler, 2000 sonrası dönemde de zaman zaman kırılğan süreçler geçirse dahi ivmelenerek devam etmiştir (Aydın, 2022).

2000'li yıllarda Rusya'da Vladimir Putin, Türkiye'de ise Recep Tayyip Erdoğan dönemi başlamış ve bu ülkelerin yönetiminde yirmi yılı aşkın süredir söz sahibi olan

iki liderin devlet başkanlığı seviyesinde yürüttüğü diplomatik ilişkilerde enerji her zaman gündemde olmuştur (Sarıkaya, 2019).

Rusya Devlet Başkanı Putin'in enerji odaklı dış politikasına paralel olarak, Türkiye'nin 2001 krizinden çıkması sonrası hızlı büyüme ile birlikte artan enerji talebi ikili ilişkilerde yeni doğal gaz boru hattı projelerinin ve kontratların gündeme gelmesine sebep olmuştur.

Türkiye ve Rusya arasında, Suriye'de uzun yıllardır devam eden bölgesel çatışmalar çerçevesinde, dönem dönem yükselen tansiyon, askeri - siyasi krizlere sebep olsa da bu krizlerin etkisi uzun sürmemiştir. Türkiye, Rusya'dan doğal gaz ithal etmenin yanı sıra, bu gazın Avrupa'ya ihracatına da aracılık etmek istemektedir. Bu çerçevede Rusya Devlet Başkanı Putin'in ilk kez 2014 yılında gündeme getirdiği Türk Akım Boru Hattı projesi, Avrupa pazarına Rus gazının Türkiye vasıtasıyla ulaştırılmasının ilk adımı olmuştur (Hamzaoğlu, 2021).

Bu gelişme sonrası Türkiye, Rusya'dan doğal gaz ithalatına ek olarak, tüketici konumundan transfer ülkesi konumuna ulaşmıştır. Bu gelişme ekonomik ve dış politik manada Türkiye için önemli bir adımdır. Çift hattın oluşan bu projede yıllık toplam 31,5 bcm'lik bir taşıma gerçekleşmekte olup Türkiye iç piyasasına 14 bcm gaz akışı sağlanmış ve Batı Hattı ile gelen miktarın da ikame edilmesiyle alternatif bir hat daha Türkiye gaz şebekesini eklenmiştir (Örmeci ve Kısacık, 2018).

Bu projelerle 2000 sonrasında Türkiye'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığı üst seviyelere çıkmış ve Türkiye açısından hem ekonomik hem de dış politik manada zorlukları beraberinde getirmiştir. Türkiye hem büyüyen ekonomisiyle sanayide üretimde, hem elektrik üretiminde hem de konutlarda özellikle soğuk geçen kış aylarında kullandığı doğal gazı büyük oranda Rusya'dan temin etmesi sebebiyle bir dizi tedbir geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) tarafından 2008 yılında getirilen LNG ithalat serbestisi düzenlemesiyle Rusya'nın Türkiye doğal gaz tüketimindeki payı uzun yıllar sonra ilk kez %50 seviyesinin altına inmiştir (Özdemir, 2014).

Bu dönemde, beş yıllık kalkınma planlarında çizilen çerçeveye paralel olarak bir dizi kanun ve yönetmelikler çıkarılmış ve doğal gaz - petrol piyasalarında tekelleşen konumda olan BOTAS, TPAO gibi devlet sermayeli şirketlerin payları özel sektöre devredilmiştir (Hodalogulları, 2015).

Bu düzenlemelerle birlikte Rus enerji devi Gazprom şirketi de Türkiye’de bazı enerji şirketlerine ortaklıklar yoluyla yatırım yapmıştır. BOTAŞ tekelinin kırıldığı piyasa şartlarında, piyasanın çok önünde ve belli bir dengeden yoksun oluşan gelişmeler, doğal gaz piyasasında şirketler düzeyinde anlaşmazlıklara sebep olmuş ve Gazprom Türk şirketlerindeki ortaklıklarından vazgeçmiştir. Piyasada BOTAŞ tekeli kırılmak amacıyla çıkarılan bu yolda Türkiye piyasası başa dönmüş, piyasada BOTAŞ egemenliğini tekrar başlatmıştır (Kakışım, 2020).

Türkiye ve Rusya ilişkilerinde 2000 sonrasında Mavi Akım ve Türk Akım Boru Hatlarına ek olarak konuşulan ve 2022 yılı itibariyle tekrar gündeme gelen bir diğer önemli mesele ise Türkiye'nin “doğal gaz üssü” ya da diğer tabirle terminal ülke haline getirilmesi projesidir. Devlet başkanlığı seviyesinde Rusya tarafından birçok kez gündeme getiren bu projeye ilişkin atılan en ciddi adım Aralık 2022’de Gazprom Başkanı Aleksey Miller’ın, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Erdoğan’ı ziyaretidir. Bu kabul kapsamında Trakya bölgesinin terminal ülke bağlamında üs haline getirilmesi gündeme getirilmiştir. Bu projeye ilişkin somut adım atılmasa da Batı Akım Hattı, Türk Akım Hattı, TANAP gibi boru hatlarının Trakya bölgesinde kesiştiği ya da toplandığı bir durumda bu bölgenin terminal üs olması potansiyeli yüksektir (İlter ve Kınık, 2017), (Turan, 2010).

Türkiye 2000 sonrasında Rusya’ya artan bağımlılığını yine aynı süreçte geliştirdiği alternatif projelerle azaltma arayışındadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelişe ek olarak, komşu ülkelerden yeni boru hatları ve doğal gaz kontratları yaparak ve LNG taşımacılığı ve altyapısına ağırlık vererek Rusya’ya bağımlılık nispeten azaltılmıştır (TÜBA, 2021).

Rusya açısından Türkiye, Doğu Avrupa ülkelerine olan transfer ülke bağlamındaki bağımlılık da düşünüldüğünde, özellikle 2009 sonrasında daha da önemli bir konuma yükselmiştir. Rusya'nın özellikle Ukrayna ile 2009 yılından bu yana devam eden ve 2022 itibariyle savaş halini alan derin krizi aşmasının ve Avrupa’ya gaz akışı güvenliğini sağlamanın en önemli yollarından birisi de Türkiye güzergahıdır (Bilgin, 2019), (Pamir, 2015).

4.4.3. Türkiye'nin Doğal Gazda Rusya'ya Bağımlılığını Aşma Çabaları ve Nükleer Enerji

Türkiye'nin doğal gaz ithalatında Rusya'ya olan bağımlılığını aşma çabaları; LNG taşımacılığı ve altyapısını güçlendirme, Hazar Bölgesi, İran ve kısa - orta vadede Irak rezervlerine yönelim, doğal gazla çalışan elektrik santrallerini toplam elektrik tüketimine cevap vermesindeki payı göz önüne alınarak yenilenebilir enerji kaynakları payının artırılması, Karadeniz ve Akdeniz doğal gaz arama sahalarında keşfedilecek yeni rezervler ve son olarak elektrik üretiminde doğal gaz oranının azaltılması çabasının sonucu olarak Mersin / Akkuyu'da ve Sinop'ta yapılması planlanan nükleer enerji santralleri başlıklarında ele alınabilir.

Türkiye Rusya'ya doğal gazda bağımlılığını alternatif boru hattı projeleriyle aşma çabasında iken bir yandan da LNG taşımacılığı ile boru hatlarına alternatif geliştirme arayışındadır. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde kayaç / shale / şeyl gazının, tüketimi ciddi seviyede karşılayabilecek şekilde üretimi sonrası bu ülkeye taşınan LNG'nin Avrupa bölgesine yönelmesi Türkiye için de bir fırsat doğurmuştur (Hodalogulları, 2015).

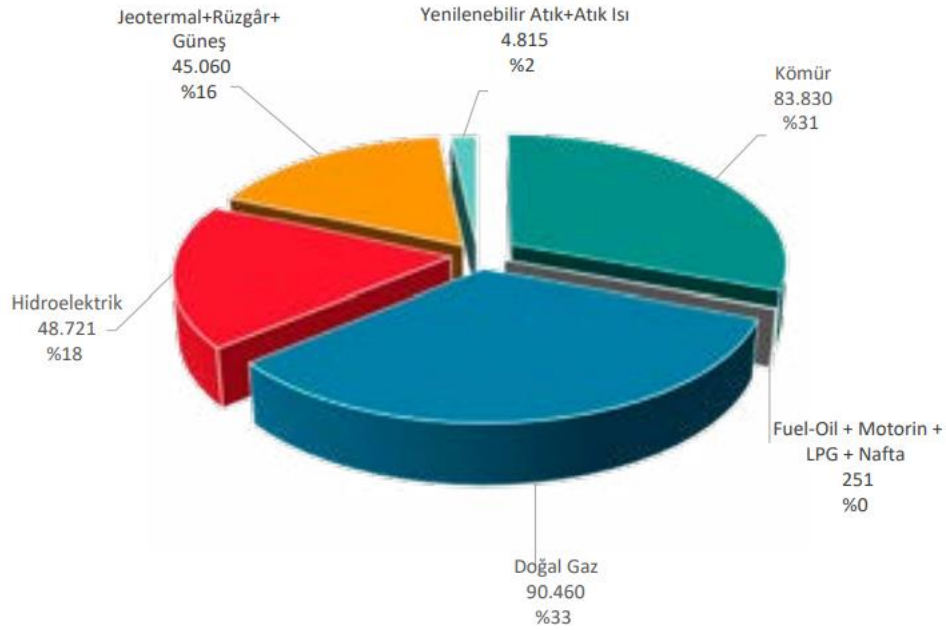
Türkiye LNG altyapısını güçlendirerek Rusya ve diğer ülkelere ciddi alternatif geliştirme potansiyeline sahiptir. Nitekim LNG taşımacılığı ile Nijerya, Cezayir, ABD, Katar gibi daha uzak coğrafyalardan da LNG temin etmek mümkündür (Aydın, 2022).

Türkiye'nin Rusya'ya doğal gaz bağımlılığını aşabilmesinin diğer yolu, alternatif kaynak ülkeler noktasında ise önemli hedef Hazar bölgesidir. Ancak bu bölgeden çıkışlı projelerde Rusya'nın politik etkisi göz ardı edilemez. Rusya kendi pazarına alternatifler ararken, mevcut pazarlarını da elde tutmayı hedeflemektedir. Aynı pazarlara doğal olarak Hazar Bölgesi ülkeleri de taliptir. Ancak Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan'ın halihazırdaki finansal, teknik ve politik kapasitesi Rusya'yı aşmaya ve yakın coğrafyasında güçlü bir enerji diplomasisi oluşturmaya yetmemektedir (Örmeci ve Kısacık, 2018), (Bilgin, 2019).

Türkiye'nin 2030 yılına kadar Hazar çıkışlı bir boru hattı projesiyle bu bölgeden doğal gaz temin edebilmesi halinde Rusya'ya bağımlılığı ciddi seviyede azalacaktır. 2021 yılından itibaren sona ermeye başlayan uzun vadeli boru hattı kontratları ve LNG alım kontratları aslında Türkiye'nin pazarlıkta elini güçlendirebilecek hususlardır

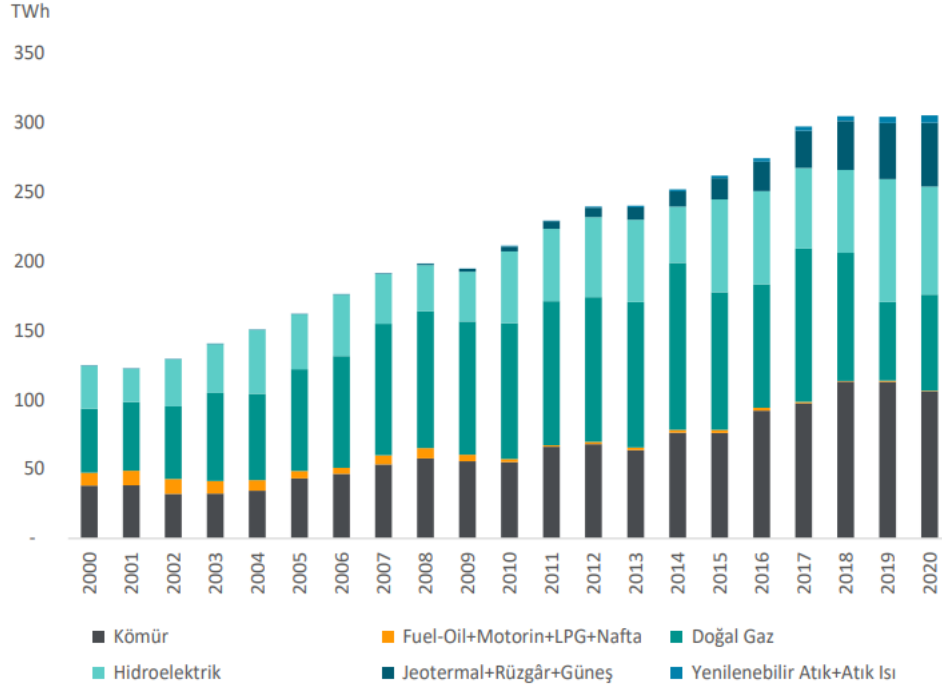
ancak bunun en önemli etkisi dış politikaya olacaktır. Türkiye Rusya'dan temin ettiği doğal gazın miktarını azaltmak isterken, İran doğal gazına daha fazla talepte bulunabilir ancak İran'a yaklaşmanın dış politika bağlamında sonuçları Türkiye için rahatsızlık verici olabilir. İran üzerindeki ambargolar sebebiyle İran'la yürütülen ticari ilişkiler zor bir zeminde ilerlemektedir. Öte yandan İran, geçmişte de yaptığı üzere, Türkiye'ye gaz akışını en fazla tüketimin gerçekleştiği kış aylarında dahi gerçekleştirilerek doğal gazda güvenilir bir tedarikçi olmadığını göstermiştir.

Türkiye alternatif boru hatları ve LNG taşımacılığı yanında yenilenebilir enerji kaynaklarına yaptığı yatırımla da doğal gaza olan aşırı bağımlılığını azaltma potansiyeline sahiptir (Özdemir, 2014). Türkiye özellikle son on yılda yenilenebilir enerji santrallerinde hem özel sektör hem de devlet eliyle yaptığı altyapı yatırımlarıyla ciddi bir ilerleme kaydetmiştir. Toplam elektrik tüketimi içinde yenilenebilir enerjinin talebe cevap verebilme potansiyeli hala düşük olsa da toplam kurulu (elektrik) gücü içinde yenilenebilir enerji payı %36 civarındadır (TSKB, 2021).

Şekil 4.14: 2021 Yılı ilk 10 ayı birincil kaynak bazında brüt elektrik üretimi (GWh).

Türkiye elektrik üretiminde; doğal gaz %33, kömür %31, hidroelektrik %18, jeotermal, rüzgar ve güneş enerjisi %16 yenilenebilir atık %2'lik paylara sahiptir. Doğal gaz ve kömür ile çalışan santrallerdeki pay yıllar içinde azalan bir seyir izlemektedir. Şekil 4.14'de 2021 yılı ilk 10 ayı birincil kaynak bazında brüt elektrik üretiminin dağılımı gösterilmiştir (TSKB, 2021).

Şekil 4.15: Yıllar itibariyle birincil kaynak bazında brüt elektrik üretimi.

Türkiye'de doğal gazın en fazla tüketildiği alanlardan olan elektrik üretim santrallerinde 2000 yılından 2020 yılına kadar olan süreçte doğal gaza olan talep dönem dönem artsa da genel itibariyle azalma eğilimi göstermektedir. Şekil 4.15'de 2000 - 2020 yılları arasında birincil kaynak bazında brüt elektrik üretimi gösterilmiştir (TSKB, 2021).

Türkiye'nin Rusya'ya ve dolayısıyla doğal gaza olan bağımlılığını aşması yenilenebilir enerji kaynaklı santrallerdeki elektrik arzı payının artması ile paralellik göstermektedir. Türkiye bu anlamda doğru bir politika izlemektedir ancak piyasa dengesi gözetilerek son tüketiciye daha uygun fiyatlı elektrik arzı için tedbirler geliştirilmelidir (TÜBA, 2021).

Türkiye'nin enerji bağımlılığı çerçevesinde yalnızca Rusya'ya değil tüm tedarikçilerine bağımlılığını azaltacak en önemli gelişme Akdeniz ve Karadeniz'de devam eden doğal gaz arama ve keşif faaliyetleridir. Bu bölgelerde keşfedilecek ve en azından Türkiye'nin yaklaşık yıllık bazda 50 bcm'lik talebine cevap verebilecek rezervler enerji bağımlılığı sorununu en aza indirgeyecektir (TÜBA, 2021), (Develi ve Erdem, 2023).

Türkiye'nin bu denizlerde keşfedeceği rezervler, Türkiye'yi enerji ithalatçısından enerji ihracatçısı pozisyonuna taşıyacaktır. Bölge ülkeleri ile yürütülen enerji diplomasisi de farklı bir boyut kazanacaktır. Türkiye'nin yakın coğrafyasında petrol ve doğal gaz rezerv zengini ülkelerin Avrupa'ya gaz ihracında en önemli ihracat rotası Türkiye toprakları olduğundan Türkiye sadece tüketim amacıyla değil ihracat amacıyla da gaz temin edilebilecektir (Sıvı, 2019).

Bu noktada Rusya'ya bağımlılığın değil, Rusya doğal gazının ihracatında partner olmanın konuşulacağı bir zemin olacaktır. Türkiye'de Karadeniz ve Akdeniz'de ciddi yatırımlarla yürüttüğü arama ve keşif çalışmalarında, bölge ülkeleriyle dış politika alanında karşı karşıya gelse de enerjide dışa bağımlılığı aşmanın ve enerji ihracatçısı olarak hızlı kalkınmanın en etkili yolu yeni rezervler keşfetmektir. Bu rezerv keşifleri sonrasında, bölgenin en büyük doğal gaz ihracatçısı Rusya ile terminal ülke olma meselesi daha ciddi şekilde konuşulur olacak ve AB için Türkiye'nin önemi daha da artacaktır (Pamir, 2015), (Develi ve Erdem, 2023).

Türkiye'nin elektrik üretiminde hala yüksek bir paya sahip olan doğal gaz ve kömür santrallerinin payını azaltabilmenin bir diğer yolu ise nükleer enerji santralleridir. Her ne kadar çevreye ve insan sağlığına yönelik tehlikesinin yüksek olması ve deprem kuşağındaki bölgelerde geçmişte yaşanan felaketlerin benzerinin meydana gelme riski bulursa da elektrik üretiminde nükleer santraller ciddi bir katkı sağlamaktadır (Sarıkaya, 2019), (TSKB, 2021).

Dünyada son yıllarda devre dışı bırakılan nükleer enerji santralleri sayısı artmışken, Rusya'nın doğal gazı kısıtıldığı AB bölgesinde bazı nükleer santrallerin tekrar devreye alınması konuşulmaya başlanmıştır.

Türkiye'de halihazırda kurulu bir nükleer santral bulunmamakla birlikte Mersin Akkuyu'da inşası devam eden bir santral önümüzdeki yıllarda işletmeye alınacaktır. Bu santral Rusya ortaklığı ile inşa edilmekle birlikte Yap İşlet Devret (YİD) modeli ile çalışacaktır (TSKB, 2021).

Rusya'ya doğal gazda enerji bağımlılığından kurtulmanın belki de en önemli ayaklarından birisi olacak nükleer enerji santrali projesinde yine Rusya ile işbirliğine gidilmesi eleştiri konusu olmuştur. Akkuyu santrali dışında yine Rusya işbirliğiyle Sinop'ta da bir nükleer santral projesi gündemdedir ve önümüzdeki yıllarda inşasına başlanması planlanmaktadır.

Türkiye, Rusya'ya özellikle doğal gazda bağımlılığını aşma çabası içerisinde hem bölge ülkelerine hem kendi potansiyeli ile içeride yenilenebilir enerji üretimine hem de nükleer enerji santrali inşasına yönelerek bu bağlamda çok yönlü bir politika takip etmektedir.

4.5. Dış Politika ve Enerji Diplomasisi Çerçevesinde Türkiye'nin Bölgedeki Durumu

Türkiye 1980'lerin sonunda yıllık 6 bcm Rusya'dan Batı Boru Hattı ile ilk doğal gaz ithal ettiği günden bu yana doğal gaz ticaretine devam etmektedir. Türkiye'nin tüketimindeki artışa paralel olarak doğal gaz talebi artınca farklı ülkeler de bu talebe cevap vermiş ancak yine en fazla ithalat Rusya'dan yapılmıştır. 2021 yılı itibarıyla Rusya'dan yapılan yıllık doğal gaz ithalatı 26 bcm seviyelerindedir (EPDK, 2021), (BOTAŞ, 2021).

Rusya'dan ithal edilen doğal gaz miktarı 2017 yılında miktar olarak yaklaşık 29 bcm ile rekor bir seviyeye ulaşsa da 2019 yılında 15 bcm seviyelerine kadar gerilemiştir. Türkiye'nin bu yıllardaki toplam tüketiminin 50 bcm civarında olduğu düşünüldüğünde bu ciddi bir enerji bağımlılığını ortaya çıkarmıştır. Türkiye'nin yıllık tüketimi de Rusya'dan ithal edilen doğal gazın yüzdesel payı 2011 yılında %57,91 ile rekor kırmıştır (EPDK, 2021).

2011'deki rekor enerji bağımlılığı seviyeleri sonrasında Türkiye bu oranı aşağılara çekmeyi başarmış ve 2020 yılında %33 seviyelerine kadar gerilemiştir. Bu gerilemede LNG ithalatı payındaki artış yanında covid-19 pandemi etkisiyle doğal gaz tüketimi ve talebindeki dünya çapındaki düşüşü de göz ardı etmemek gerekir. 2021 yılı itibarıyla Rusya'ya doğal gazda enerji bağımlılığı oranı %44 seviyelerinde gerçekleşmiştir (EPDK, 2021).

Türkiye ve Rusya arasında Doğu Avrupa ülkelerini takiben gelen Batı Hattı ve Karadeniz tabanını geçerek gelen Mavi Akım ve Türk Akım boru hatları aracılığıyla doğal gaz ithalatı gerçekleştirilmekte olup, bu alım anlaşmalarını, Türkiye'nin sadece Rusya ile enerji ticareti ilişkisi bağlamında değerlendirmek yeterli bir bakış açısı sunmayacaktır (Hodalıoğulları, 2015).

Türkiye ve Rusya arasındaki enerji diplomasisi, Türkiye'nin batı bloğu ile ilişkilerini her zaman doğrudan ya da dolaylı şekilde etkileme potansiyeline sahiptir. Türkiye'nin enerjide Rusya'ya bağımlılığının siyasi, askeri, ekonomik vb. birçok alanda etkili olduğu açıktır (Sıvış, 2019). Siyasi, ekonomik ve askeri ittifaklarla çeşitli düzeylerde batı bloğunun uluslararası örgütlerinde temasları bulunan Türkiye, özellikle AB ülkeleri için önemli bir konumdadır. Türkiye'nin AB'ne en büyük katkısı Suriyeli göçmenler konusundaki yaklaşımıdır. AB ülkelerinin endişe duyduğu meselelerin başında göç sorunları gelmektedir.

Türkiye'nin enerji bağlamında Rusya ile yürüttüğü ikili ilişkilerin bir diğer ayağı ise Avrupa ülkelerinin gaz talebine Türkiye üzerinden geçecek boru hatları ile Rusya'dan cevap alabilmesidir. Özellikle Güney Avrupa ülkelerine yönelik geçmişte ve günümüzde gündem olan boru hattı projeleri olsa da bugüne dek sadece Türk Akım Boru Hattı projesi tamamlanabilmiş ve Rusya'dan Avrupa'ya Türkiye topraklarını da kullanarak gaz akışı sağlanmıştır (Kakışım, 2020).

Türkiye - Rusya doğal gaz ticaretinde Avrupa dışında bir diğer önemli bölge Hazar Bölgesi olup bu bölgede Türkiye'nin özel ilgisi ve bağları Rusya tarafından her zaman dikkatle takip edilmiştir. Eski SSCB bağları olsa da bu bölgedeki Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan hala Rusya etkisi altındadır. Türkiye'nin bölgede geliştirdiği ikili ilişkiler birçok zeminde gelişme potansiyeline sahip olsa da önemli olan enerjidir. Nitekim Hazar bölgesi daha önce belirttiğimiz üzere doğal gaz rezervleri açısından zengin bir havzadır (Turan, 2010), (Bilgin, 2019).

Türkiye'nin Hazar Bölgesi'nden boru hatları ile doğal gaz temini için Gürcistan, Ermenistan ve İran topraklarını kullanması gerekmektedir. Bu ülkelerle ilişkiler tarihi, siyasi, ekonomik gerekçelerle çok iyi olmasa da sadece Gürcistan ile boru hatları geçirilmesi noktasında mutabakat sağlanmış ve Azerbaycan çıkışlı Bakü -Tiflis - Ceyhan (BTC) ve Bakü - Erzurum boru hatları ile petrol ve doğal gaz Gürcistan geçişi ile Türkiye'ye ulaşmıştır. Rusya bu projelere karşı çıksa da tamamlanmasına engel olamamıştır. Ancak Gürcistan'ın kuzeyinde Abhazya ve Güney Osetya bölgesinde askeri operasyonlar yapan Rusya, bölgede askeri varlığını hissettirmekten geri durmamıştır. Ayrıca Gürcistan'ın NATO'ya üyeliğinin konuşulduğu yıllarda siyasi ve ekonomik baskısını da sürdürerek, Gürcistan'ın Hazar çıkışlı boru hatlarında transfer ülkesi olmasının önüne engeller çıkarmaktadır (İlter ve Kınık, 2017).

Türkiye'nin Rusya'ya alternatif olarak yönelebileceği Hazar bölgesindeki bir diğer hat Ermenistan'la ise tarihte yaşanmış vakalar sebebiyle ikili ilişkiler çoğunlukla kırılgan seyretmektedir. Azerbaycan ve Ermenistan arasında Dağlık - Karabağ bölgesinde yaşanan ve Azerbaycan'ın ciddi kazanımlar elde ederek sonlandırdığı 2021 yılındaki son savaşta Türkiye de Azerbaycan'a ciddi destek vermiştir. Ancak bölgede Rusya'nın etkisi ile Dağlık - Karabağ' da net bir çözüme ulaşabildiğini söylemek zordur. Ayrıca Ermenistan'da Dağlık - Karabağ Savaşı'nı kaybetmesine rağmen batı yanlısı olduğu bilinen yönetim 2021 yılındaki seçimleri tekrar kazanmıştır. Ermenistan'ın Karadeniz'e çıkışı olmaması ve ekonomik zorluk içinde bulunması sebebiyle Türkiye ile geliştireceği pozitif ikili ilişkiler orta ve uzun vadede Hazar çıkışlı boru hattı projelerinde transfer ülkesi olma imkanı sunabilir ancak bu aşamada Türkiye için hâlâ güvenilir bir enerji ortağı olmaktan uzaktır. Rusya'nın Ermenistan üzerindeki siyasi ve ekonomik etkisi göz ardı edilerek Ermenistan'la ikili ilişkilerin pozitif bir sürece evrilmesi, en azından bu dönemde mümkün görünmemektedir.

Rusya ilişkilerinde Türkiye, enerji odaklı bir çerçeve belirlemek mecburiyetinde olsa da, Suriye gibi uzun yıllardır siyasi istikrarsızlık içinde olan sınır komşusunda, Türkiye ve Rusya askeri bağlamda da karşı karşıya gelmektedir. Suriye'de dönem dönem Rusya'yla işbirliği yapılan alanlar olsa da genel itibariyle anlaşmazlıkların daha yoğun yaşandığı söylenebilir.

Türkiye, Rusya ile ikili ilişkilerinde enerji, turizm, tarım ürünleri ihracatı, inşaat ve tekstil gibi farklı alanlarda ekonomik ilişkilerini sürdürse de önemli ticaret kalemi enerjidir. Ancak siyasi ya da askeri bir konuda yaşanan anlaşmazlık halinde Rusya gerek enerji kesintileri gerekse turizm ve tarım ürünlerine yönelik engellemeler vasıtasıyla Türkiye dış politikasına etki edebilmektedir (Aydın, 2013).

Türkiye tarım, turizm, inşaat ve tekstil gibi sektörlerde hızlı alternatifler geliştirebilirken enerji temininde özellikle kış aylarında tüketimin yüksek olduğu dönemde, teknik arızalar bahanesiyle yapılan kesintilere hızlı çözümler bulabilmek zordur. Rusya bir yandan Türkiye gibi Avrupa'nın en büyük enerji pazarlarından birini kaybetmek istemezken, diğer yanda her kriz anında Avrupa ülkelerine yaptığı gibi enerji kartını masaya sürmekten de geri durmamaktadır. Türkiye gaz krizine dönemsel çözümler geliştirmek amacıyla spot piyasadan alım yapmaktadır (TÜBA, 2021).

Rusya 2014 yılından bu yana devlet başkanlığı seviyesinde dile getirdiği Türkiye'yi doğal gaz üssü, ticaret merkezi ya da terminal ülkeyi yapma söylemi ile Türkiye ile ilişkilerini enerji bağlamında daha da güçlendirmeyi hedeflediğini göstermiştir. Son olarak bu söylem çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Gazprom Başkanı Aleksey Miller İstanbul'da Aralık 2022'de bir araya gelmiş ve bu meseleyi ele almışlardır. Bu görüşmede Trakya'nın doğal gaz ticaret merkezi olması, Türk Akımı'na ilave hatlar yapılması gibi meselelerin gündeme geldiği basına yansımıştır (Web, 6).

Rusya, Türkiye'ye enerji odaklı dış politika ile yaklaşırken arka planda Türkiye aleyhine bazı alanlarda hareket etmekten geri durmamaktadır. Nitekim Suriye'de 2011 yılından bu yana Türkiye'nin aleyhine birçok gelişmede Rusya tarafı bir politika izlemiş ve kimi zaman bölgede etkisini sürdürme gayretinde olan YPG terör örgütüne de destek vermektedir.

Rusya ikili ilişkilerinde Türkiye ile enerjinin yanı sıra silah satışı odaklı bir tutum sergilemektedir. Türkiye'ye teslim edilen ve siyasi - askeri alanda batı ülkeleri ile krize sebep olan S - 400 hava savunma sistemi bu bağlamda en çok ele alınan meseledir.

Rusya'nın 2022 yılında başlattığı Ukrayna işgal girişimi ise Türkiye ile ilişkilerinde bir diğer önemli meseledir. Türkiye, Ukrayna - Rusya Savaşı'nda bir Karadeniz ülkesi olarak bölgenin istikrarsızlaşmasını istemezken, Rusya'nın başlattığı işgal girişimine karşı bir duruş sergilemiş ve Ukrayna'ya insansız hava araçları satarak destek vermiştir. Öte yandan Rusya ile ilişkilerde, İstanbul Boğazı geçişli tahıl koridoru anlaşmaları ile hem Rusya tarafında hem de Avrupa ülkeleri tarafında olumlu karşılanan bir tutum izlemiştir. Tüm bunlara ek olarak konuşulması gereken bir diğer mesele Ukrayna'nın Avrupa'ya Rus gazının geçişinde en önemli transfer ülkesi olmasıdır. Ukrayna'ya alternatif arayan Rusya için Karadeniz geçişli boru hatlarında en önemli güzergahlarından birisi de Türkiye'dir ve transfer ülkesi olmanın yanında terminal ülke olabilme fırsatı anlamında bu durum Türkiye'nin elini güçlendirebilir.

Türkiye enerjide Rusya'ya bağımlılığını aşma çabasında iken en önemli adım Karadeniz'de devam eden doğal gaz arama çalışmaları ile atılmıştır. Kısa bir zaman içerisinde Türkiye doğal gaz sistemine entegre edileceği ifade edilen rezervin Türkiye için önemi büyüktür. Bu bölgede tespit edilecek yeni rezervler, Rusya ile ilişkilerde

Türkiye'yi tüketici ülkeden, transfer ülkesi ve terminal ülke konumuna taşıyacaktı (TÜBA, 2021).

Rusya açısından bir diğr önemli mesele ise Türkiye'nin 2030 yılına kadar bitecek doğal gaz kontratlarında avantajlı bir konum elde edebilmektir. Rusya, Türkiye'nin hem Hazar bölgesine hem de Ortadoğu bölgesine ulaşmasında engeldir ve siyasi, askeri ve ekonomik yöntemlerle uyguladığı bu dış politikasını enerji odaklı yürütmektedir. Türkiye'nin önümüzdeki yıllarda bitecek doğal gaz kontratlarında alternatif bulma arayışında bölge ülkeleriyle boru hatları aracılığıyla geliştirebileceği enerji ilişkileri, Rusya'nın doğuda Kafkaslar ve Hazar'da, güneyde ise Suriye'de ve kısmen kuzey Irak'taki etkisi sebebiyle sekteye uğratmaktadır (Sarıkaya, 2019), (Bilgin, 2019).

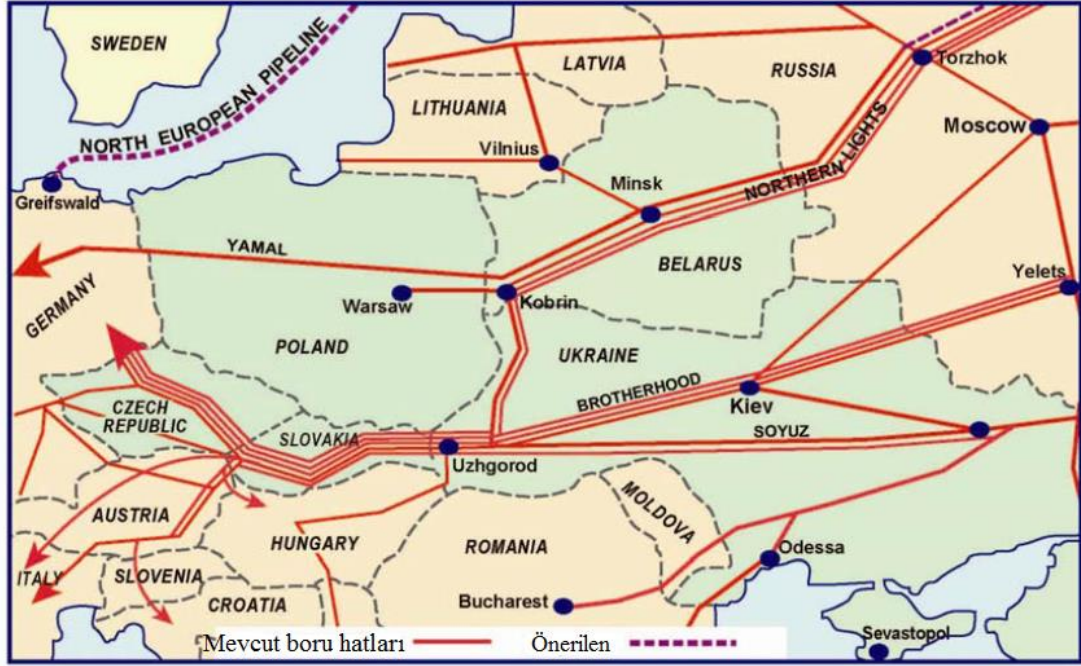
Türkiye'nin Karadeniz ve Akdeniz'de doğal gaz keşifleri ile içerideki tüketime cevap verebilmesinin ardından, Rusya ile ilişkiler enerji temelinde konuşulmaya ve ele alınmaya devam etse de Türkiye'nin lehine değerlendirileceği açıktır. İçeride talebe cevap verebilen Türkiye dış politikasında da çok daha rahat hareket edebilme kabiliyetine erişecektir. Önümüzde süreçte Türkiye'nin dış politikasında ele alınacak en önemli meselelerin birçoğunun enerji temelli oluşacağı açıktır (Aydın, 2022).

4.5.1. Enerji Koridoru – Transit Ülke Bağlamında Avrupa İle İlişkiler ve Rusya Etkisi

Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilere çoğu zaman siyasal - ekonomik zeminde ilerlemektedir. AB, Türkiye için büyük bir pazardır ve Türkiye ihracatının büyük bir kısmını Avrupa Birliği ülkelerine yapmaktadır. Türkiye 2000'lerin başında Avrupa Birliği ile tam üyelik müzakerelerine başlamışsa da çevre başlığı dışında ilerleme kaydedilmemiştir. Avrupa Birliği ülkeleri ile dönem dönem ülke ya da birlik bazında ve değişen dozlarda krizler yaşansa dahi Türkiye için AB'ye katılım hedefi her zaman güncel tutulan bir meseledir.

AB ülkeleri ve Türkiye'nin bir diğr ortak paydası ise enerjide Rusya'ya bağımlılık meselesidir. Rusya, AB ülkelerinde 1973 te 7 bcm doğal gaz ihraç ederken, bugün birlik üyesi ülkelere yaklaşık 160 bcm doğal gaz ihraç ederek güçlü bir konum elde etmiştir. Ancak bu durum ABD için endişe vericidir (Stern, 2004), (Kakışım,

2020). Harita 4.3’de Rusya ve Avrupa Birliği arasındaki boru hattı ağı gösterilmiştir (Stern, 2004).

Harita 4.3: Rusya Avrupa Birliği Boru Hattı Ağı.

AB bu endişelerini giderebilmek amacıyla uzun zamandır Rusya'ya alternatif projeler ve doğal gazla alternatif kaynaklar arayışındadır. Bu noktada AB - Türkiye ilişkileri 2000’li yıllardan bu yana enerji konusunda daha fazla ele alınmaya başlamıştır.

Öte yandan SSCB’nin 1991’de dağılmasının ardından AB ve ABD’nin Hazar bölgesinde olan ilgisi artmıştır. Bu çerçevede 1994 yılında AB ülkelerinin öncülük ettiği ve 50 ülkenin taraf olduğu bir anlaşma imzalanmıştır. Enerji şartı anlaşması olarak bilinen bu metinde enerji alanında işbirliği vurgusu ve SSCB’nin dağılması sonrasında rezerv sahibi ülkelerin kaynaklarının garanti altına alınması öngörülmüştür (Alpaydın ve Tunalı, 2011).

Avrupa ülkeleri için Türkiye'nin önemi Hazar ve Ortadoğu rezervlerinin transferinin güvenliği ve sürdürülebilirliğidir. Türkiye coğrafi olarak Hazar bölgesindeki Türkmenistan, Azerbaycan, Kazakistan’ın batısında, Ortadoğu bölgesinde ise Irak, Suriye, Mısır, İran gibi rezerv zengini ülkelerin kuzeyinde yer aldığından Avrupa ülkeleri için deniz geçişi dışında en iyi güzergah olarak öne çıkmaktadır (Turan, 2010), (Pamir, 2015).

Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerinden ve özellikle de İran'dan Avrupa'ya doğal gaz ihracatı bu aşamada siyasi ve güvenlik gerekçeleriyle mümkün görülmemekle birlikte potansiyel olarak Türkiye'nin elindeki güçlü kozlarından biridir.

Diğer yandan Hazar bölgesinden Avrupa'ya transferde ise tablo daha iyimserdir. Nitekim Azerbaycan doğal gazı Türkiye iç şebekesinde kullanılarak TANAP aracılığıyla Avrupa'ya ulaştırılmıştır. Bu adım sınırlı da olsa ilk olması yönüyle önemlidir (Kakışım, 2020), (İlter ve Kınık, 2017).

Geçmişte Nabucco projesi ile Hazar gazının AB'ye ulaştırılması hedeflenmiş ancak proje aşamasında kalmıştır (Hodalogulları, 2015). Avrupa'nın en büyük doğal gaz tedarikçisi Rusya, kendi pazarını kaybetmemek için Hazar doğal gazının AB bölgesine ulaşmasını engellemeye çabalamaktadır (Turan, 2010), (Bilgin, 2019).

Türkiye TANAP benzeri projeleri hayata geçirebilmek ve Avrupa için transfer ülkesi konumunu güçlendirmek istemektedir. Bu hedef Türkiye'nin eline güçlendirmesinin yanı sıra dış politikasında da Türkiye'ye güçlü bir argüman sunmuş olacaktır. Öte yandan TANAP gibi projelerde Türkiye bir enerji koridoru olmaktan ziyade, ortaklıklarda ve enerji sahalarında da pay sahibi olarak daha güçlü bir konum hedeflemelidir (İlter ve Kınık, 2017), (Develi ve Erdem, 2023).

Türkiye TANAP projesinde hem Türkiye'den geçen boru hattının ortaklığında yer almakta hem de Azerbaycan Şah Deniz-2 doğal gaz sahasında TPAO aracılığıyla ortaklık içinde bulunmaktadır. Bu hatta BOTAŞ %30 hisseye sahipken, TPAO ise Şah Deniz-2 sahasında %19 payı elinde bulundurmaktadır (Kakışım, 2020).

Şekil 4.16: Güney Gaz Koridoru, TANAP-TAP.

TANAP vasıtasıyla Avrupa'ya iletilen doğal gaz Azerbaycan Şah Deniz - 2 doğal gaz sahasından çıkarılarak Gürcistan'ı takiben Ardahan sınırından Türkiye'ye ulaşmakta ve Edirne'den Yunanistan topraklarına geçmektedir. 2015'te başlanan bu proje 2018'de tamamlanmış ve yıllık 2 bcm ile başlayan doğal gaz akışının 10 bcm

seviyelerine çıkarılması hedeflenmiştir. Bu projenin Avrupa ayağını oluşturan Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) ise İtalya'ya kadar uzanmaktadır. Azerbaycan'dan İtalya'ya kadar uzanan TANAP - TAP sistemi Güney Gaz Koridoru (South Gas Corridor-SGC) olarak bilinmekle birlikte Hazar'dan çıkışlı ve Avrupa'ya varışlı ilk proje olması sebebiyle önemli bir adım olduğu söylenebilir (Kakışım, 2020), (Austvik and Rzayeva, 2016). Şekil 4.16'da Güney Gaz Koridoru, TANAP-TAP hattının güzergahı gösterilmiştir (Kakışım, 2020).

Türkiye'nin, Rusya, Ortadoğu ve Merkez Asya olarak da ifade edilen Hazar Bölgesinin ortasında olması ve bu bölgelerin dünya enerji rezervlerinin %47'sine sahip olması ayrıca küresel doğal gaz tüketiminde %17 ile ciddi bir paya sahip Avrupa ile bu bölgelerin ortasında bulunması bağlamında stratejik bir konuma sahip olduğu söylenebilir (Austvik and Rzayeva, 2016).

Türkiye geçişli TANAP hattından geçen doğal gazın Azerbaycan tarafındaki arızalar ya da rezerv sahasındaki gelişmelere bağlı olarak kesilmesi ya da kısıntıya gidilmesi halinde bu hatta alternatif bir boru hattı Avrupa için önemlidir. Bu noktada Türk Akım boru hattı ile Rusya'dan çıkışlı Karadeniz geçişli ve Türkiye'de Trakya bölgesinden geçerek Avrupa'ya iletilen doğal gaz önem kazanmaktadır. Bu çerçevede Türkiye kritik bir rol oynamaktadır (Khalova, et al., 2018).

Türk Akım projesine değinmeden önce bu projeyi alternatif olan ve Türkiye'yi bu projenin dışında bırakan Güney Akım hattı projesine de değinmek gerekmektedir. Rusya'dan Avrupa'ya, (Bulgaristan varışlı) Karadeniz geçişli olarak tasarlanan boru hattı projesi, Ukrayna ile Rusya arasında 2013 yılında meydana gelen siyasi kriz sonrasında Rusya'nın Kırım'a asker çıkarması ve ilhakı girişimiyle iptal edilmiştir. Avrupa ülkeleri Rusya'nın Kırım hamlesine karşılık olarak Rusya, Güney Akım hattı inşasından vazgeçmiş ve bu projeyi ikame etmek amacıyla Bulgaristan değil Türkiye-Yunanistan hattını takiben Türk Akım hattı inşa edilmiştir (Karagöl ve Kızılkaya, 2015), (EPDK, 2022).

Türk Akım hattı ile Avrupa'ya yıllık yaklaşık 15 bcm doğal gaz iletilmekte olup, bu projenin Trakya ayağında BOTAŞ'ın Gazprom'la birlikte %50 %50 ortaklığı bulunmaktadır (ETKB, 2023).

TANAP - TAP sistemi ve Türk Akım boru hattı ile hem Hazar bölgesi gazını hem de Rusya gazını Avrupa'ya ulaştırmayı başaran Türkiye, Avrupa pazarına Rusya,

Hazar, Ortadoğu ve ambargoların kalkması sonrası İran gazını iletmeyi hedeflemektedir. Bu hedef Türkiye için orta vadede transfer ülkesi olmanın yanında terminal ülke olma hedefi de koymaktadır (TÜBA, 2021). Türkiye, Almanya'dan sonra Rusya'nın en büyük pazarı olmasının avantajını da kullanarak Avrupa'ya iletilecek Rus gazında transfer ülkesi olma hedefini terminal ülke olmaya dönüştürme gücüne sahiptir. Bu gücü destekleyecek en önemli unsur Hazar çıkışlı projeleri de aynı anda ele alarak Rusya doğal gazını rekabet ortamına çekmektir (Koutroumpis, 2020).

Türkiye - Avrupa ilişkileri, Suriyeli göçmenler, S - 400 hava savunma sistemlerinin Rusya'dan Türkiye'ye satışı, Ukrayna - Rusya arasında 2022'de başlayan savaşta Türkiye'nin Ukrayna'ya insansız hava araçları satışı, Kuzey Avrupa ülkeleri İsveç ve Finlandiya'nın Ukrayna savaşı sonrasında güvenlik endişeleri ile NATO'ya üye olmak istemesi üzerine Türkiye'nin tutumu vb. daha birçok olumlu ya da olumsuz karşılanan meselede daha da kırılgan bir hal almıştır. Ancak enerji temelinde yürütülen diplomasi Türkiye'nin elini güçlendirebilir ve Avrupa ile ilişkilerde tekrar olumlu bir havanın oluşmasına zemin hazırlayabilir. Bu noktada Türkiye, en büyük doğal gaz tedarikçisi Rusya ile de dengeli bir enerji diplomasisi yürüterek aynı anda enerji bağımlılığını azaltıcı hamleler yapmayı da ihmal etmemelidir.

4.5.2. Türkiye'nin Enerji Diplomasisi ve Rusya'nın Enerji Tedarikinde Güçlü Konumu

Enerji diplomasisi çok boyutlu ve disiplinler arası bir alan olarak enerji ilişkilerinde taraf olan ülkelerin, kurumların, şirketlerin ve çevre örgütlerinin; kendilerinin, ülkelerinin ya da bir kesimin çıkarlarını ön planda tuttuğu ve iç politik unsurların da göz önünde bulundurulduğu uluslararası zemindeki çok taraflı ilişkiler olarak tanımlanabilir (Sarıkaya, 2019).

Türkiye enerji diplomasisi kavramını güçlü jeopolitik konumu çerçevesinde uzun yıllardır tartışmaktadır. Enerji diplomasisi, enerji talep güvenliği, enerji arz güvenliği, enerji bağımlılığı, enerji ve kaynak çeşitliliği gibi birçok kavramı da beraberinde getirmektedir (Hodaloğulları, 2015).

Enerji diplomasisinde sadece jeopolitik konumu ön plana çıkarmak ve enerjiye dair diğer hususları göz ardı etmek enerjide tek ülkeye bağımlılığı, doğal gazda olduğu

gibi tek enerji kaynağına bağımlı bir enerji sistemine ve ikili ilişkilerde bu suretle daralan hareket alanını ortaya çıkarabilir (Defay, 2005), (Aydın, 2022).

Bir devletin dış politikasını belirleyen unsurları iç ve dış unsurlar olarak ikiye ayırmıştık. Bu bağlamda Türkiye'nin dış politikasını belirleyen ve dış politikasına yön veren kurumlara ek olarak enerji diplomasisinin çerçevesini çizen kurum ve kanunlara değinmek faydalı olacaktır. Bu çerçeveyi belirlemeye yardımcı olabilmek amacıyla 2001 yılında Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) kurulmuştur. Bu kurum enerji piyasasının iç kontrol, düzenleme ve denetleme faaliyetlerinden sorumludur (EPDK, 2022).

Bu gelişme ile paralel şekilde Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından hazırlanan 5 yıllık kalkınma planlarında sıklıkla enerji politikalarına değinilmiştir (Alpaydın ve Tunalı, 2011).

Söz konusu planlar kapsamında:

- Elektrik Piyasası Kanunu (2001)
- Petrol Piyasası Kanunu (2003)
- Bor Enstitüsü Kuruluşu Kanunu (2004)
- Maden Kanunu (2004)
- LPG Piyasası Kanunu (2005)
- Yenilenebilir Enerji Kanunu (2005)
- Doğal Gaz Piyasası Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (2005)
- Nükleer Güç Santrallerinin Kurulması ve İşletilmesi İle Enerji Satışına İlişkin Kanun (2007)

gibi enerji piyasalarına ilişkin ve AB müzakereleri süreci ile paralel şekilde piyasalarda rekabeti sağlama yönünde adımlar atılmıştır (Alpaydın ve Tunalı, 2011).

Bu düzenlemelere ek olarak Türkiye'de enerji sektöründe özel sektör yatırımları diğer ülkelere göre sınırlı kalmakla birlikte piyasaya öncülük eden devlet sermayeli BOTAŞ, TPAO ve TKİ kuruluşlarını da saymak gerekir. Türkiye petrol, doğal gaz ve kömür arama, çıkarma, ithal - ihraç etme gibi temel faaliyetleri bu kurumlar aracılığıyla gerçekleştirmektedir (TSKB, 2021).

Türkiye'nin enerji diplomasisinin temel taşları olan bu kanun ve kurumların ardından Türkiye'nin çevresindeki bölgelerin enerji rezerv durumuna gelince; Anadolu

coğrafyasının çevresindeki bölgelerde ispatlanmış gaz rezervlerinin %72'si ve ispatlanmış petrol rezervlerinin %73'ü bulunmaktadır (Örmeci ve Kısacık, 2018).

Türkiye'nin ikili ilişkilerinin geçmişten bu yana güçlü bir potansiyele sahip olduğu birçok ülkenin yer aldığı Orta Doğu, Kuzey Afrika, Orta Asya ve Kafkasya'nın doğusunda Hazar Bölgesi bu zengin rezervlerin bulunduğu bölgelerdir. Bu bölgelere ek olarak Rusya'yı özellikle tekrar belirtmek gerekir. Türkiye'nin enerji diplomasisi bu ülkelerle karşılıklı ilişkilere ve bu ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerine / bağımlılıklarına göre değişiklik göstermektedir. Türkiye enerji rezervlerinin çok kısıtlı olması sebebiyle net ithalatçı konumundadır. Bu ithalat seviyesinin yüksek olması enerji diplomasisinin yürütülmesinde en büyük zorluk olarak belirtilebilir (Aydın, 2022).

Türkiye'nin yıllık doğal gaz tüketiminin 50 bcm seviyelerinde olduğu göz önüne alındığında, önümüzdeki yıllarda doğal gaz talebinin yıllık %3 (1,5 bcm) seviyelerinde artacağı tahmin edilmektedir (Austvik and Rzayeva, 2016). Nüfusun büyümesi ve ekonomik göstergelerin iyileşmesi akabinde 2030 yılına kadar yıllık 70 bcm doğal gaz tüketiminin yakalanacağı söylenebilir. Bu göstergelere göre Türkiye, Avrupa pazarındaki en büyük tüketiciler arasında yer alacaktır (Özdemir, 2022).

Türkiye'nin çevresindeki rezerv bolluğuna ve yüksek tüketimine rağmen enerji tedarikinde tek ülkeye yüksek bağımlılığı ve doğal gazın en fazla kullanılan enerji kaynağı olma noktasına doğru hızla ilerlemesi, Türkiye'nin dış politikasında elini zayıflatan hususlar olarak ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılığı günümüz itibariyle bir mecburiyettir çünkü içeride rezervler çok kısıtlıdır. Ancak bu duruma ilişkin bir çıkış yolu bulabilmek amacıyla son dönemlerde girişimler de artmıştır (Aydın, 2022).

Türkiye bu girişimler bağlamında hala yolun başında olsa da son yıllarda yenilenebilir enerji üretiminde artış için HES, RES, BES ve JES'lerin işletmeye alınmasına hız vermiş, ayrıca Rus - Türk ortak yapımı Akkuyu Nükleer Enerji Santrali inşasına başlamıştır (TSKB, 2021).

Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılığı sebebiyle enerji diplomasisi dar bir çerçevede yürütülebilirken, bu bağımlılığın çok yüksek oranda tek ülkeye olması problemi daha da karmaşık hale getirmektedir. Ekonomik, siyasal ve teknolojik bazı

gerekçelere dayanılarak tek ülkeye ciddi şekilde bağımlı bir enerji politikası bir ülkeyi enerji dışı alanlarda da bağımlı hale getirebilir (Aydın, 2013).

Bu çerçevede Türkiye 1980'li yıllardan bu yana doğal gaz temin ettiği Rusya'ya Batı Akım, Mavi Akım ve Türk Akım Boru Hatları ile bağımlı olmasının yanı sıra Akkuyu Nükleer Santrali yapım ve işletiminin (Yap-İşlet-Devret modeli) verilmesi ile daha da bağımlı hale gelmiştir. Nükleer enerji santrallerinin dünyada çokça tartışılması, çevreye ve insan sağlığına ciddi zararlar verme potansiyeli bulunması gibi ciddi riskler barındırsa da Türkiye gibi dış açığının en büyük kalemi enerji olan ve büyümeye devam eden bir ekonomiye sahip ülkede mecburi bir tercih olarak görülebilir (Sarıkaya, 2019), (TÜBA, 2021).

Türkiye'nin doğal gaz ithalatında Rusya'nın güçlü tedarikçi konumunu azaltma çabaları kapsamında özellikle Azerbaycan ve Türkmenistan ile ikili hamleleri şimdilik sınırlı kalsa da gelecekte bu ülkelerdeki Rusya politikasının ve Rus devlet - özel sektör sermayesinin etkisi azaldıkça, Türkiye ile ilişkilerin enerji başta olmak üzere her alanda gelişmesi beklenebilir.

Türkiye bu kapsamda geçmişte Nabucco projesiyle gündeme gelen boru hattı ile adım atmaya çabalamış ancak başarılı olması mümkün olmamıştır. Daha sonra TANAP - TAP sistemi ile Azerbaycan ile enerji diplomasisinde Rusya etkisinden kurtulmanın ilk adımı atılabilmektedir. Bu çerçevede 2020 Aralık ayında Azerbaycan, Türkmenistan ve Türkiye devlet başkanları seviyesinde bir zirve gerçekleştirilmiş ve bu zirvede Türkmen gazını Türkiye'ye ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasına ilişkin hususlar tekrar ele alınmıştır (Web, 7).

Öte yandan Rusya, Türkiye'yi bir enerji terminali (terminal ülke - hub) yapma yönündeki beyanlarını devlet başkanı düzeyinde dönem dönem tekrarlamaktadır. Bu açıklamalar Rusya'nın Ukrayna ile geçmişte yaşadığı siyasi krizler ve son olarak 2022 yılındaki savaş sonrasında daha fazla dile getirilir olmuştur. Rusya, Avrupa'ya gaz akışında boru hatlarının ana güzergahının Ukrayna olması sebebiyle transfer güvenliği bağlamında problemler yaşamaktadır. Bunu aşmak amacıyla Karadeniz ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya alternatif rota oluşturmak istemektedir. Bu çerçevede Rusya, bir yandan Türkiye'nin Hazar gazını Avrupa'ya taşınmasına engel olmak için Hazar Bölgesinde politik ve ekonomik gücünü baskı unsuru olarak kullanırken, diğer yandan Türkiye'ye terminal ülke olabilme ihtimalini göstererek enerji politikasının hedefini

açık açık ortaya koymaktadır. Burada Türkiye'nin peyderpey 2030 yılına kadar bitecek olan doğal gaz kontratları ve bu kontratların al ya da öde sistemi ile uzun dönemli (15-30 yıl) olması da göz önünde bulundurulursa Rusya'nın bu politik hamleleri daha anlaşılır hale gelebilir (Bilgin, 2019), (Pamir, 2015).

Türkiye enerji diplomasisinde özellikle Orta Asya ve Ortadoğu ülkeleri ile ikili ilişkilerini sadece ucuz doğal gaz temin etmenin ötesinde bir yaklaşım içinde yürütmek zorundadır. Bu ülkelerle ikili ilişkilerin Rus gazına olan bağımlılığı azaltmak için enerji tedarik etme hedefi dışında, ülkelerle ilişkilerin doğal gaz ve petrolün olmadığı zamanlardan bu yana biriken kapasitesi de göz ardı edilmemelidir (Turan, 2010).

Rusya, Türkiye'nin Türkmen gazına olan talebinin gelecekte Avrupa'ya doğal gaz temininde bir kapı aralayacağını bildiği için Türkmen gazını 2000'li yılların başında piyasa fiyatının üzerinde bir seviyede ve uzun vadeli olarak kendisine bağlamıştır (Özdemir, 2022). Rusya'nın bu adımı ekonomik olarak karlı olmasa dahi politik ve stratejik açıdan elini güçlendiren bir dış politika hamlesidir.

Rusya, Türkiye'nin enerji diplomasisinin belirlenmesinde söz sahibi olmasa da sınırlarının belirlenmesine etki etme gücüne sahiptir. Türkiye için bu durumu aşmanın en makul yolu ise LNG depolama kapasitesini artırmaktır. Türkiye son yıllarda sabit ve yüzer LNG terminali (FSRU) sayısını ve depolama kapasitesini artırmak amacıyla hem devlet sermayeli BOTAŞ hem de özel sektör desteği ile ciddi bir atılım yapmıştır. Bu yatırımlar yıllık 50 bcm tüketime cevap verme noktasında henüz ciddi seviyede olmasa da önemli gelişmelerdir (TÜBA, 2021).

Türkiye'nin enerji diplomasisinde Ortadoğu bağlamında, güney tarafında petrol ve doğal gaz rezervlerine karadan boru hatları ya da karayolu taşımacılığı - demiryolu taşımacılığı vasıtasıyla ulaşımı oldukça sınırlıdır. Daha önce de belirtildiği üzere Irak ve Suriye'deki istikrarsız ortam ve ABD, Rusya, İngiltere ve Fransa gibi bölgede yüzyılı aşkın süredir hem devlet hem de enerji şirketleri eliyle etkinliğini hissettiren ülkeler enerji piyasasını kolaylıkla yönlendirme gücüne sahiptir (Budak, 2017), (Şahin, 2019).

Türkiye ile ikili ilişkileri çok iyi olan ve doğal gaz rezervleri bakımından ön sıralardaki Katar'dan Türkiye'ye, bölge ülkelerine ve son olarak Avrupa'ya uzanacak bir doğal gaz boru hattı projesinin önündeki en büyük engeli oluşturan, geçiş güzergahına hakim siyasi ve askeri istikrarsızlık görünür gelecekte ortadan kalkacak

gibi görünmemektedir. Bu durum bile başlı başına Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik enerji politikasının sınırlarını çizmeye yetmektedir.

Bunlara ek olarak değinilmesi gereken en önemli meselelerden birisi de Akdeniz üzerinden yürütülen ve son yılların Türk dış politikasına ciddi şekilde etki eden “Münhasır ekonomik bölge” tartışmasıdır. Türkiye Akdeniz'e kıyısı olan en büyük ülkelerden birisi olmasının yanı sıra Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile bağları sayesinde bölgede keşif çalışmaları yürütmektedir. Akdeniz tabanındaki fosil rezervlerin büyüklüğüne ilişkin çalışmalar, bölge ülkelerinin yanı sıra tüm dünyanın dikkatini bölgeye çevirmiştir (Develi ve Erdem, 2023), (TÜBA, 2021).

Türkiye, fosil rezervlerin keşfi için filosunu genişletmekle birlikte Akdeniz ve Karadeniz'de keşif amaçlı faaliyetlerine 2023 Temmuz itibarıyla devam etmektedir. Ayrıca Türkiye, Libya ile imzaladığı Münhasır Ekonomik Bölge Anlaşması ile ciddi bir adım atmış ve Akdeniz'deki fosil rezervler üzerinde pay sahibi olduğunun güçlü sinyali bölge ülkelerine vermiştir.

Türkiye'nin enerji politikasında son 20 yıldaki en önemli gelişmelerden bir diğeri ise Karadeniz'de keşfedildiği belirtilen ve resmi açıklamalara göre 500 bcm dolayında olduğu ifade edilen rezervdir. Türkiye'nin yıllık doğal gaz tüketiminin 45 - 50 bcm dolayında olduğu düşünüldüğünde, bu rezerv ilk adımda ihtiyaca cevap verecek potansiyele sahiptir (TÜBA, 2021). Rusya ile önümüzdeki yıllarda yenilenecek kontratlar öncesinde Karadeniz'de Sakarya ve Amasra sahalarında tespit edildiği belirtilen doğal gaz rezervinin Türkiye doğal gaz şebekesine bağlanması Türkiye'nin enerji diplomasisinde elini güçlendirecek bir gelişme olacaktır.

Bu gelişmeler Türkiye'nin ekonomik, politik, askeri zeminindeki hareket alanını da genişletecektir. Nitekim enerji anlaşmaları imzalanmadan evvel eldeki imkanların ve kısıtların her iki tarafça bilinmesi anlaşmanın çerçevesini belirlediğinden ve anlaşmaların ekonomik sonuçlarının dış politikanın her alanına etki etmesinden dolayı yeni rezerv keşfi, LNG kapasitesi artırımı ve yenilenebilir kaynaklara yönelik yatırımlar gibi her gelişme büyük önem arz etmektedir.

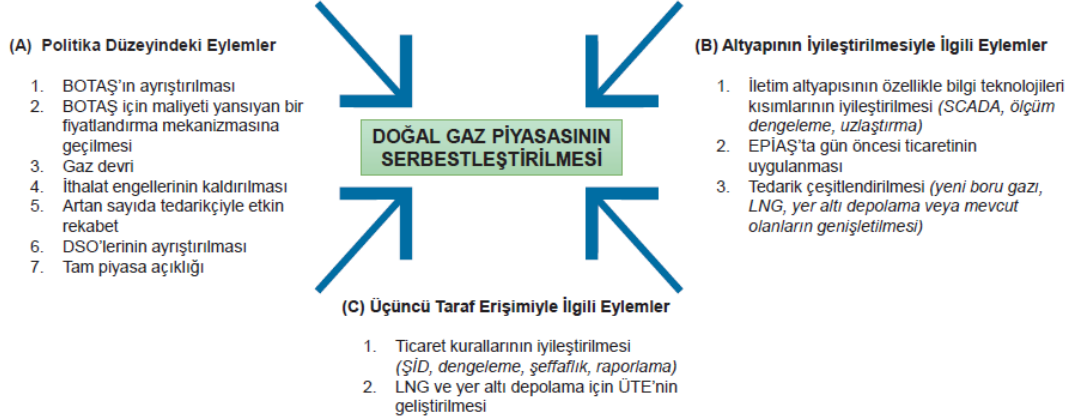
4.5.3. Türkiye'nin Terminal Ülke (Hub) Olma Hedefi ve Orta Asya - Kafkasya - Ortadoğu İlişkilerinde Rusya Etkisi

Türkiye'nin terminal ülke hedefinin neden konuşulduğu ve sıklıkla gündeme geldiğine ilişkin tartışmalarda varılan en önemli sonuç jeopolitik konumudur. Türkiye'nin jeopolitik konumuna ilişkin detaylardan önce enerji merkezi, hub, merkez ülke, enerji üssü vb. birçok farklı terim kullanılarak ifade edilen terminal ülke (hub) kavramını tanımlayacağız. Özdemir, bu kavramı şu şekilde açıklamaktadır: “Alıcıyla satıcı arasında aktarıcı rolü üstlenmeksizin farklı enerji kaynaklarının dengelenmesiyle çok sayıda piyasa oyuncusunun bir araya geldiği, bununla alakalı yeterli altyapı, hukuki düzenleme, mali hizmetlerin mevcut olduğu bir fiziki / sanal ticaret merkezinin ilgili ülkede kurulması” ile oluşan sistemdir (Özdemir, 2022).

Daha önce Türkiye'nin doğal gaz politikası başlığı altında detaylı şekilde yer verildiği üzere hub'lar, fiziksel ve sanal hub olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Türkiye jeopolitik konumunun avantajıyla Hazar ve Ortadoğu bölgesinden gelecek boru hatlarının Avrupa'ya açılan kapısı olabilir ancak sadece boru hatlarının topraklarından geçmesi ile fiziksel hub olmak mümkün değildir. Türkiye'nin bu noktada en büyük problemi piyasa koşullarının buna uygun olmamasıdır. Nitekim. BOTAŞ, Türkiye'de %99'a varan seviyelerde tekel durumundadır. Geçmişte piyasanın yeni oyunculara açılabilmesi amacıyla devlet eliyle düzenlemeler yapılmış ancak BOTAŞ enerji güvenliği sebebiyle tekrar tekel konumuna getirilmiştir (Kakışım, 2020), (TÜBA, 2021).

Enerji merkezleri olan hublarda serbest piyasa koşulları hakim olmakla birlikte, birçok farklı satıcı ve alıcının rekabeti sonucu oluşan fiyatlar, ülkeler arasında meydana gelen herhangi bir kriz durumunda dahi etkilenmemekte ve fiyat hareketlerinin kriz durumunda bir silah olarak kullanılmasının önüne geçilmektedir (Kakışım, 2020).

Terminal ülke (hub) olabilmenin bazı zorunlulukları bulunmaktadır. Bu çerçevede doğal gaz piyasasının serbestleşmesine yönelik politika düzeyinde, altyapının iyileştirilmesinde ve üçüncü tarafların piyasaya erişimi ile ilgili birtakım düzenlemeler gereklidir (Özdemir, 2022).

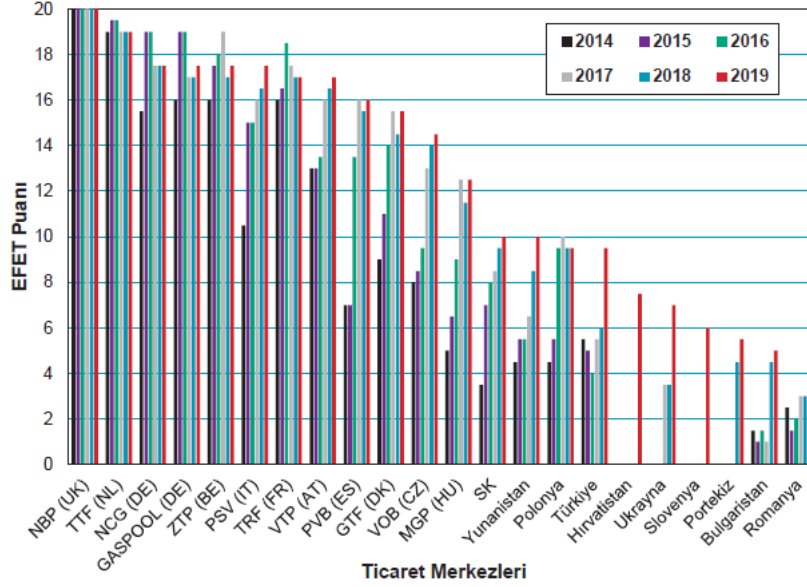
Şekil 4.17: Doğal gaz piyasası serbestleşmesi.

Şekil 4.17’de, doğal gaz piyasasının serbestleşmesi ile ilgili eylemler gösterilmiştir. Türkiye özelinde BOTAŞ’ın tekel konumunun düzenlenmesi, ithalat engellerinin kaldırılması, tam piyasa açıklığı, iletişim altyapısında bilgi teknolojileri bağlamında iyileştirmeler yapılması, LNG ve boru hattı sistemlerinin genişletilmesi ile tedarikçi çeşitliliği, ticaret kurallarını dengeleme, şeffaflık ve raporlama ile iyileştirilmesi gibi bir dizi düzenleme ve tedbir ile doğal gaz piyasasının Türkiye’de serbestleşmesini sağlamak mümkündür (TÜBA, 2021).

Enerji merkezi olabilen ülkeler için en önemli avantaj, ithal edilen doğal gazın üçüncü ülkelere tekrar satışı hakkının (re-export) elde edilmesidir. Bu çerçevede terminal ülke ihracatçı ve ithalatçı ülkeden bağımsız şekilde satış koşullarını belirleme imkanına sahip olmaktadır (Kakışım, 2020).

Enerji merkezleri, enerji güvenliği bağlamında da bölgesel ve küresel olarak önemli bir role sahiptir. Petrol fiyatlarında üretici ülkelere ya da krizlere bağlı olarak gerçekleşen dalgalanmalar doğal gaz fiyatlarını da etkilemektedir. Bu durumun sebebi doğal gaz fiyatlarının petrol fiyatlarına endekslenmesidir. Doğal gaz piyasalarında rekabet edilebilir fiyatlarla serbest piyasa koşulları temin edilerek piyasa derinliği sağlandığında petrol piyasasından bağımsız ve doğal gaz bağlamında enerji güvenliğine katkıda bulunulan bir işleyiş ortaya çıkmaktadır (Kakışım, 2020). Piyasa derinliği ve rekabeti meydana getirebilmek ise hem boru hattı sistemlerine hem de LNG altyapısında üçüncü tarafların erişimini sağlayacak teknik altyapıyı kurmak ve buna uygun düzenlemeler ve piyasa koşullarını sağlayarak mümkün olabilmektedir (Tosun, 2016), (Özdemir, 2014).

Bu bağlamda Türkiye'nin güncel durumuna göz atmak gerekirse; Avrupa Enerji Tacirleri Federasyonu (European Federation of Energy Traders-EFET) tarafından hazırlanan ve ticaret merkezlerine ilişkin rapor bu konuda fikir verecektir.

Şekil 4.18: EFET değerlendirmesine göre Avrupa doğal gaz piyasaları sıralaması.

Şekil 4.18'de gösterilen grafikte görüldüğü üzere, başta İngiltere'de bulunan National Balancing Point (NBP) olmak üzere birçok önemli enerji merkezi Avrupa'dır. Bu sıralamada Türkiye 2019 yılı itibarıyla son sıralarda yer alsa da son yıllarda enerji merkezi kriterlerinde iyileşmeler olduğu söylenebilecektir (TÜBA, 2021).

Türkiye'nin enerji merkezi olabilmesine ilişkin yapılması gerekenler yanında sadece jeopolitik konumu avantajı ile bu konumu elde edebilme potansiyeline sahip olduğu söylenebilir. Türkiye, Rusya Hazar bölgesine ve Ortadoğu'da yer alan rezervlerin ortasında ve bu bölgelerin Avrupa'ya ulaşabilmesi noktasında köprü konumundadır (Aydın, 2022). Türkiye, bu rezerv ülkelerle daha fazla boru hattı projesine imza atarak altyapıyı genişletme ve bu ülkelerin AB ülkelerine ulaşabilmesi için inşa edilecek boru hatlarında gerek ortaklık elde ederek gerekse tekrar satış (re-export) hakkını elde ederek enerji merkezi konumuna katkı yapacak adımlar atmalıdır.

Rusya'nın Ukrayna ile yaşadığı krizlerin 2022'de savaşa dönüşmesi bölgesel anlamda bir Karadeniz ülkesi olan Türkiye için sorun anlamına gelse de bu kriz başka bir fırsatı doğurmuştur. Rusya'nın Avrupa'ya ulaşması için en kritik ülke olan Ukrayna'yı devre dışı bırakmak istemesi sonucu Türkiye güzergahı, Türk Akım boru

hattı örneğinde olduğu gibi gündeme gelmiştir. Rusya tarafından devlet başkanlığı seviyesinde yapılan açıklamalar sonrasında 2020 Aralık ayında Gazprom yetkilileri Türkiye'ye gelmiş ve yapılan görüşmeler neticesinde Trakya bölgesinde bir enerji üssü kurulması karara bağlanmıştır. Henüz resmi imzaların atıldığı bir metin ortada olmasa da bu konuda güçlü bir irade ortaya konduğu gözlemlenmektedir. Türkiye için, Rusya'dan sadece doğal gaz ithal etmek dışında bu ülke ile geliştirilecek enerji işbirlikleri terminal ülke olma bağlamında önemlidir.

Rusya ile ilişkilerde daha önce de belirtildiği üzere enerji bağımlılığı konusu Türkiye için göz önünde tutulması gereken bir sorundur. Trakya'da enerji üssü kurulması ile Rusya'ya enerji bağımlılığının artacağı açıktır. Ancak bunu dengelemenin yolu Hazar Bölgesi ile enerji işbirliğini artırmak ve Ortadoğu ülkelerinde doğal gaz boru hatları inşa edebilecek bir dış politika zemini oluşturmaktan geçmektedir (Bilgin, 2019), (Budak, 2017).

Azerbaycan ile hem petrol hem de doğal gaz akışı Bakü - Tiflis güzergahını takiben sağlanmıştır. Azerbaycan ile Gürcistan güzergahını takiben sağlanan enerji akışı Rusya için bu aşamada pazar daraltma anlamında rahatsız edici değildir. Ancak Türkmenistan doğal gazının da Türkiye'ye ulaşması ihtimali Türkiye pazarında Rusya'nın payını azaltacaktır (Turan, 2010), (İlter ve Kınık, 2017).

Türkmenistan ve Azerbaycan doğal gazının Türkiye'ye ve AB ülkelerine ulaşması ve bu gelişmeyle Türkiye'de enerji üssünün Hazar Bölgesi desteğiyle oluşması yerine, Rusya kendi doğal gazını Türkiye'ye daha fazla satarak ve Türkiye'yi Trakya'da enerji merkezi haline getirerek avantajlı bir konum elde etmeyi hedefleyecektir. Türkiye için ise izlenecek tek makul yol hem Hazar hem de Rus gazını aynı anda daha fazla miktarda ithal edebilmek ve iki bölgenin rezervini AB ülkelerine pazarlayabilecek bir enerji üssü / hub konumu elde edebilmektir. Bu hedef için Türkiye'ye Ortadoğu ülkelerinin de rezervlerine ulaşmak gereklidir. Ancak mevcut durumda İran, Irak, Suriye ve Mısır ile bu seviyede bir ilişki geliştirmek için politik zemin uygun değildir (Bilgin, 2019).

Terminal ülke olma hedefi dış politikadan bağımsız ele alınamayacağından Türkiye'nin gerek Rusya ile gerekse Rusya'nın siyasi - ekonomik - teknik imkanları ile nüfuzunun bulunduğu Hazar Bölgesi ile ilişkilerinde her iki tarafı da rahatsız etmeksizin enerji temelli bir dış politika izlenmesi bir zorunluluktur (Sarıkaya, 2019).

Öte yandan Rusya'nın Suriye'deki askeri varlığı sayesinde elde ettiği avantajlı konum Türkiye'nin Suriye ile ilişkilerinde de ön plana çıkmaktadır. Suriye ile terör, göçmenler ve bölgesel çalışmalarda yaşanan insani krizler bağlamında devam eden sorunlar bu aşamada Ortadoğu ülkelerine ulaşabilmeyi imkansız kılmaktadır. Suriye'ye benzer şekilde ancak sınırlı bir enerji ticaretinin sağlandığı Irak ile enerji işbirliği geliştirmek ise Irak'ın kuzeyindeki PKK/YPG yapılanması sebebiyle ve buna bağlı güvenlik endişeleri ile zorluklar içermektedir.

Sonuç olarak Türkiye terminal ülke hedefi bağlamında enerji üssü olabilmeyi Rus gazına ve Hazar gazına ulaşarak elde edebilecektir. Bu bölgelerden gelecek yeni boru hatları ile birlikte, yakın coğrafyasından LNG taşımacılığı ile temin edeceği doğal gazı depolayacak kapasitesini Silivri ve Tuz Gölü tesisleri örneklerinde olduğu gibi artırarak alt yapısını güçlendirmeli, aynı zamanda piyasa düzenlemelerini tamamlamalıdır. Tüm bu hedeflere ek olarak bölge ülkeleri ile enerji - ekonomi temelli dış politikasını daha fazla ön plana çıkararak somut adımlar atabilecek bir avantaj elde etmelidir.

5. SONUÇ

Günümüz modern toplumları enerji kaynaklarına fazlasıyla bağımlı bir haldedir. Bu ise daha fazla kaynağın çıkarılması ya da elde edilmesine yönelik çabayı gerekli kılmaktadır. Devletler ve şirketler daha fazla fosil kaynak için ekonomik, teknolojik, diplomatik ve hatta savaşa varan bir düzeyde rekabet içine girmiştir.

Türkiye de bu rekabet ortamında gelişmekte olan bir ülke olarak varlığını sürdürmekte ve enerji diplomasi trafiğinde hem kendi enerji ihtiyacını karşılama hem de jeopolitik konumunun avantajını kullanma arayışındadır.

Türkiye kuzeyinde Rusya, doğusunda Hazar Havzası ve İran, güneyinde Irak, Suriye, Mısır, Katar, Cezayir, Libya gibi zengin fosil rezervlerine sahip ülkelerin tam ortasındadır. Bu coğrafyaların ortasında olmakla birlikte dünya enerji tüketiminde üst sıralarda yer alan Avrupa ülkeleri için ise enerji zengini ülkelere bir köprü konumundadır.

Türkiye 80'li yıllardan bu yana enerji ihtiyacını karşılamak için özellikle Rusya ile önemli projelere imza atmıştır. Bugün itibarıyla Batı Akım, Mavi Akım, Türk Akım gibi doğal gaz boru hatları ile doğal gaz ihtiyacının ciddi bir kısmını Rusya'dan karşılamaktadır. Bu durum Türkiye'yi uzun yıllardır doğal gazda Rusya'ya bağımlı bir hale getirmiştir.

Türkiye özellikle 2000 yılı sonrasında, fosil enerji kaynakları bakımından zengin olan Hazar Bölgesi ülkeleri Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan ile ikili ilişkilerini geliştirmeye çabalamaktadır. Bu çerçevede Azerbaycan ve Türkmenistan ile petrol - doğal gaz boru hatları inşa edilmiş ve enerji diplomasisi güçlendirilmeye gayret edilmiştir.

Türkiye'nin Hazar Bölgesi ile geliştirdiği ikili ilişkiler gerek ekonomik gerek dış politik açıdan Rusya'da rahatsızlığa sebebiyet vermiştir. Bu bölgenin doğal gazının Avrupa'ya Türkiye üzerinden taşınması için ele alınan Nabucco gibi önemli projeler Rusya'nın etkisiyle sonuçsuz kalmıştır. Ancak Türkmenistan ve Azerbaycan ile geliştirilen ikili ilişkiler sonuç vermiş ve TANAP boru hattı ile hem Türkiye iç piyasasına doğal gaz temin edilmiş hem de Avrupa bölgesine Türkiye üzerinden ilk kez doğal gaz akışı sağlanmıştır.

Tüm bu girişimlere rağmen Türkiye hala Rusya'ya doğal gazda bağımlı bir ülkedir. Bu ise Türkiye gibi gelişmekte olan bir ekonomi için enerji güvenliği bağlamında risk teşkil etmektedir. Türkiye'nin Rusya'ya enerji bağımlılığı beraberinde dış politikasında da etkiler doğurmaktadır. 2000 - 2020 döneminde Rusya'ya olan bağımlılık gerek Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı gerekse Türk Akım 1-2 Boru Hatları ile daha da artmıştır.

Son dönemde ise, 2014'ten bu yana Rusya Devlet Başkanı Putin tarafından aralıklarla dile getirilen Türkiye'de bir enerji üssü kurma ve Türkiye'yi bir enerji ticaret merkezi haline getirme projesi tekrar gündeme getirilmiştir. Türk Akım Boru Hattı üzerinden gelen doğal gazın Trakya bölgesinden Avrupa'ya taşınması bu projeyi destekler mahiyettedir. Ancak teknik, hukuki, altyapı vb. açılardan ticaret merkezi projesinin gerçekleşmesi Türkiye için hala zor görünmektedir. Ayrıca bu tezde de sıklıkla vurgulandığı üzere Türkiye Rusya'ya doğal gazdaki bağımlılığı sebebiyle dış politika bağlamında da bu proje sebebiyle daha fazla etki altında kalabilir.

Rusya'nın hem tamamladığı projelerle Türkiye'ye temin ettiği doğal gaz sayesinde hem de engel olduğu projelerle Türkiye'nin doğal gaz tedarikçi çeşitlendirme ve transfer ülke – terminal ülke olma hedeflerine set çekme arayışına girdiği söylenebilir. Bu çerçevede Türkiye – Rusya arasındaki doğal gaz ticaretinin dış politikaya etkilerini somut örnekler üzerinden ele almak gerekirse:

Bu örneklerden ilki Nabucco projesidir. Bu proje ile Avrupa, özellikle Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerinin doğal gaz ihtiyacını Hazar ülkelerinden temin ederek Türkiye üzerinden transfer etmek istemiştir. Bu proje Türkiye'nin Hazar rezervlerine ulaşması için de aracı olması beklenen bir hedeftir. Türkiye'nin AB enerji güvenliğine ciddi katkı sağlayacağı tartışmasız olan bu proje, Rusya'nın girişimleri ile engellenmiş ve bu durum Türkiye'nin AB adaylık sürecindeki siyasi gelişmelere de olumsuz etki etmiştir. Ayrıca bu proje ile doğal gazını batıya ihraç etmek isteyen Türkmenistan da buradan elde edeceği gelirden ve dış politikası açısından batıyla geliştireceği olumlu seyirden mahrum kalmış ve o dönem Türkiye – Türkmenistan ilişkileri bozulmuştur. Rusya bu hamlesi ile Türkiye'nin hem batıya hem de doğuya yönelik enerji temelli dış politika hamlesinde engel oluşturmuştur.

Bir diğer somut örnek TANAP –TAP projesidir. Nabucco ile hedefine ulaşamayan AB, TANAP – TAP ile Azerbaycan doğal gazına sınırlı da olsa erişim

sağlamıştır. Rusya bu projeyi engelleyemese de bu projenin geçtiği Gürcistan'ın Osetya ve Abhazya bölgelerinde askeri müdahalelerde bulunmuştur. Bu hamle ile Rusya bölgedeki tüm enerji nakil hattı projelerinde etkisini hissettireceğini göstermiştir. Türkiye Gürcistan'ın toprak bütünlüğünden yana tavır sergilese de bu bölgelerden geçen BTC – BTE hatları dolayısıyla etkisi sınırlı kalan açıklamalar yapmakla yetinmiştir.

Türkiye – Avrupa – Rusya enerji denkleminde Türk dış politikasını ve Türk ekonomisini olumlu etkileyen ama Avrupa – Türkiye ilişkilerinde olumsuz yönde etkileri de olan bir diğer somut örnek Türk Akım 1-2 boru hattıdır. Bu hat Rusya'nın, Karadeniz tabanından AB bölgesine ulaşmayı hedeflediği ancak sonrasında vazgeçtiği Güney Akım Boru Hattı projesinin alternatifidir. Rusya bu proje ile hem Ukrayna'yı hem de Türkiye'yi saf dışı bırakarak doğrudan Bulgaristan'a ulaşmayı hedeflemiştir.

Güney Akım projesine özellikle AB ülkelerinden sert eleştiriler gelmesi ve engellenmesi yönünde adımlar atılması sonrasında Rusya, projenin hayata geçirilmesinden maliyet gibi gerekçelerle vazgeçmiştir. Yunanistan ve İtalya'nın ikili anlaşmalarla destek verdiği süreçte Güney Akım yerine Türk Akım 1-2 inşa edilmiş ve yıllık 31 bcm doğal gaz taşınmaya başlanmıştır. Rusya, AB ile Güney Akım projesinde yaşadığı krizi Türkiye'yi denkleme dahil ederek ve projenin Trakya kısmında BOTAŞ'a %50 ortaklık sağlayarak aşmıştır. Bu durum AB – Türkiye ilişkilerinde siyasi krizlere sebebiyet vermiş ve Türkiye'nin Rus enerji politikası hedefleri için kapı araladığı eleştirileri özellikle Batı Avrupa ülkeleri tarafından dile getirilmiştir.

Türkiye 1980'lerden itibaren ekonomik büyümede ivme yakalama yoluna girmesiyle enerjiye olan talebi de artan bir ülke olmuştur. 1987'de imzalanan Batı Akım Botu Hattı projesiyle Rusya Türkiye'ye ilk doğal gaz sevkiyatını gerçekleştirmiştir. O dönemde Türkiye'nin ihtiyacı olandan fazla doğal gaz ithal ettiği gerekçesiyle dönem hükümetleri eleştirilerin hedefi olmuştur. Doğal gaz temini için İran, Irak, Hazar ülkeleri gibi bölgelerle de dengeli bir enerji politikası belirleme imkanı olan Türkiye, bu tercihler yerine yine Rusya'dan 2003 yılında imzalanan anlaşma ile Mavi Akım Boru Hattı ile doğal gaz ithal etme yoluna gitmiştir.

Rusya ile milyonlarca dolarlık anlaşmaları içeren bu projeler, başka alanlarda da etkisini göstermiş ve Rusya ile askeri teknolojiler, turizm, ticaret, inşaat gibi farklı

alanlarda da ikili ilişkiler ilerleme kaydetmiştir. Bu çerçevede Türkiye ve ABD – AB arasında krize sebep olan ve Türkiye'nin Rus üretimi S-400 hava savunma sistemi alması ile sonuçlanan süreç, Türkiye – Rusya arasında uzun yıllardır gelişen enerji temelli ve çoğu zaman Türkiye'nin aleyhine gelişen ekonomik – siyasi ilişkilerden bağımsız değerlendirilemez.

Türkiye – Rusya arasındaki doğal gaz alım anlaşmalarının süresi önümüzdeki 5 -10 yıllık periyotta bitmek üzere iken, özellikle Rusya devlet başkanı Putin tarafından 2014 yılından bu yana birçok kez dile getirilen Türkiye'yi enerji ticaret merkezi / terminal ülke yapma projesi önemli bir gelişmedir. Bu gelişme Rusya'nın Ukrayna ile yaşadığı krizler çerçevesinde de ayrıca değerlendirilebilir. Ancak bu proje Türkiye'yi enerjide Rusya'ya daha bağımlı hale getirme potansiyeli taşımaktadır. Bu denkleme Hazar ülkeleri, Irak, İsrail, İran gibi doğal gaz rezervi zengini ülkeler dahil edilebildiği durumda, Türkiye için hem enerji diplomasi /enerji bağımlılığı anlamında hem de Türk dış politikasının manevra kabiliyetini artırma bağlamında ilerleme kaydedebilir.

Tüm bu gelişmelere ek olarak Rusya'ya enerji konusunda bağımlılığı artıran bir diğer önemli konu ise Mersin'de Rusya ortaklığı ile inşa edilen Akkuyu Nükleer Santral Projesidir. Rusya'ya enerji bağımlılığının konuşulduğu bir ortamda bu adım da eleştiri konusu olmuştur.

Türkiye gelişmekte olan bir ülkedir ve önemli bir ekonomik büyüklüğe sahiptir. Bu durum enerjiye ihtiyacı arttırmaktadır. Enerji talebini karşılamak için Türkiye, doğal gaz, petrol, kömür ithal etme ve çıkarmanın yanı sıra yenilenebilir enerji kaynaklarına da fazlasıyla yatırım yapmaktadır. Özellikle doğal gazdan elektrik üretimini azaltması beklenen bu yatırımlar Rusya'ya doğal gaz bağımlılığını da azaltıcı etki yapacaktır.

Türkiye doğal gaz tüketimi yıllık 50 bcm seviyelerindedir ve bu tüketimin 2030 yılına kadar 70 bcm seviyelerine çıkması beklenmektedir. Türkiye bu talebe cevap bulabilmek amacıyla gerek Hazar Bölgesi ve İran'la gerekse LNG taşımacılığı ile ABD de dahil olmak üzere uzak coğrafyalardan sıvılaştırılmış doğal gaz ithal etmektedir. Türkiye LNG depolama kapasitesi için son dönemde ciddi yatırımlar yapmıştır ancak hala istenilen seviyelerde değildir.

Türkiye için enerjide en büyük atılım ise Akdeniz ve Karadeniz tabanında çalışmaları devam eden sondaj çalışmalarıdır. Türkiye'nin iç tüketimini karşılaması

beklenen keşifler dış politika anlamında da Türkiye'ye katkı sunacaktır. Nitekim özellikle Rusya ile devam eden boru hattı kontratlarının yenilenmesi aşamasında, iç tüketimini kendi imkanları ile karşılayabilecek bir Türkiye, pazarlık gücü olarak daha rahat hareket edecektir.

Türkiye bu çabalarına ek olarak doğal gazda kaynak ülke çeşitliliği çerçevesinde İran, Irak, Suriye, Mısır, Katar, Cezayir, Libya gibi yakın coğrafyasındaki ülkelerle gerek boru hattı gerekse LNG taşımacılığı yoluyla yeni anlaşmalar için çaba göstermeli ve Rusya'ya enerji bağımlılığını daha da azaltmaktadır. Bu anlamda kısa ve orta vadede siyasi - kültürel bağların en kuvvetli olduğu Hazar Ülkeleri önemli bir yer tutmaktadır.

Öte yandan, Rusya özellikle Avrupa'ya gaz satışına önem verdiği için Rusya için transfer ülkeleri kritik bir konudur. 2022 yılında Ukrayna ile Rusya arasında başlayan savaş iki ülke arasında uzun süredir devam eden siyasi krizin diplomatik olarak çözülememesinin sonucudur. Ukrayna Rusya'nın en önemli doğal gaz boru hattı güzergahıdır. Rusya Ukrayna'yı devre dışı bırakmak istemektedir ve bu sebeple gerek Ukrayna ve Polonya'nın kuzeyinden gerekse güneyinden Kuzey Akım Boru Hattı ve Türk Akım Boru Hattı ile amacına ulaşmak için ilk adımları atmıştır.

Türkiye için bu kriz ortamı bir fırsat sunma potansiyeline sahiptir. Türk Akım Boru Hattı örneğinde olduğu gibi Rusya ile Avrupa'ya gaz taşınması için daha fazla ikili proje geliştirmek mümkündür. Ancak bu projelerde Türkiye daha fazla pay sahibi olarak hem ekonomik getiri sağlamalı hem de Rusya'ya enerji bağımlılığını belli bir dengede götüreceği gerekli adımları atmalıdır.

Türkiye terminal ülke (hub) olma hedefi çerçevesinde yukarıda belirtilen şekilde sadece Rus gazını Avrupa'ya iletmek üzerine kurulu bir projeden ziyade TANAP gibi Hazar Bölgesi gazını Avrupa'ya ulaştıracak projelere de ağırlık vermelidir. Hatta bölgesel siyasi krizlerin aşılması halinde bu denkleme İran, Irak, Suriye ve Mısır'ın da dahil edilmesi mümkündür.

Türkiye'nin 2000 - 2020 döneminde Rusya'ya enerji bağımlılığı zaman zaman artan ve azalan bir seyir izlemiş ve dış politikasında bu konu başta Suriye Krizi gibi birçok meselede dış politikada manevra alanını daraltmıştır. Türkiye'nin bölgesindeki enerji zengini ülkelerle geliştireceği ikili ilişkiler ve denizlerde doğal gaz keşifleri bu denkleme Türkiye lehine durumu değiştirme potansiyeline sahiptir.

KAYNAKLAR

- Acemoğlu D., Robinson J.A., (2013), “Ulusların Düşüşü”, Birinci Baskı, Doğan Kitap.
- Akgül F., (2007) “Rusya’nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikalarının Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt:3, Sayı: 5, 129-157.
- Alpaydın Y., Tunalı H., (2011), “2000 Sonrası Türkiye İktisadının Değişimi”, Yayın No: 2011- 31 İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Anayurt Ö., (2020), “Anayasa Hukuku Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar)” Üçüncü Baskı, Seçkin Yayıncılık.
- Armaoğlu F., (2020), “19.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914”, On Dokuzuncu Baskı, Kronik Kitap.
- Ascherson N., (2001), “Karadeniz”, Birinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Austvik O. G., Rzayeva G., (2016), “Turkey in the Geopolitics of Natural Gas”, Harvard Kennedy School Mossavar - Rahmani Center for Business and Government, M-RCBG Associate Working Paper Series No:66.
- Aydın B., (2013),“Vladimir Putin Döneminde Enerjinin Bir Güç unsuru Olarak Kullanılması Ve İzlenen Politikalar”, Harp Akademileri, Yüksek Lisans Tezi.
- Aydın C., (2022), “Enerji Arz Güvenliği Ve Türkiye: Doğal Gaz Tedarik Ve Bağımlılıkları Açısından İnceleme”, Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt:3, Sayı:2, 87-103.
- Bilgin M., (2019), “Yeni Asya’nın Enerji Paradigmasında Orta Asya ve Kafkaslar: Rusya, AB, ABD, Çin, İran ve Türkiye arasındaki açmazlar ve stratejik açılımlar”, Stratejik Araştırmalar Dergisi.
- BOTAŞ, (2021), BOTAŞ 2021 Faaliyet Raporu, Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi, <https://www.botas.gov.tr/uploads/galeri/817189-11-botas-2021-almanak.pdf> (Erişim: 01.02.2023)
- Budak T., (2017), “Türkiye’nin Enerji Politikasında TANAP ve Türk Akımı”, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi /Enerji No:1364.

- Defay A., (2005), “Jeopolitik”, Birinci Baskı, Dost Kitabevi.
- Dellaloğlu B. F., (2016), “Modernleşmenin Zihniyet Dünyası: Bir Tanpınar Fetişizmi”, Altıncı Baskı, Kadim Yayınları.
- Develi A., Erdem M., (2023), “Türkiye Yüzyılı’nda Türkiye’nin Enerji Alanındaki Küresel Rolü”, Kriter Dergisi, Sayı:75.
- Diamond J.,(2005), “Collapse: How Societies Choose To Fail or Succeed”, 1th Edition, Penguin Books.
- Eğilmez M., (2018), “Değişim Sürecinde Türkiye Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme”, Yedinci Baskı, Remzi Kitabevi.
- Ergüven N. S., (2016), “Uluslararası Hukukun Tarihsel Boyutuyla Diplomasinin Kurumsal Gelişim Süreci”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:7, Sayı:1, 111- 141.
- Gazprom, (2017), PJSC Gazprom Annual Report 2017, https://www.annualreports.com/HostedData/AnnualReportArchive/g/LSE_OGZD_2017.pdf (Erişim: 01.02.2023).
- Gazprom, (2020), Gazprom Annual Report 2020, https://www.annualreports.com/HostedData/AnnualReports/PDF/LSE_OGZD_2020.pdf (Erişim 01.02.2023).
- Girgin K., (2014), “Ruslarla Kavradan - Derin Ortaklığa (Son Yüz Senemiz 1914 - 2014)”, Birinci Baskı, İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Gelvin J. L., (2019), “Modern Ortadoğu Tarihi 1453-2015”, Dördüncü Baskı, Timaş Yayınları.
- Gombrich E. H., (2018), “Genç Okurlar İçin Kısa Bir Dünya Tarihi”, Onuncu Baskı, İnkılap Kitabevi.
- Hamzaoğlu H., (2021), “Rusya–Avrupa Birliği İlişkilerinde Enerji Etkeni ve “Kuzey Akımı-2” Boru Hattı Projesinin Jeopolitik İçeriği”, Alanya Akademik Bakış Dergisi, Cilt:5, Sayı:1, 265-286.

Hodaloğulları Z., Aydın A., (2016), “Türkiye İle Rusya Arasındaki Doğal Gaz İşbirliğinin Türkiye’nin Enerji Güvenliğine Etkisi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9 (43), 744-755.

Hodaloğulları Z. H., (2015), “Enerji Arzı Güvenliği Bağlamında Türkiye’nin Doğalgaz Açısından Rusya’ya Bağımlılık Durumunun Türk Dış Politikasına Etkisi”, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi.

IEA, (2022), World Energy Outlook 2022, International Energy Agency, <https://iea.blob.core.windows.net/assets/830fe099-5530-48f2-a7c1-11f35d510983/WorldEnergyOutlook2022.pdf> (Erişim: 01.02.2023)

İlter E., Kınık H., (2017), “Türkiye’nin Enerji Denklemi: Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı ve Türk Akımı”, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Sayı:18, 185-200.

İnalçık H., (2021), “Osmanlı Ve Modern Türkiye Araştırmalar”, Sekizinci Baskı, Timaş Yayınları.

Kakışım C., (2020), “Türkiye’nin Bölgesel Doğal Gaz Merkezine Dönüşebilme Potansiyeli”, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt:8, Sayı:24, 255 - 280.

Karagöl E. T., Kızılkaya M., (2015), “Rusya-AB-Türkiye Üçgeninde Türk Akımı”, Seta Perspektif, Sayı:105.

Karpat K. H., (2022), “Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus”, Altıncı Baskı, Timaş Yayınları.

Khalova G. O., Sopilko N. Y., Illeritsky N. I., (2018), “Republic of Turkey Gas Complex Development: Problems and Prospects”, International Journal of Energy Economics and Policy, Vol: 9, No:1, 237-243.

Kınlı O., (2006), ”Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi”, Birinci Baskı, İmge Kitabevi Yayınları.

Kodaman T., Akçay E. Y., (2010), “Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye’ye Bıraktığı Miras”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:22, 75-92.

Koutroumpis J., (2020), “Russia – Turkey: An Ambiguous Energy Partnership”, Journal of Liberal Arts and Humanities, Vol:1; No:4; 41-47.

Kurat A. N., (2011), “Türkiye ve Rusya 18. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk - Rus İlişkileri” Birinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kurat A. N., (2014), “Rusya Tarihi / Başlangıcından 1917'ye Kadar”, Yedinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kürkçüoğlu Ö., (1980), “Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü”, Sosyal Bilimler Dergisi Cilt:35, Sayı:1, 309-335.

McNeill W. H., (2021), “Dünya Tarihi”, On Sekizinci Baskı, İmge Kitabevi Yayınları.

Noreng Q., (1998), “Petrol ve İslam”, Birinci Baskı, Sabah Kitapları.

Örmeci O., Kısacık S., (2018), “Rusya Siyaseti ve Rus Dış Politikası”, Birinci Baskı, Seçkin Yayıncılık.

Özdemir V., (2014), “Sıvılaştırılmış Doğal Gaz'ın (LNG) Dünya Gaz Ticaretindeki Konumu”, Enerji Piyasaları ve Politikaları Enstitüsü.

Özdemir V., (2022), “Enerji Güvenliği ve Doğal Gaz Piyasaları”, Birinci Baskı, Pankuş Yayınları.

Özkan R. İ., (1996), “Dış Kapının Dış Mandalı Dış Politika”, Birinci Baskı, Çınar Yayınları.

Pamir, N., (2015), “AB'nin Enerji Sorunsalı ve Türkiye”, Stratejik Analiz Dergisi, Sayı:67, 74-81.

Politkovskaya A., (2016), “Putin'in Rusyası” Birinci Baskı, Agora Kitaplığı.

Sander O., (2016) “Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü”, Onuncu Baskı, İmge Kitabevi Yayınları.

Sander O., (2018) “Siyasi Tarih 1918-1994”, Yirmi Sekizinci Baskı, İmge Kitabevi Yayınları.

Sarikaya E., (2019), “Soğuk Savaş Sonrası Dönemden Günümüze Enerji Güvenliği Bağlamında Türk- Rus İlişkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi.

Stern J., (2004), “Natural Gas in Europe – The Importance of Russia”, Director of Gas Research, Oxford Institute for Energy Studies.

Sıddı M., (2018), “The Role of Power in EU–Russia Energy Relations: The Interplay between Markets and Geopolitics”, Europe-Asia Studies, Vol:70, No:10.

Sıvış E., (2019), “Enerji Politikalarında Denge Arayışı, ABD - Rusya ve Avrupa Birliği Üçgeni: TürkAkım Projesinin Belirleyici Faktörleri”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:23, Sayı:3, 1373-1388.

Şahin L., (2016), “Rusya Federasyonu’nun Etnik ve Dinsel Yapısı”, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt:3, Sayı:2, 15-32.

Şahin S., (2019), “Küresel Enerji Politikalarının Kıskaçında Ortadoğu” Birinci Baskı, Astana Yayınları.

Şimşir N., (2020), “Rus Devleti Tarihi (IX – XX Yüzyıllar)”, Üçüncü Baskı, Post Yayınları.

T.C. EPDK, (2021), Doğal Gaz Piyasası 2020 Yılı Sektör Raporu, T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu.

T.C. EPDK, (2022), Doğal Gaz Piyasası 2021 Yılı Sektör Raporu, T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu.

T.C. ETKB, (2015), 2015 Faaliyet Raporu, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı.

T.C. ETKB, (2023), Doğalgaz Boru Hatları <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-dogal-gaz-boru-hatlari>, (Erişim: 01.02.2023).

The Economist Magazine, (2022), September.

Tosun K., (2016), “Natural Gas Diplomacy of Russia With The EU and Turkey: Political And Security Versus Economic And Environmental Dimensions” Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

TSKB, (2021), Enerji Görünümü Raporu, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası.

Tuncer H., (1995), “Eski ve Yeni Diplomasi”, Birinci Baskı, Ümit Yayıncılık.

Turan A. P., (2010), “Hazar Havzası’nda Enerji Diplomasisi” Bilge Strateji, Cilt:2, Sayı:2, 43-72.

TÜBA, (2021), Doğal Gaz Raporu, TÜBA Raporları No: 44, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.

Uçarol R., (2019) “Siyasi Tarih 1789-1914 (Cilt 1)”, On Birinci Baskı, Der Yayınları.

Uğurlu Ö., (2009), “Çevresel Güvenlik ve Türkiye'de Enerji Politikaları”, Birinci Baskı, Örgün Yayınevi.

Uzgel İ., (2004), “Ulusal Çıkar ve Dış Politika”, Birinci Baskı, İmge Kitabevi Yayınları.

Üşümezsoy, Ş., (2017), “Türkiye'nin Kesik Damarları 1 Boru Hatları - Kaya Gazı - Doğal Gaz Savaşı”, Birinci Baskı, İleri Yayınları.

Vladimirov M., Özenç B., (2017), “Daha Güçlü AB-Türkiye Enerji Diyaloguna Doğru Enerji Güvenliği Perspektifleri ve Riskleri”, Petform.

Yalçınkaya M. A., (2003), “Kuruluştan Tanzimat'a Osmanlı Diplomasi Tarihi Literatürü”, Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, 423-489.

Yenal O., (2010), “Ulusların Zenginliği ve Uygarlığı / Eğitim Boyutu”, Dördüncü Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yergin D., (2014), “Petrol - Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü”, Sekizinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yıldız S., Uğur A., Durucan A., (2017), “Türkiye - Rusya Arasındaki Doğal Gaz İş Birliği”, VII. Uluslararası Karadeniz Sempozyumu “Türk Rus İlişkileri”, 350 - 362.

Yılmaz R., (2011), “Interdependence between Energy and Foreign Policy: Russia and Turkey As Case Studies”, First Edition, Lap Lambert Academic Publishing.

Web 1, (2023) (<https://www.eia.gov/international/overview/country/TUR>) (Erişim: 01.02.2023)

Web 2, (2023) (<https://www.eia.gov/international/analysis/country/TUR>) (Erişim: 01.02.2023)

Web 3, (2023) (<https://www.botas.gov.tr/Sayfa/dogal-gaz-ve-petrol-boru-hatları-haritasi/168>) (Erişim: 01.02.2023)

Web 4, (2023) (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Rusya>) (Erişim: 01.02.2023)

Web 5, (2023) (<https://www.petform.org.tr/dogal-gaz-piyasasi/turkiye-dogal-gaz-piyasasi/>) (Erişim: 01.02.2023)

Web 6, (2023) (<https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-gazprom-baskani-ile-gorustu,r9wkswQOM0uon-MCLw6eVA>) (Erişim: 01.02.2023)

Web 7, (2023) (<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/142112/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-azerbaycan-turkmenistan-devlet-baskanlari-zirvesi-ne-katildi>) (Erişim: 26.04.2023)

ÖZGEÇMİŞ

Abdullah EREZ, ilk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamlamıştır. Lisans eğitimini 2009 yılında Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünde tamamlamıştır. Kamu ve özel sektörde iş tecrübesi bulunmaktadır.